

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА**

На правах рукопису
УДК 94(4)''12/13''

Волощук Мирослав Михайлович

**ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ СТОСУНКИ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА
З ГАЛИЦЬКИМ ТА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКИМ КНЯЗІВСТВОМ
(КІНЕЦЬ XII–XIII ст.)**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія
Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
доктор історичних наук,
професор Кугутяк М.В.

Івано-Франківськ
2005

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Джерела та історіографія проблеми.....	10
РОЗДІЛ II. Галицьке князівство у військово-політичних концепціях Угорського королівства (1187 – 1199 рр.).....	39
РОЗДІЛ III. Галицькі і волинські землі у військово-політичних планах династії Арпадів (1199 – 1248 рр.).....	61
РОЗДІЛ IV. Військово-політичні відносини Угорського королівства і Галицько-Волинської держави доби правління Романовичів (1248 – 1301 рр.).....	142
ВИСНОВКИ	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	180
ДОДАТКИ	218

ВСТУП

Актуальність теми. Оголошення незалежності України зумовило радикальні суспільні перетворення, вплинуло на життя усіх народів, що її заселяють. Водночас політична стабільність і добробут держави багато в чому залежить від виваженої політики. У зв'язку з цим великого значення і актуальності набувають дослідження історії військово-політичних відносин Угорського королівства з Галицьким і Галицько-Волинським князівством кінця XII – XIII ст., що сприятиме успішному вирішенню проблеми їхнього співіснування, особливо в поліетнічних прикордонних зонах.

Розбудова сучасної соборної незалежної Української держави на принципах рівноправності та партнерства з іншими країнами світу передбачає врахування і використання історичного досвіду її відносин із народами, які віддавна мали з українцями тісні тривалі політичні, соціально-економічні та релігійні стосунки. Серед них і угорці, що впродовж усього періоду середньовіччя традиційно займали важливе місце в системі контактів русько-української етнічної спільноти із західноєвропейськими країнами. Тому з'ясування та всебічне об'єктивне висвітлення змісту і характеру військово-політичних та дипломатичних стосунків Угорського королівства з Галицьким і Галицько-Волинськими князівствами набуває сьогодні також важливого науково-теоретичного та практичного значення.

З огляду на багатовекторний характер зовнішньої політики України на початку XXI ст. та її курс на європейську інтеграцію звернення до історичного минулого двосторонніх відносин обох народів сприятиме особливій гармонізації міжнаціональних українсько-угорських стосунків на сучасному етапі. Детальне вивчення цієї тематики допоможе вирішувати складні етнополітичні непорозуміння, що зародились ще в XIII ст. і в прихованій формі мають місце між обома державами сьогодні. Актуальність теми обумовлюється й тим, що науковцями України не було написано спеціального дослідження з проблематики угро-руських відносин епохи середньовіччя (від початку IX – кінця XIV ст.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі всесвітньої історії Прикарпатського університету імені Василя Стефаника і є складовою частиною колективної теми “Етнополітичні процеси у Центрально-Східній Європі”.

Мета роботи полягає в об'єктивному і всебічному висвітленні історії військово-політичних взаємовідносин Угорського королівства з Галицьким і Галицько-Волинським князівствами кінця XII – XIII ст.

Із врахуванням мети у дисертації ставляться такі **завдання**:

- дослідити угро-руські військово-політичні відносини періоду становлення та широкомасштабного розвитку зовнішньополітичної діяльності Арпадів щодо Галицького князівства, вироблення уграми ідеологічного обґрунтування щодо питання про приєднання володінь Ростиславичів до Угорського королівства (1187 – 1199 рр.);
- встановити основні етапи та особливості формування військово-політичних стратегій династії Арпадів щодо галицько-волинських земель на етапі міжнародної актуалізації “галицького питання”, перетворення володінь Романовичів у об'єкта зовнішньої політики з боку представників Чернігівського, Київського, Белзького князівств та Малої Польщі (1205 – 1248 рр.);
- розкрити особливості процесу налагодження Арпадами союзницьких династичних відносин з Романовичами під час зміцнення міжнародного авторитету князів Галицько-Волинської держави (1248 – 1270-і рр.);
- з'ясувати наслідки перетворення галицько-волинських князів у васалів Орди у контексті висвітлення спроб Лева приєднати до своїх володінь східні комітати Угорської корони, де проживало східнослов'янське за етнічним походженням населення (80 – 90-і рр. XIII ст.).

Об'єктом дослідження є військово-політичні відносини між Угорським королівством та Галицьким і Галицько-Волинським князівствами.

Предметом дослідження є комплекс причин, передумов, основних факторів та наслідків розвитку угро-руських контактів у досліджуваний період, характер еволюції даних взаємин, їх закономірності та особливості.

Методи дослідження. Під час роботи над дисертацією автор керувався методами історизму та об'єктивності. У процесі дослідження застосовувались порівняльно-історичні та структурно-системні методи аналізу, узагальнення і синтезу, проблемно-хронологічний спосіб викладу матеріалу, поєднання яких дозволило найповніше реалізувати сформульовані в дисертації мету і завдання дослідження.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1187 – 1301 рр. Нижньою межею є час перетворення Галицького князівства на об'єкта міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі, розгортання зовнішньополітичної експансії Угорського королівства щодо володінь Ростиславичів у 1188 – 1189 рр. Ці події сприяли зародженню нової форми відносин між Арпадами та удільними князями Русі – в першу чергу волинських та галицьких. Ця новизна полягала у намаганні останніх виробити комплекс військово-політичних заходів, які б гарантували збереження стабільності на угро-галицькому кордоні. Верхньою межею є час смерті останнього представника династії Арпадів – Ендре III в Угорщині та Лева – у Галицько-Волинській державі. Криза міжкоролів'я в Угорському королівстві (1301 – 1308 рр.) призвела до короткочасних змін у стосунках з Романовичами. Галицько-волинські князі припинили чинити тиск на східні володіння угрів.

Географічні рамки дослідження охоплюють терен Угорського королівства і Галицького і Волинського князівства. Разом з тим дисертант вважав за можливе інколи вийти за визначені рамки задля більш детального висвітлення деяких аспектів даної теми.

Наукова новизна дисертації. Залучення в науковий обіг нових та маловідомих джерел і матеріалів дало змогу переглянути існуючі на проблему погляди, узагальнити доробок вітчизняної та зарубіжної історіографії. На основі

аналізу й узагальнення архівних та опублікованих документів і матеріалів з'ясовано місце Галицького і Галицько-Волинського князівств у зовнішньополітичних планах Угорського королівства. Вивчено вплив Угорського королівства на зміну міжнародно-правового статусу Галицької Волинської земель. Комплексно вивчено ставлення феодальної еліти Галицького і Галицько-Волинського князівств до присутності на території східнослов'янських земель угорських впливів. Глибше та більш комплексно, ніж це було зроблено раніше, на основі залучення як нових письмових, так і археологічних джерел, досліджено військово-політичні стосунки з Арпадами князів Данила Галицького та Лева Даниловича. Уперше з'ясовано роль та місце “Золотих булл” 1222 та 1231 рр. у системі військово-політичних зв'язків обох сторін. Досліджено їх вплив на проугорські орієнтації галицької та волинської знаті.

Практичне значення одержаних результатів. Наукові положення кандидатської використовувались у ході обговорення проблемних питань на конференціях, симпозіумах, “круглих столах”, в дискусійних клубах тощо. Запропоноване автором нове тлумачення історичних подій (ставлення Арпадів до проблеми поширення своєї влади на терени Галичини та Волині, вплив “Золотих булл” 1222 та 1231 рр. на зовнішньополітичну орієнтацію галицького та волинського боярства, визначення нових причин та передумов загострення русько-угорських військово-політичних стосунків у 1241 – 1245 рр.) може бути використаним при підготовці до публікації узагальнюючих наукових праць, підручників, вузівських та шкільних наукових програм. Дисертація може прислужитися фахівцям, які досліджують проблеми історії етнічних меншин в Україні, вивчають економічне та громадсько-культурне співробітництво нашої держави з країнами Центральної та Західної Європи; сприяють розширенню й поглибленню зв'язків України зі своїми сусідами та її європейського вибору на сучасному етапі. Робота може бути використана в системі зовнішньополітичної служби офіційного Києва.

Особистий внесок здобувача. При дослідженні особливостей релігійної політики короля Ендре II у Галичині в першій чверті XIII ст. і, як наслідок, написанні відповідної статті, особисто автору належить 75%.

Апробація результатів дисертації. Наукові положення дисертації були викладені на регіональній науково-практичній конференції у м. Галич, присвяченій 800 – річчю від часу народження Данила Галицького (14 жовтня 2001 р.), а також на Міжнародній науковій конференції “Король Данило Романович і його місце в українській історії” (Львів 29-30 листопада 2001 р.). Деякі питання обговорювались на Чотирнадцятій науковій сесії Наукового Товариства імені Тараса Шевченка (осередок НТШ у Коломиї) 14 березня 2003 р., науковій конференції викладачів, аспірантів та студентів кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету 10 квітня 2003 р., IV Міжнародній конференції “Україна – Польща: шлях до європейської співдружності” (Тернопіль, 15-16 травня 2003 р.), Міжнародній науковій конференції “Король Данило і Українська держава в XIII ст. в історії, культурі, літературі та народному епосі” (Львів, 5-6 травня 2003 р.), регіональній науковій конференції “Галицько-Волинська держава: історія, культура, духовність” (Івано-Франківськ, 11 вересня 2003 р.), XI і XII щорічних Міжнародних Міждисциплінарних конференціях з юдаїки (Королево-Москва, Російська Федерація, 3-5 лютого 2004 р. і Москва, Російська Федерація, 1-3 лютого 2005 р.), Першій Міжнародній науковій конференції “Духовна вісь України: Галичина – Наддніпрянщина – Донеччина” (Івано-Франківськ, 24-25 червня 2004 р.), Міжнародній ювілейній конференції “Збереження та використання культурної спадщини України: проблеми та перспективи” (Галич, 4-5 листопада 2004 р.), Міжнародній науковій конференції “Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення” (Київ, 14-16 квітня 2005 р.), Другій Міжнародній науковій конференції “Соборність України: історична спадщина і виклики часу” (Переяслав-Хмельницький, 19-20 травня 2005 р.), звітних конференціях, засіданнях кафедри всесвітньої історії Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, що

відбувались у 2002 – 2005 рр., а також на засіданнях кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (2003 – 2005 рр.).

Публікації: Основний зміст і положення дисертації викладено у 10 статтях автора, загальним обсягом 7 д.а.:

1. Волощук М.М., Жерноклеєв О.С. Релігійна політика угорців у Галичині в першій чверті XIII ст. // Вісник Прикарпатського університету. – Історія. – Вип.3. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С.13-19. (особисто автору належить 75%)

2. Волощук М.М. Русько-угорські відносини IX – XIII ст. на сторінках письмових джерел Західної Європи і Сходу // Вісник Прикарпатського університету. – Історія. – Вип.4-5. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С.187-194.

3. Волощук М.М. Русько-угорські відносини IX – XIII ст.: джерела до вивчення // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – №7. – С.143-149.

4. Волощук М.М. Русько-угорські відносини періоду Данила Галицького в оцінці угорської історіографії XIX – початку XX ст. // Галичина: науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2002. – №8. – С.181-186.

5. Волощук М.М. Відносини руських удільних князівств з Угорським королівством (середина 50 – середина 80-х рр. XII ст.) // Вісник Прикарпатського університету. – Історія. – Вип.6. – Івано-Франківськ: Плай, 2003. – С.23-34.

6. Волощук М.М. Взаємовідносини Русі та Угорщини в період піднесення Галицько-Волинського князівства (1199 – 1205 рр.) // Історичний журнал. – К., 2004. – №3. – С.68-72.

7. Волощук М.М. Особливості русько-угорських відносин у період об'єднання Галицького і Волинського князівств (1199 – 1205 рр.) // Nad Wisłą i Dnieprem. Polske i Ukraina w pezeostrzeni europejskiej – przeszłość i terażniejszość. Seria: Systemy Międzynarodowe i Globalny Rozwój / Pod red. Z.Karpusa i I.Sribniaka. –

Toruń – Kijów: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; Kijowski Narodowy Uniwersytet Lingwistyczny, 2003-2004. – №2-3. – S.290-296.

8. Волощук М.М. Коронація Данила Романовича в зовнішній політиці Угорського королівства // Галичина: науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2005. – №10. – С.23-31.

Матеріали конференцій:

9. Волощук М.М. Взаємовідносини Галицько-Волинської держави епохи Данила Галицького з Угорщиною в працях російських істориків ХІХ ст. // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів 29-30 листопада 2001 р.) / Редколегія Я.Дашкевич та ін. – Львів: ВМС, 2003. – С.85-91.

10. Волощук М.М. Суть і значення Спішської угоди 1214 р. в історії русько-угорських відносин першої чверті ХІІІ ст. // Науковий вісник українського історичного клубу. – М.: Регіональна громадська організація м. Москви “Український історичний клуб”, 2003. – Т.7. – С.13-17.

Структура дисертації. В основу даного наукового дослідження покладено проблемно-хронологічний принцип, його зміст і послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою самої проблеми й завданнями дослідження. Робота обсягом 231 сторінок (із них основного тексту – 179 сторінок) складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (39 сторінок, 475 найменувань) і додатків (13 сторінок).

РОЗДІЛ І. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Військово-політичним взаємовідносинам Угорського королівства з Галицьким і Галицько-Волинським князівствами кінця XII – XIII ст., насамперед, їх правителів, присвячена чимала література, різнопланова за проблематикою, формою й жанром. Широкий є спектр видань: від газетної публіцистики до монографій та фрагментів узагальнюючих праць. Проте, загалом, дана проблема є недостатньо вивченою в історіографії та дискусійною. Це й зумовило вибір теми.

Основою її дослідження став пошук, виявлення і введення до наукового обігу нових документів і матеріалів (насамперед – угорських), а також переосмислення вже опублікованих. Серед останніх одними з найчисельніших є безпосередньо руські.

Вони представлені літописними творами. Найповніше окремі аспекти даної теми (від середини XII – впродовж майже всього XIII ст.) знайшли відображення на сторінках Іпатьєвського літопису, який вміщений до “Полного собрания русских летописей” [14] (далі – ПСРЛ).

Автори літописців Київського літопису в силу власної релігійно-ідеологічної та політичної орієнтації, відображали ті події русько-угорських стосунків, які не знаходили заперечення з боку офіційної влади. Тому на сторінках літописів часто траплялись замовчування та не зовсім об’єктивний підхід до пояснення різних явищ у взаємовідносинах обох етносів. Найважливішими для даного дослідження були повідомлення літопису про короткочасну окупацію Галицького князівства угорськими військами у 1188 – 1189 рр. У творі засуджується “крамольність” галицьких бояр, відзначається їх толерантне ставлення до присутності у Галичі влади Угорщини, підкреслюється прагнення київського митрополита і князів Південно-Західної Русі визволити Подністров’я від іноземців [23].

Найбільш інформативно значимим для теми дослідження є “Галицько-Волинський літопис”. На його сторінках події розвитку галицько-волинських земель 1205 – 1262 рр. відображаються у контексті тісних відносин з Угорською

короною. Літописець показав шляхи проникнення угорських впливів на Галичину та Волинь впродовж першої половини XIII ст., змалював особливості військово-політичної та соціальної орієнтації місцевої знаті, відобразив етапи боротьби з Арпадами руських князів, де особливо помітне місце займали Романовичі. Важливе значення літопису для дослідження угро-руських зв'язків XIII ст. підкреслював М.Котляр, який у 1993 та 2002 рр. став редактором його коментованого видання за Хлебніковським списком [10; 236]. Однак, на основі детального вивчення та використання лише цього твору, не можна повноцінно відобразити досліджувану проблематику. У зв'язку з цим дисертант, детально аналізуючи ці документи, порівнював їх зміст із даними іноземних матеріалів.

Здобувачеві доводилось використовувати документи, написання яких відбувалося в дещо пізніший час. Ці джерела дублювали літописи Іпатьєвського списку, однак, подекуди дозволяли глибше усвідомити й охарактеризувати картину угро-руського співіснування. Частина з них деталізувала події домонгольського періоду. Так, нами були залучено Літопис за Лаврентєвським списком та Суздальський літопис [22], який описував боротьбу Данила з уграми та поляками за Галич, що мала місце у першій третині XIII ст. Володимирський літописець, Новгородський другий (архівний) літопис змальовують примирення угрів і поляків у Галичі в 1205 р. [8]. Вологодсько-Пермський літопис [9] та автор Московського літописного зводу кінця XV ст. [25] характеризують відносини Арпадів з Ігоревичами. Творці Літописних зводів 1497 р. і 1518 р. [19] та Холмогорського літопису [37] визначили проугорську політичну орієнтацію бояр. Літописний збірник, названий Патріаршим, або Никонівським літописом [18], підкреслював участь у боротьбі 1205 – 1206 рр. за економічно багатий Галич київських та чернігівських князів. Автор даного твору навів опис страти боярами Ігоревичів. Тверський літопис визначив негативний характер присутності в Галичі Мстислава Удатного [34].

Літописні твори останньої чверті XVII ст. [20], Типографічний [36], Єрмолинський [12], Львовський [24], Троїцький [16], Новгородський (четвертий) та Псковський літописи [28], Постніковський, Писаревський, Московський і Бельський літописці [30] показали місце угро-руських зв'язків у процесі татарської загрози 40-х рр. XIII ст. Хроніки Литовська, Жмойська і Биховця [42] деталізували характер угро-руських зв'язків у процесі татарського нашествя в Європу у 1285 р.

Усі ці та деякі інші літописи увійшли до ПСРЛ, над створенням якого працювали російські історики XIX ст. та радянські вчені. Окремі томи даного зібрання у кінці XX – на початку XXI ст. перевидаються в Росії.

Необхідною під час висвітлення досліджуваної тематики була для нас позиція автора “Слова о полку Ігоревім”, який прояснив характер відносин Угорського королівства і Галицького князівства у середині 80-х рр. XII ст. [32]. Він вважав, що на даному етапі мало місце загострення військово-політичних стосунків. Поділяючи думку сучасного українського історика Ю.Мицика про те, що “Хроніка з літописців стародавніх” Ф.Софоновича є повноцінним джерелом, як таке ми використали і її [33]. На основі компіляції та доповнення руських літописів автор даної праці відобразив особливості розвитку русько-угорських стосунків указанного періоду.

“Галицький напрям” в історії зовнішньополітичних відносин Угорської корони XII – XIII ст. не завжди був основним. Однак, основні етапи взаємин Арпадів із руськими князями, вироблення правлячою угорською династією до проблеми поширення влади Угорщини на територію Подністров'я угорські документи розкрили цілком достатньо. Вони складають другу групу джерел. Хоча на їх сторінках відображення даної теми не зовсім повне й всебічне, однак подекуди дозволяє краще зрозуміти специфіку досліджуваних відносин не тільки у площині військово-політичних, але й соціально-економічних та релігійно-ідеологічних відносин. Умовно всі використані угорські матеріали поділяються на:

епістолярну спадщину королів, дипломи, законодавчі акти світської й церковної влади та хроніки.

Серед хронік у першу чергу варто відзначити “Діяння Угрів” Аноніма [43]. Праця, будучи створеною у кінці XII ст. на замовлення короля Бели III, передбачала ідеологічне обґрунтування угорської присутності в Галичі (1188 – 1189 рр.). Маловідомі моменти угро-руських відносин у контексті монгольської загрози 1240 – 1241 рр. та 80-х рр. XIII ст. розкривають “Хроніка” Рогерія [98] і Шимона Кезаї (S.Kezai) [83; 90]. Автор “Ілюстрованої хроніки Віндобони” [52], яку російський історик В.Шушарін вважав складовою праці М.Кальті (M. Kálti), змальовує процес загострення відносин корони з Волинським князівством у другій половині XII ст. [379, с.432]. До періоду XIV – XV ст. відноситься створення “Ілюстрованої хроніки” Марка Кальті [82] та “Історії Угорців” Іоанна Туроці (J. de Thuróczi) [102]. На основі використання повідомлень із даних робіт ми можемо зрозуміти суть і форму відносин Данила Романовича з Белою під час та після коронації останнього у вересні 1235 р.

Автори “Історії Королівства Угорщина”, характеризуючи діяльність усіх представників Арпадів, охарактеризував основні моменти їх взаємин із Галичем та Волинню у XII – XIII ст. [77; 78]. Використання цього джерела дозволяє доповнити загальну картину військово-політичних стосунків угорських королів з Ярославом Осмомислом, Ігоревичами, Мстиславом Удатним та Данилом Романовичем.

Законодавчі акти, дарчі грамоти династії Арпадів, що зосереджені на сторінках збірників документів (за редакцією Г.Феєра [53-68], Г.Вензеля [106], А.Тайнера [103], Л.Блазовіча [101], Д.Дьорффі [45] та ін.), змальовують позиції офіційної світської та церковної влади щодо проблеми переселення вихідців з Русі в Угорщину та їхнього там перебування, відображають зміну титулатури короля (протягом кінця XII – XIII ст.), а також відтворюють особливості ставлення угорської знаті до “галицького питання” на різних етапах його появи й загострення. Важливим для нас, в даному випадку, є використання “Золотих булл” Ендре II 1222

та 1231 рр. [40; 46-47]. Вони, появившись у період активного просування політичних та ідеологічних впливів Арпадів на схід, деякий час регламентували на території Галичини й Волині взаємовідносини між представниками різних соціальних верств та прошарків [46, о.274-278; 47, о.268-274].

Необхідними для використання є також дипломи і листи угорських королів. На їх сторінках відображене ставлення династії до “галицької проблеми” через призму взаємовідносин з іншими представниками автохтонної знаті та впливовими політичними і церковними структурами континенту (особливо – із папською курією). Більшість із цих послань увійшла до збірників, головними редакторами яких були угорські історики XIX – XX ст. (Г.Феєр [53-68], А.Тайнер [103], І.Нодь, Д.Нодь, Д.Вейгхей [93], Ф.Деак [74], Д.Дьорффі [45] та ін. [75-76]).

Наступною за значенням групою джерел є польські документи. Вони представлені хроніками, епістолярною спадщиною та церковними постановами. Одним із перших розв'язок угро-руських стосунків кінця XII – першої чверті XIII ст. відобразив на сторінках своєї праці хроніст Богухвал [85]. Він розкрив причини конфлікту, який виник між князем Володимиром Ярославичем та боярами у 1188 р., призвівши до втечі останнього в Угорщину. Твір Вінцентія Кадлубка, з'явившись на рубежі XII – XIII ст., показав причини загострення відносин з уграми Романа Мстиславича [41]. Зв'язки династії Арпадів та князів галицько-волинських земель у XIII ст. змалювали автори “Великопольської хроніки” [88], яка в російському перекладі більш відома як «“Велика хроніка” про Польщу, Русь та їх сусідів у XI – XIII ст.» [7]. Цікавими є свідчення даних джерел про участь Романовичів у боротьбі за “австрійську спадщину” (1252 – 1253, та 1260 рр.) [7, с.171].

Найкраще окремі аспекти даної проблеми висвітлили польські історики XV – XVI ст. Ян Длугош [70-71; 97], Марцін Кромер [87] та Матвій з Мехова [89]. Їхні праці, написані на основі використання невідомих вченим XIX – XX ст. матеріалів, вважаються в історіографії не тільки джерелом, але й компілятивними історичними

працями. Для сучасних вчених останній аспект не завжди являється позитивним фактором, оскільки роботам польських істориків притаманна наявність власного бачення щодо питань, які висвітлюються. Це позбавляє твори принципу історизму. Однак їх застосування дозволило сучасним дослідникам позбавити історію русько-угорських стосунків чисельних “білих плям”. Так, на їх сторінках детально відображено характер протистояння з уграми у кінці XII ст. князя Романа, у 1221 р. Мстислава Удатного, впродовж 30-х рр. XIII ст. – Данила. Хоча російська та українська історична наука XIX ст., а також радянська історіографія не вважали свідчення даних авторів історично достовірними, на сучасному етапі ці позиції змінилися. Такі вчені, як М.Фонт [361, с.154], А.Майоров [270, с.321, с.332], С.Федака [357], Л.Войтович [144] відзначають, що дані джерела після наукового критичного аналізу можуть бути використаними.

Доповненням до цих джерел стали “Сімейна хроніка Дзедушицьких” [86], “Життя святої Соломії” [105], а також низка польських церковних документів, які відображали процес переходу Галичини та Волині у сферу впливу католицизму у контексті постійних відносин місцевих князів з Арпадами. Більшість із них вміщені у “Дипломатичному кодексі Малопольщі” за редакцією Ф.П’єкосінського [84] та “Дипломатичному кодексі Польщі” за редакцією Л.Пжищевського [69].

У контексті розвитку військово-політичних відносин Угорського королівства з Галицьким і особливо Галицько-Волинським князівствами помітне місце посідали римські папи. Важливі обставини їхнього впливу на еволюцію досліджуваних стосунків відображає цикл булл римських понтифіків, а також твори католицьких місіонерів. Серед них слід відмітити постанови пап Інокентія III, Інокентія IV та Олександра IV щодо питання впровадження на теренах Галичини й Волині церковної унії. Вони були адресовані угорським королям та руським князям. Дані документи стали предметом дослідження вчених різних історичних шкіл та епох, а тому були опубліковані на сторінках іноземних [72], вітчизняних XIX – XX ст. [5; 79; 371] та радянських збірників документів [6]. Необхідними для використання у

дисертації були твори католицьких місіонерів Юліана (упродовж 1235 – 1236 рр. він, з метою пошуків угорської прабатьківщини, відвідав Велику Угорщину) [49; 110], Пано Карпіні та Вільгельма Рубрука [29]. Останні від середини XIII ст. почергово відвідували Русь та Золоту Орду, справляючи опосередкований вплив на взаємини Романовичів із курією й уграми.

Відносини угорців з галицькими і волинськими князями були предметом зацікавлення чеських та німецьких хроністів. Серед їхніх праць слід відзначити “Хроніку” Генріха з Мюгельна (відобразив хід коронації Бели IV і участь у ній Данила) [51] та “Австрійську хроніку” (змалювала русько-угро-польську боротьбу з чехами за Австрію) [94].

З візантійських джерел на увагу заслуговують праці Іоанна Кіннама [15] та Нікити Хоніата [38-39]. Вони відображають розвиток русько-угро-візантійських зв'язків у період правління Ярослава Осмомисла та Романа Мстиславича, пояснюючи причини загострення відносин галицького Ярослава та Бели III у 70 – 80-х рр. XII ст.

Під час підготовки роботи удалося віднайти невідомі архівні документи. Зокрема, у Закарпатському Обласному Державному Архіві (філіал у м. Берегове), нами виявлено латиномовний рукопис аноніма під назвою “Роздуми про місця розселення й релігію русинського народу” [4]. Твір датований 1600 р. Його автор відобразив характер присутності руського етнічного елементу та особливості його релігійних відносин з угорцями на території Закарпаття від IX до кінця XVI ст. Нас цікавив період середини XIII ст., якому присвячено кілька рядків. Зокрема, історик натякав, що у 1252 р. на території Мукачева мали місце впливи руського князя [4, арк.1].

Характеризуючи дослідження військово-політичних відносин Угорщини з князівствами Галичини і Волині на сторінках наукових праць і розробок, зауважимо, що дана проблема вперше почала цікавити ще вчених Російської імперії. Представники тогочасної науки розглядали її виключно в контексті єдиної

й неподільної російської історії, де окремішність розвитку українських земель до уваги не бралась. Одним з перших спробу узагальнити весь джерельний матеріал із даної теми зробив В.Татіщев [337]. Використовуючи невідомі тепер літописні джерела, він зумів змалювати основні віхи русько-угорських взаємин. Історик констатував, що у кінці XII – першій третині XIII ст. угорська присутність у Галичі не викликала опору з боку більшої частини місцевої знаті [337, с.466, с.428].

Більш комплексно питання військово-політичних стосунків Угорського королівства з Галицьким і Галицько-Волинським князівствами вивчав М.Карамзін [216-217]. Він у першій чверті XIX ст. опублікував багатотомне видання “Історії Государства Російського”. Причиною нестабільності у галицьких землях упродовж першої половини XIII ст. учений вважав політику боярської олігархії, яка сприяла розвитку проугорських тенденцій.

Зацікавлення подібною проблематикою призвело до активізації діяльності вчених у даному напрямі. Історики почали детальніше займатися вивченням особистостей, які мали пряме відношення до розвитку русько-угорських стосунків у XII – XIII ст. Так появилася робота С.Палаузова, який дослідив найвідоміші етапи життя Мстислава Мстиславича Удатного – галицького князя (1219 – 1226 рр. з перервами) [291]. Він вважав його головним винуватцем відновлення у князівстві боярської опозиції і переходу Галича до угрів в 1226 р. Особливості взаємин з Арпадами Ростислава Михайловича вивчав В.Бузескул [134]. Історик відстоював думку про те, що князь став зятем короля Бели IV і брав участь у військових кампаніях угрів проти Романовичів маючи на меті стати галицьким князем.

Продуктивно досліджував військово-політичні стосунки Арпадів з галицькими і галицько-волинськими князями С.Соловійов [327-331]. Використовуючи наявний спектр історичних документів, науковець розкрив особливості та закономірності угро-руських взаємин, відобразив логіку їхньої еволюції тощо. Однак, дана проблема не була предметом його основного дослідження, а тому вчений часто вдавався до описовості окремих подій, не поглиблюючи їх аналіз [328].

Діяльність даних істориків зумовила появу у кінці XIX ст. нових розробок. Так, А. Андріяшев у контексті відображення історії Південно-Західної Русі, показав особливості її міжнародного становища на той час [107]. Окремі аспекти русько-угорських військово-дипломатичних відносин XII ст. розкрили І. Філевич [359], К. Грот [161-162] та Г. Деволан [180]. Вони, використовуючи угорські документи, показали специфіку міжнародного розвитку закарпатських земель та володінь Арпадів у контексті стосунків із галицькими князями. Династичні взаємини руських князів та династії Арпадів стали предметом вивчення А. Лонгінова [266].

Помітну увагу даній темі приділили представники української історичної науки. Уже І. Орлай у 1805 р., на основі використання угорських грамот, доводив, що закарпатські території у кінці XIII ст. належали Галицько-Волинській державі [286, с.158-187, с.261-276].

Комплексно досліджувана тема була висвітлена у середині – другій половині XIX ст. на сторінках праць Д. Зубрицького [190-191], А. Петрушевича [301-303] та І. Шараневича [375-376]. Виявивши розташування стародавнього Галича, вони розпочали там археологічні розкопки, налагодили видавництво “Галицько-Руської Матиці”, де публікувались матеріали з історії цього періоду, ставши фактично першими українськими дослідниками Галицько-Волинської Русі. Угро-руська проблематика на сторінках їхніх досліджень займала помітне місце. Зокрема, Д. Зубрицький прийшов до думки, що вплив мадьяр на політичний, соціально-економічний та релігійний розвиток регіону не завжди був негативним, часто відповідав інтересам галицької знаті і суперечив державотворчим поглядам більшості князів. На думку І. Шараневича, історія Галичини 1205 – 1235 рр. еластично впліталась у контекст розвитку Угорської корони, часто будучи її складовою частиною. Це пояснювалось особливостями розвитку обох етносів.

Не так активно розвивались дослідження даної теми на теренах України, підвладних Російській імперії. Заборона писати українською мовою змушувала істориків Наддніпрянщини друкуватися у галицьких виданнях, або писати свої

розробки російською. До таких особистостей слід віднести М.Костомарова, який вивчав біографії відомих діячів Русі, в тому числі – галицьких князів XII – XIII ст. [231-232]. Саме тому русько-угорські військово-політичні взаємини він відображав через призму життя й діяльності цих людей.

Дослідженням питань взаємовідносин Арпадів з Романовичами займався М.Дашкевич. Він уперше в українській історіографії XIX ст. змалював біографію князя Данила залучивши та використавши не тільки руські, але й іноземні джерела [178]. Це допомогло об'єктивніше проаналізувати картину взаємин останнього з Арпадами, особливо в контексті релігійної політики угорських королів на території Галичини. Цій проблемі М.Дашкевич присвятив особливу увагу, вважаючи, що перша унія православ'я з католицизмом мала місце не в 1596 р., а кілька разів на протязі XIII ст. [179]. Помітне місце у цих питаннях, на його думку відіграла позиція Угорської корони. Під впливом таких розробок інші українські вчені виявляли все більше зацікавлення до досліджуваної проблематики. Активно сприяла поширенню подібних тенденцій поява у Львові у 1893 р. Наукового Товариства ім. Т.Шевченка, де науковці могли публікувати свої розробки.

Невипадково на сторінках Записок НТШ з'являлися роботи низки українських вчених. Зокрема, питання появи та еволюції угрофільської орієнтації галицького боярства вивчав М.Кордуба [228]. Він вважав, що галицький нобілітет, будучи у тісних стосунках з угорськими баронами, знайомився з адміністративно-політичним управлінням Угорщини. Існування серед мадярської знаті широкого кола прав і привілей стимулювало бояр створити схожу форму політичного управління Галичиною.

Учених цікавила проблематика участі галицьких князів у міжнародних відносинах XIII ст. Результатом цього стала поява робіт Б.Барвінського про участь Данила Романовича в союзі з Белою IV у переговорах з німецькими й чеськими послами щодо “австрійської спадщини” [118-120], а також стаття К.Мурковського

про дипломатичні відносини галицького володаря з римськими папами, під час розвитку яких впливовою залишалась і позиція Угорської корони [276].

На початку ХХ ст. вивчення досліджуваної проблеми було розширено й узагальнено М.Грушевським. Він опублікував статтю, присвячену хронології Галицько-Волинського літопису, на сторінках якого помітне місце займає проблема угро-руських військово-політичних стосунків [166]. У своїй “Історії України-Руси” [164-165] автор створив не тільки історичну концепцію розвитку українського народу, але й показав його місце та роль серед інших європейських етносів. Дослідник, використовуючи чималу кількість джерельних матеріалів, змалював основні етапи взаємовідносин між українськими удільними князями і королями династії Арпадів, показавши причини, передумови і наслідки поширення впливів та політичної й релігійної влади останніх на Галич. Боротьба Романовичів за повернення батькового спадку, їх активна участь у міжнародному житті Європи у середині – другій половині ХІІІ ст. вважались істориком одними з ключових подій в історії Південно-Західної Русі. Вчений вважав претензії угрів на Галичину недостатньо обґрунтованими. Історик одним з перших окреслив проблему кордонів Галицько-Волинського князівства з володіннями Арпадів.

Актуальною на сьогодні залишається стаття М.Чубатого, присвячена “унійним змаганням” на території Галицько-Волинського князівства у ХІІІ ст. [371-372]. Дослідник, доповнюючи М.Дашкевича, створив періодизацію даного процесу, вважаючи, що католицизм активно поширювався володіннями Романовичів у 1214 – 1219 рр. (період правління у Галичі Кальмана), впродовж 30-х рр. ХІІІ ст. (посилення тиску на Галич з боку Угорської корони, а також активне листування Данила з папою Інокентієм ІV) та в 1253 р., після коронації галицького князя, на що помітний вплив справляв Бела ІV.

Революційні потрясіння 1917 – 1920 рр. загальмували подальше дослідження даної тематики. Провідні політики, науковці, представники освіти намагались вирішити більш глобальні проблеми українського суспільства, фактично

переставши в цей час займатися вивченням угро-руських військово-політичних відносин. Після відносної міжнародно-дипломатичної стабілізації у Східній Європі, встановлення повоєнних кордонів, які регламентували черговий розподіл українських земель між Радянським Союзом, Другою Річчю Посполитою, Румунією та Чехословацькою Республікою більшість прогресивної як української, так і російської інтелігенції відправились за кордон, де й продовжила свою наукову діяльність.

Серед вітчизняних дослідників стало перспективним змальовувати історію України з державницьких позицій. В контексті даних позицій вивчались і всі інші проблеми, зокрема взаємовідносини нашого етносу із народами сусідніх країн. До такого циклу робіт слід віднести працю С.Томашівського [349]. Він вважав період Галицько-Волинського князівства першим державним етапом в українській історії, висвітлюючи в даному контексті й взаємини місцевих князів з Арпадами. Історик зазначав, що Галич завжди посідав помітне місце у зовнішньополітичних планах Угорщини, володарі якого намагались приєднати його до своїх володінь. Роль та значення волинських земель у контексті взаємин Данила з угорцями вивчав І.Левкович [259].

Активно працювали у даному напрямі інші дослідники. Святкуючи у 1954 р. 700 – річчя з часу коронації Данила Романовича, українська діаспора видала з даного приводу збірник статей, на сторінках якого виклала своє бачення досліджуваної теми. Загалом, вчені намагались вияснити, яку роль, починаючи із середини XIII ст., відігравала Галицько-Волинська держава у системі міжнародних відносин континенту. Так, проблему посередництва угрів під час коронації Романовича вивчали М.Войнар [140, с.105-119], А.Великий [137, с.95-105], М.Андрусак [109, с.132-137] та Н.Полонська-Василенко [308, с.77-83]. Вони вважали, що Бела IV на дану подію мав помітний вплив. Натомість, М.Стахів [334, с.137-153] наполягав на тому, що угри до коронації взагалі не мали відношення. Ключову роль у процесі зміни Данилом свого статусу відіграла татарська загроза.

Інший дослідник І.Хома зазначав, що помазання князя відбулось тому, що в даний період землі Романовичів займали ключове місце в трикутнику відносин папи, монголо-татар та країн Карпатсько-Дунайського регіону [367, с.126-137].

Проблемі стосунків Данила з Ордою ряд статей присвятив М.Ждан [186, с.775-787; 187, с.292-299]. Досліджуючи характер взаємин лідерів Галицько-Волинської Русі з татарами, автор звернув увагу на роль та місце Угорщини в даному процесі.

У першій половині ХХ ст., окрім представників української діаспори, історія військово-політичних стосунків Угорського королівства з Галицьким і Галицько-Волинським князівством цікавила вчених Закарпаття. Хоча більшість авторів не намагалась поставити дану тему за безпосередній предмет свого дослідження, однак, окремі її аспекти вчені спромоглися деталізувати. Так, І.Кондратович у роботі “Історія Підкарпатської Русі” викривав агресивність посягань Арпадів на землі Галичини та Закарпаття у ХІІ – ХІІІ ст. Діяльність Романовичів у даному контексті, на його думку, носила визвольний характер [225-226]. Проблему приналежності східних комітатів Угорщини до володінь Лева Даниловича у роботі “Минуле Ужгорода” піднімав П.Сова [326]. Колонізацію угорських земель вихідцями з Русі, на основі використання археологічних, топографічних та лінгвістичних розробок, вивчав О.Мицюк [273].

Однак, найглибше військово-політичні русько-угорські взаємини кінця ХІІ – першої третини ХІІІ ст. у першій половині ХХ ст. висвітлив І.Гарайда [148, с.119-176]. Шляхом порівняльного аналізу літописів, королівських грамот, творів польських хроністів та інших іноземних документів історик вважав, що розширення сфер впливу Угорщини на схід відбувалось при повній згоді галицької знаті, а також, подекуди, при сприянні офіційної князівської влади. Вдале використання королями прав Романовичів на Галич призвело до стабілізації тут спершу політичної влади Арпадів, а згодом – і релігійної. Надмірне ігнорування привілеїв місцевого боярства та піклування про власні інтереси позбавило угрів

підтримки з боку знаті, що у майбутньому призвело до падіння їх авторитету та поступового витіснення з регіону.

Помітний внесок у дослідження угро-руських стосунків зробила радянська історіографія. Вивчення досліджуваної проблематики вченими СРСР розпочалося ще в 30 – 40-і рр. ХХ ст., хоча особливо детально тема не розглядалась. Так, С.Аннінський намагався пояснити причини відвідування угорськими місіонерами земель Поволжя, Суздаль та Рязані у 1235 – 1236 рр., пов'язуючи це із бажанням переселити до володінь корони вихідців із “Великої Угорщини” [110, с.71-113]. Вплив радянської ідеології відобразився на діяльності Б.Грекова [158, с.248-256], К.Гуслистого [172] та В.Пічети [304]. Вони викривали агресивність посягань угрів на володіння Романовичів. Учені підкреслювали негативний характер наявності влади у бояр та схвалювали централізаторську політику князів.

Роки Другої світової війни загострили увагу дослідників СРСР на вивченні даної проблематики. Оскільки після 1945 р. Східна Галичина, Волинь та Закарпаття стали складовою частиною Радянського Союзу, виникла потреба обґрунтувати даний перехід, відобразивши у коротких розвідках історичне минуле даних земель. Так, ужгородський учений М.Лелекач доводив, що Закарпаття від Х по середину ХІІІ ст. належало до східнослов'янського світу [263, с.28-38]. Однак історик випускає факт, що дані терени досліджуваного періоду за етнічним складом були угро-німецькими. Засудженням зазіхань угорських Арпадів на терени Галичини у кінці ХІ – ХІІІ ст. займався І.Коломієць [224, с.3-27].

Досліджуючи будь-які події з точки зору історичного матеріалізму, вчені СРСР наполегливо почали вивчати маловідомі аспекти угро-руських військово-політичних взаємин. Саме з цих міркувань на території Західної України відновились археологічні розробки. Так, М.Рожком на Прикарпатті було виявлено ряд фортифікаційних укріплень, споруджених для оборони кордонів Галича від зазіхань угрів [318-319]. Аналогічні городи на Буковині розкопував Б.Тимошук [339-341].

Б.Рамм [315], Д.Похилевич [311], Л.Кизя та М.Коваленко [219] змальовували деструктивний вплив папства на розвиток Південно-Західної Русі, вважаючи його одним із винуватців постійної присутності у Подністров'ї впливів Угорщини та Польщі. А.Флоровський, вивчаючи зв'язки Русі та Чехії, зазначав, що період особливої напруги у відносинах обох країн мав місце під час боротьби угро-галицько-польської коаліції з чехами за Австрію у 1252 – 1260 рр. (із перервами) [360].

Радянські дослідники вперше дали комплексний аналіз суспільно-політичному розвитку галицько-волинських земель, що безпосередньо відкривало нові горизонти й у вивченні даної теми. Так, К.Софроненко зауважив, що соціальні відносини у Галичині будувались під впливом Угорщини, зумовлюючи появу в регіоні анархічних тенденцій. Їх виразниками були прихильні Арпадам бояри [332].

В.Мавродін, вивчаючи причини, передумови та характер народних повстань у східнослов'янських містах (XI – XIII ст.), вирішив, що заворушення, які мали місце у Галичині наприкінці XII – першій чверті XIII ст., були нерозривно пов'язані з присутністю тут угорського етнічного елементу. Історик не враховував політичних та династичних причин заворушень [267-268].

Натомість В.Пашуто, комплексно та повноцінно характеризуючи сторінки внутрішньої та зовнішньополітичної діяльності східнослов'янських князів, присвятив досліджуваним питанням чимало праць [295-298]. Особливу увагу дослідник приділив аналізу “угорської окупації” Галичини, вважаючи, що військовий тиск Арпадів на дані землі розпочався ще наприкінці XI ст., а завершився у 1238 р. [295, с.258]. При сприянні угрів мали місце в регіоні впливи католицизму. Винуватцями подібних тенденцій, на думку історика, у XIII ст. були бояри, які виступали прихильниками влади іноземців [298]. Централізаторська політика Романовичів сприяла зміцненню Галицько-Волинського князівства особливо перед татарською загрозою 40-х рр. XIII ст. [296].

У 50 – 70-х рр. ХХ ст. кількість радянських науковців, які вивчали історію Угорщини і, зокрема, її зовнішньополітичні контакти із східнослов'янським світом, зростає. В.Шушарін, будучи у 1971 – 1972 рр. редактором і автором першого розділу тритомного видання “Історії Угорщини”, підкреслював важливість для Арпадів приєднання галицьких земель до власних володінь. Про це, на його думку, свідчила велика кількість походів угрів у Галичину [207].

У процесі вивчення угро-руських відносин ХІІ – ХІІІ ст. силами археологів (В.Ауліха [113, с.93-96; 114, с.83-86], Р.Багрія [116, с.111-114], В.Петегирича [300, с.89-93], І.Свешнікова [321, с.107-110], П.Толочка [348, с.366-379] та ін.) було здійснено чимало нових відкриттів. В цей час також появилася нова плеяда істориків, які займалися дослідженням не тільки військово-політичної історії Галицько-Волинського князівства, але й у її контексті – церковного життя даних земель у ХІІІ ст. Зокрема, у процесі висвітлення деяких аспектів поширення католицизму на території Галичини періоду Бели ІІІ і Ендре ІІ, Ю.Свідерський зазначав, що Угорщина займала в цьому процесі провідне місце, використовуючи військові ресурси [317].

На особливу увагу заслуговує діяльність М.Котляра [247-248; 250]. Предметом його зацікавлення була історія галицько-волинської та київської земель, а також відомі особистості Русі (Ярослав Осмомисл, Данило Галицький, Мстислав Удатний тощо), які підтримували з королями династії Арпадів упродовж ХІІ – ХІІІ ст. активні зовнішньополітичні відносини [247-248]. Вивченням біографій вихідців із східнослов'янських земель у 80-х рр. ХХ ст. на теренах СРСР займалась також Н.Пушкарьова, яка дослідила життєвий шлях матері короля Бели ІІІ – Євфимії Мстиславівни [314]. Дослідник вважала, що вона, окрім благодійницької діяльності, впливала і на політику країни.

Поява на початку 90-х рр. ХХ ст. на території СРСР незалежних держав започаткувала новий період у вивченні нашої тематики. Історики отримали можливість досліджувати значно ширший спектр наукових проблем (у тому числі –

і з історії українського та угорського середньовіччя), причому предметом їхнього зацікавлення стали нові методологічні прийоми (зокрема – цивілізаційного підходу), використання яких дозволяло всебічніше аналізувати будь-які явища та події.

Так, в першій половині 90-х рр. учені з цікавістю вивчали церковну проблематику, яка в русько-угорських стосунках кінця XII – XIII ст. відігравала далеко не останню роль. Про вплив угорських місіонерів на релігійний розвиток Південно-Західної Русі у своїх роботах вказували М.Стахів [368], О.Онищенко [213] та ін. Чимало уваги дослідники приділяли історичним особистостям України, зокрема – галицько-волинським князям. Так, відносини Ігоревичів із представниками династії Арпадів вивчали О.Гушин [173, с.95-97] та В.Бодрухин [126, с.53-59; 127-128]. Вони вважали втручання перших у боротьбу з уграми за Галич стратегічно помилковим, оскільки прорахунки в управлінні князівством призвели до втрати окремих представників родини.

Роль та місце західноукраїнських земель у системі середньовічних міжнародних відносин Київського та Галицько-Волинського князівств дослідив Л.Войтович [141-145]. Учений вважав, що дві галицькі династії Ростиславичів та Романовичів були одними з найвпливовіших у Центральній Європі, маючи тісні родинні зв'язки з Арпадами. Натомість М.Кучинко досліджував місце Волині у системі відносин галицьких князів із королями Угорщини [258]. Роль та місце Прикарпаття у контексті просування військово-політичних впливів Угорщини на Русь вивчав В.Грабовецький [153; 155, с.3-13]. “Закарпатське питання” у контексті галицько-угорських зв'язків досліджували А.Олашин [285] та Ю.Химинець [365]. Історики вважали дані терени етнічно українськими. Тривалу присутність тут угорців вони пов'язували з особливостями історичного та географічного розвитку регіону.

Однак, у перші роки існування Української Держави провідні наукові установи не виробили основних концептуальних напрямів розвитку вітчизняної

історичної науки. Учені намагались насамперед визначити основні етапи державотворчого розвитку нашого етносу, а тому всі суміжні проблеми розглядались виключно в контексті тих чи інших глобальних тем. У зв'язку з цим вивчення цілого ряду проблем (у тому числі даної) не бралось до уваги.

У Російській Федерації питання середньовічного угорського минулого цікавився В.Шушарін [380]. У 1997 р. він присвятив докторську дисертацію проблемі появи серед угорців етнічної самосвідомості. Одним із важливих компонентів даного аспекту автор вважав активне ведення зовнішньої політики, зокрема – проти Галицького і Галицько-Волинського князівств.

З другої половини 90-х рр. ХХ ст. українські вчені поступово намагались переосмислити окремі аспекти міжнародних зв'язків русько-українських князів. Така тенденція спостерігалась на сторінках більш узагальнюючих видань, автори з якісно нових позицій розглядали історію руських удільних князівств і стародавнього Галича, зокрема. Так, П.Голочко [347] та М.Котляр [234], працюючи над створенням збірника “Україна крізь віки”, присвятили увагу і даній темі. Учені пояснювали наявність тісних тривалих зв'язків галицьких князів з Арпадами історичною обумовленістю контактів з уграми з боку київського правлячого дому. Формування українського середньовічного менталітету у контексті відносин з уграми вивчав М.Юрій [384].

У цей час в науковому та культурному житті України відбулося ряд визначних подій, які активізували розробку подібних тем. Зокрема, у 1998 р. силами Міністерства освіти та Івано-Франківської обласної державної адміністрації було організовано святкування 1100-річчя з часу першої згадки (на сторінках “Дінь Угрів” Аноніма) про Галич. Через рік українська громадськість відзначала 800-річчя утворення Галицько-Волинського князівства, а у 2001 р. – відзначала 800-річчя від року народження Данила Романовича. Це сприяло детальному вивченню проблем історії давнього Галича, зокрема, його місця і ролі в системі зовнішньополітичних планів Угорщини.

Суттєво активізувались археологічні дослідження на території Крилоського городища – місцезнаходженні літописного Галича. Силами провідних науковців Києва (В.Баран), Львова (М.Лукомський) та Івано-Франківська (Б.Томенчук) щороку організовувались експедиції, які займались розкопками даної території. Деякі результати досліджень із даної теми публікуються Б.Томенчуком. Зокрема, він вважає, що в околицях княжого Галича існувала низка католицьких каплиць, хрещальниць і усипальниць, поява яких пов'язана із присутністю в місті угорських військових контингентів [350, с.3-12; 352, с.127-132].

Спробу переосмислити життя та діяльність руських князів XIII ст. у контексті їх взаємин з угорцями зробили П.Кралюк [252], О.Головко [151] та І.Гуржій [171, с.392-416]. Предметом їх зацікавлення була біографія Романа Мстиславича і, зокрема, його стосунки з Арпадами. В.Бодрухин вивчав стосунки Ігоревичів з уграми у контексті боротьби за Галич, а також місце Чернігівського князівства у системі русько-угорських взаємин середини XIII ст. [126, с.53-59]. М.Котляр писав про Данила Галицького як одного з провідних оборонців Галичини та Волині від посягань корони [237; 238, с.103-117; 245]. Досліджуючи саме цей період в історії України, вчений окреслив основні напрями розвитку князівської дипломатії впродовж XII – XIII ст. У даному контексті він вважав угро-руські відносини одними з найдинамічніших [239, с.82-86; 240, с.3-15; 241, с.3-14; 242, с.68-73; 244, с.101-117; 277, с.58-67].

Проблемами зовнішньополітичних зв'язків Галицького князівства цікавився М.Брайчевський [133, с.24]. Він вивчав особливості угро-галицько-візантійських стосунків другої половини XII ст. М.Даніш на сторінках невеликої статті дослідив військово-політичні відносини руських князів та представників династії Арпадів, які мали місце у XIII ст. [175, с.69-76]. І.Ліхтей вивчав особливості участі Романовичів у боротьбі короля Бели IV за “австрійську спадщину” (1248 – 1253 рр.) [264, с.114-132; 265, с.67-75]. Проблемами генеалогічних зв'язків русько-угорських володарів цікавився львівський історик Л.Войтович [142, с.35-49; 143,

с.80-86]. Місце Закарпаття і, зокрема, русинів, у контексті русько-угорських зв'язків XII – XIII ст. на сторінках “Енциклопедії Підкарпатської Русі” та інших робіт показав І.Поп [309, с.57-72; 310]. Історик вважає, що Закарпаття не має жодного етнічного зв'язку з Україною, його населяють русини, які проживали тут ще у ранньому середньовіччі.

Спроби переосмислити окремі аспекти даної теми почали спостерігатися лише наприкінці XX ст. Так, С.Федака зазначав, що присутність угрів у 1188 – 1189 рр. в Галичі хоча й була узгоджена з боярами, Арпади зайняли місто всупереч династичному праву [357]. Спростував твердження М.Левченка та Є.Наумова про залежність від Константинополя у другій половині XII ст. князя Ярослава петербурзький учений О.Іоаннісян [199, с.59-66]. Роль бояр і общини у системі міжнародних відносин Галича у XII – XIII ст. вивчав А.Майоров [269-270]. Усі спроби Арпадів закріпити за собою Галич він вважав правомірними. Питання присутності угорської влади на території князівства були вирішені з місцевою знаттю [269, с.130-148; 270]. Львівський історик Я.Дашкевич, полемізуючи на сторінках однієї із своїх статей з М.Котляром, доводив наявність на теренах Галичини у XIII ст. західноєвропейського типу державного управління, занесеного з Угорщини [176, с.3-22].

Взаємовідносини династії Арпадів та руських князів (кінця XII – XIII ст.) досліджувались іноземними вченими, в першу чергу угорськими. Вивчення даної теми розпочалося ще у XIX ст. Більшість вчених не ставила собі за мету дослідити саме цю проблематику, однак, у контексті більш широких проблем, приділяла їй деяку увагу. Одним із перших це зробив М. Хорват, який у монографії “Історія Угорщини” висвітлив ряд вузлових моментів русько-угорських взаємин 1215 – 1235 рр. [420]. Дослідник, відтворюючи події початку XIII ст., підкреслював важливість наявності Галича у складі Угорської корони. Він вважав, що політика Ендре II стосовно Галича була безперспективною. Це особливо ускладнювалось угро-руськими конфліктами в цьому регіоні [420, s.113-117].

Відмінних позицій притримувався Л.Салай. У двохтомному дослідженні “Історія Угорщини” [455] він відстоював думку про те, що своїми походами на Галич Ендре II підкреслював хоробрість угорської нації. Із захопленням Галича король “вернув тінь угорської величі” [455, s.341].

Відобразив на сторінках своєї роботи досліджувану тему І.Фесслер [401]. Він досліджував русько-угорські зв'язки першої третини XIII ст. Залучаючи не лише угорські й руські джерела, але й документи римської курії, вчений акцентував свою увагу на військово-політичній та дипломатичній історії даних взаємин [401, s.307-320].

Проблемами переселення руського населення до Угорщини цікавився Ш.Маркі [436] та Д.Паулер, який у дослідженні “Угорська національна історія королів Арпадської династії” та статті “Про переселення угорців” [443, о.481-500] визначив основні етапи формування східнослов'янської діаспори у володіннях Арпадів [442].

Одним з провідних спеціалістів досліджуваної теми у другій половині XIX ст. був М.Вертнер. Вивчаючи генеалогічні зв'язки династії Арпадів, він у ряді робіт прослідкував специфіку еволюції військово-політичних і дипломатичних русько-угорських стосунків впродовж усього XIII ст. Так, у творі “Союзи Арпадів. Політично-генеалогічні розвідки” автор дав характеристику трьох найвідоміших шлюбів, що були укладені у XIII ст. між представниками угорської королівської родини та руськими князями (донька Мстислава Удатного Марія і королевич Ендре; донька Бели IV Анна й Ростислав Михайлович; Лев Данилович та донька Бели IV Констанція). Їх поява виникла в результаті активних політичних відносин, що мали місце між обома регіонами на той час [463].

У брошурі “Борис і Ростислав. До історії російсько-польсько-угорських відносин” історик, залучаючи значну кількість джерел, змалював життя та діяльність сина чернігівського князя Михайла Всеволодовича – Ростислава. Останній, будучи зятем короля Бели IV, в історії взаємостосунків Арпадів із

Романовичами відіграв провідну роль, впливаючи у 40-х рр. XIII ст. на розвиток східної політики Угорщини [462].

Династичні аспекти русько-угорських взаємин періоду XII – XIII ст. М.Вертнер розглянув у фундаментальній монографії “Історія родини Арпадів”. Науковець дав характеристику всім представникам династії Арпадів, цілий ряд яких генеалогічно був пов’язаний з Руссю. Автор вважав причинами невдач угорських військових кампаній у Галичині в 30-х рр. XIII ст. непорозуміння між синами Ендре II Белою і Ендре, які, ще не захопивши князівство, прагнули поділити його між собою [461].

У роботі “Історія короля Бели IV” науковець відзначав, що Ендре II у ході боротьби за Галич із метою утримання тут свого династичного впливу визнавав, що це були для Арпадів чужі землі [464, о,24]. З посиланнями на угорські джерела, автор вважав, що королі Угорщини дбали про “збереження природи” своєї династії, а тому не бажали укладати династичні зв’язки з руськими князями [464, о.102]. Загалом, праці М.Вертнера найповніше розкрили характер військово-політичних взаємин корони з галицькими і галицько-волинськими князями досліджуваного періоду, хоча й були написані з використанням далеко не всіх наявних на кінець XIX ст. джерел та вже опублікованих матеріалів.

Однак, велика кількість “білих плям” продовжувала існувати, а тому угорські історики кінця XIX – початку XX ст. працювала над їх ліквідацією. Одним із них був А.Роумбауд, який у своєму дослідженні “Історія Росії від початків виникнення до 1884 року” зауважив, що після смерті Романа Мстиславича у Галичині почалось військове протистояння, яке припинилось лише після “важкого” втручання поляків і угрів. Цю війну історик називає громадянською [446].

Редактори “Національної історії угорців” і, зокрема, Ш.Сіладьї відстоювали думку про те, що Ендре II одразу ж після коронації (тобто, ще за життя Романа Мстиславича – М.В.) прагнув захопити Галич [387]. У праці описані русько-

угорські конфлікти першої третини XIII ст., які автор органічно вплив до системи висвітлення міжнародних відносин королівства того періоду [387, о.387].

Процесами переселення руського населення до володінь Арпадів цікавились Г.Чудай [390] та Б.Хоман [418].

Останнім дослідником, який вивчав русько-мадярські історичні зв'язки IX – XIII ст., ще в умовах існування Австро-Угорської імперії, був А.Годінка. Саме він укомплектував в одній зі своїх праць ряд руських літописних свідчень, що стосуються Угорщини [80]. Вчений торкнувся і подій, які пов'язували обидва регіони у XIII ст., а саме – в період життя та діяльності Данила Галицького. На основі порівняльного аналізу і співставлення руських, угорських документів, папських дипломів, історик доповнив і суттєво оновив цілий ряд важливих моментів взаємин Русі та Угорського королівства цієї доби [80, о.283-284], зокрема – щодо битви Данила і Ростислава, яка відбулась 17 грудня 1249 р. На відміну від М.Вертнера, який не давав детальної характеристики даній події [462, о.41; 464, о.103], науковець висловив припущення, що це була невелика сутичка [80, о.279].

Після революційних подій 1918 – 1919 рр. угорські вчені дещо призупинили висвітлення даної тематики. Існуючий політичний режим М.Хорті вимагав вивчення історичного розвитку країни у контексті концепції “Великої Угорщини”. Це не сприяло об'єктивному висвітленню і без того не зовсім актуальної для угорців проблематики. Однак, деякі історики все ж продовжували дослідження.

Свою наукову діяльність у даному напрямі активізував А.Годінка [417]. Предметом його наукового інтересу були сторінки історії східних комітатів Угорщини, зокрема, у контексті відносин Арпадів із Романовичами. Проблемами міжнародних відносин угрів епохи середньовіччя цікавився Б.Хоман [419]. Водночас науковці виявляли маловідомі факти в історії генеалогічних угорсько-руських взаємин XII – XIII ст. Так, Х.Добозь охарактеризував діяльність Єфросинії Мстиславівни – дружини Гейзи II, матері Бели III [397]. Історик вважав, що королева займалась політикою, виступаючи прихильницею союзу з Галичем.

Ключовим етапом боротьби Арпадів за Галич вважав початок XIII ст. З.Пожоньї [444]. Хоча жоден із цих істориків не намагався комплексно підійти до відображення даної теми, досліджені ними аспекти династичних та політичних зв'язків мали для нас наукове значення. Відбувались на території Угорщини в цей час і археологічні дослідження. Вони засвідчили існування впродовж другої половини XII ст. у володіннях Арпадів руських поселень [402].

Завершення Другої світової війни та перехід офіційного Будапешта у сферу політичного впливу Москви активізували вивчення русько-угорських відносин. Взаємовідносини між обома країнами розвивались активно у різних сферах життя, особливо – в науковій. Тому число робіт, присвячених середньовічним угро-руським стосункам, постійно зростало.

Однак, дана тематика все ж таки не стала предметом спеціального дослідження, а зображувалась лише в контексті окремих більш широких проблем, присвячених еволюції угорського етносу. Це можна було побачити на основі аналізу праць Е.Молнара [437-438], а також монографій Д.Кріштова [425] та Ф.Макка [432]. На сторінках цих робіт контакти представників династії Арпадів з князями Галицько-Волинської Русі зображувалися без особливо глибокого аналізу із характеристикою загальних та окремих маловідомих радянській історичній науці фактів.

Детальніше ці питання були висвітлені у розробках, присвячених місцю та ролі монголо-татарського нашествия в системі відносин між обома етносами. Так, Е.Ледерер прийшла до думки, що особливо тісними відносини між Арпадами та володарями галицько-волинських земель були в період з 1245 – 1259 рр. Тоді загроза з боку Орди змушувала їх спільними силами піклуватися про оборону східного кордону континенту [261, с.181-202; 262, с.1-45; 427, с.327-363]. С.Бертенї вважав однією з основних причин поразки угрів у війні з татарами невирішення “галицького питання” [125, с.315-320].

Проблемам угро-руських контактів періоду монголо-татарського нашестя присвятив свою брошуру Л.Зічі [388]. Історик зазначав, що у кінці 40-х рр. XIII ст. як Данило так і Бела IV були зацікавлені у стабілізації відносин між собою. Це було пов'язано із загрозою з боку Орди [388, о.29]. Основою цієї нормалізації, на думку вченого, могли бути тільки династичні зв'язки. Однак, зміна політичної орієнтації папства зумовила загострення стосунків між володарями [388, о.38].

Угорські вчені приділяли увагу дослідженню біографії найвідоміших представників династії Арпадів. Зокрема, предметом зацікавлення Д.Дюмерта був період правління і взаємовідносин із східнослов'янськими володарями Ендре II (1205 – 1235 рр.). Історик пояснював непродуманістю спроби короля приєднати Галич до володінь корони [398, о.392]. Печська дослідниця М.Фонт у 1983 р. опублікувала працю з історії угро-руських військово-політичних і дипломатичних контактів часів Гейзи II (1141 – 1161 рр.). Вона вважала, що боротьба за Київ 1148 – 1152 рр. (у ній на стороні Ізяслава II брали участь Арпади) була нерозривно пов'язана з цілим рядом коаліційних війн у Європі, фактично започаткувавши злам у відносинах корони з удільними князівствами Русі [362, с.33-34].

Найближче до повноцінного висвітлення досліджуваної проблеми був Д.Кріштов. Цікавою є його монографія присвячена основним етапам становлення та розвитку військових контактів руських правителів та угорських королів [423]. Ці відносини у середині XII – першій половині XIII ст. здебільшого носили відкрито ворожий характер, оскільки Арпади претендували на окремі галицькі володіння. Переорієнтація у даних взаєминах, на думку історика, почала простежуватися після 1245 р., коли Романовичі перетворились у суб'єктів міжнародних відносин, беручи разом із Белою IV участь у вирішенні основних військово-політичних проблем Центральної Європи [423, о.133-137].

Починаючи з 1980 р., історик цікавився проблемою заселення вихідцями з Русі володінь Арпадів. Результатом таких розробок було опублікування двох статей, одна з яких у 2001 р. з'явилася у російському журналі “Славяноведение” [257, с.22-

30; 426, о.57-65]. Вчений, на основі аналізу королівських грамот, прийшов до думки про те, що на території Угорщини існувало більше 17 руських поселень, жителі яких в основному займались торгівлею, подекуди впливаючи на соціально-економічний розвиток регіону. На думку історика, вони користувались широкими політичними правами і привілеями, а це свідчило, що офіційна влада була зацікавлена у тому, щоб такі переселення мали місце і в майбутньому.

У зв'язку з тим, що після 1945 р. угорсько-чехословацько-радянський кордон змінився за рахунок приєднання до СРСР Закарпаття, угорські історики 60 – 70-х рр. ХХ ст. (не маючи змоги опротестувати дане рішення у політичному порядку) намагались висвітлити окремі маловідомі факти з історії формування русько-угорського порубіжжя XII – XIII ст. Так, Д.Дьорффі вказував, що після монгольського нашествия Закарпаття продовжувало залишатись густо заселеним уграми регіоном, на території якого проживали і вихідці з Русі [415, о.49]. Натомість П.Немет, у контексті вивчення угро-руських зв'язків другої половини XIII ст., описав оборонні споруди східних комітатів корони [282, с.206-221].

З розпадом соцтабору та переходом Угорщини на демократичні засади розвитку у дослідженні угро-руських взаємин почала спостерігатися значна активізація. Оскільки від 1991 р. Україна є стратегічним партнером офіційного Будапешта, політичне, економічне та культурне співробітництво обох країн суттєво підсилювалося співпрацею і в науковій сфері. Цьому сприяє не тільки позиція урядових структур, але й орієнтація української діаспори в Угорщині, на чолі з Я.Хортяні.

Досліджувана проблема продовжувала розглядатись на сторінках наукових робіт місцевих вчених Д.Кріштова [422; 424] та А.Тібора [457]. Вони, розглядаючи окремі аспекти угорської історії IX – XIII ст., вважали, що взаємовідносини Арпадів із представниками східнослов'янського світу у кінці XII – XIII ст. були не настільки активними, як стосунки корони із провідними державами Західної Європи.

Іншої думки притримується печська дослідниця М.Фонт. Впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. в неї з'явилося ряд статей, присвячених маловідомим питанням військово-політичних [410, о.45-50; 407, о.53-75; 411, s.27-39; 404, о.107-144], соціально-економічних [405, s.237-250] та культурних відносин Арпадів з руськими князями [406, s.139-149]. Дослідниця зауважила, що одними з ініціаторів “галицької політики” Бели ІІ та Ендре ІІ були знатні угорські феодали, які прагнули, за рахунок приєднання до Угорщини територій Галичини, отримати земельні володіння та титули. Присутність угорців на теренах Подністров'я історик називає не “окупацією”, а “стабілізацією військово-політичних та релігійних впливів”, бо більшість представників місцевої знаті не чинила даному процесу опору [411, s.32-33].

Після угорської історіографії даній тематиці найбільше приділяла увагу польська та чеська. Галицько-волинські землі тривалий час перебували під протекторатом Польщі, а тому вчені цієї країни розглядали історію Галичини та Волині, як складову польської. Уже А.Нарушевич, використовуючи широкий спектр польських та угорських джерел, у першій третині ХІХ ст. дав характеристику відносинам Угорського королівства з Галицьким і Галицько-Волинським князівствами другої половини ХІІ – першої половини ХІІІ ст. [439-440]. Він вважав, що Арпади у кінці ХІІ – першій третині ХІІІ ст. несправедливо окупували даний регіон, так як поляки мали на це більше прав у силу династичних зв'язків з руськими князями [439, s.113-135].

Так, як в історії угро-руських контактів досліджуваного періоду завжди помітне місце займала польська сторона, особливості даних тристоронніх зв'язків наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. висвітлили К.Горський [412] та С.Смолька [451]. Вчені вважали, що Краківсько-Сандомирське князівство займало домінуюче місце у ході окупації Арпадами в 1188 – 1189 рр. володінь династії Ростиславичів.

Спільно з українськими дослідниками польські історики у ХІХ ст. проводили на території Крилоського городища археологічні розкопки. Активну роботу у даному напрямі здійснював О.Чоловський [392-394].

Після завершення Першої Світової війни й утворення незалежної Другої Речі Посполитої досліджуваними проблемами зацікавився Б.Влодарський. Він першим серед польських істориків почав комплексно досліджувати дані проблеми, заснувавши Торунську школу. З-під його пера впродовж 1925 – 1936 рр. вийшло чимало статей, присвячених угро-польсько-чесько-руським середньовічним стосункам [466-470]. На основі використання наявного джерельного матеріалу та окремих авторитетних видань, історик показав основні етапи боротьби за Галич провідних володарів центральноєвропейського регіону – угорських королів Бели ІІІ та Ендре ІІ, а також польських князів Конрада Мазовецького й Лешка Білого [466, s.1-84; 469, s.1-54]. У контексті даного дослідження, історик змалював також життя й діяльність галицької королеви Соломії [470, s.1-23]. Більш фундаментально дану тему Б.Влодарський продовжував вивчати у 50 – 60-х рр. ХХ ст., коли з його ініціативи було опубліковано монографію “Польща і Русь (1194 – 1340)” [468]. На її сторінках автор показав роль та місце польсько-руських відносин у контексті міжнародних стосунків у Центральній Європі. Історик не раз підкреслював, що князі Малої Польщі підтримували Романовичів у боротьбі з Арпадами значно частіше, ніж у ХІІ ст. галицьких Ростиславичів [468, s.109]

Зацікавлення досліджуваною проблематикою в середовищі польських вчених мало місце і після Другої світової війни. Так, на території Перемишля, який відійшов до Польщі, активізувались археологічні розкопки. Під час їх проведення Г.Закржевська [471, s.235-241], А.Коперський та М.Парчевський [421, s.213-231] довели, що у першій половині ХІІІ ст. тут мали місце військово-політичні впливи угрів. Це загалом впливало на розвиток стосунків з Романовичами.

Питаннями угро-чесько-руських контактів цікавились чеські й німецькі науковці. Зокрема – празький історик В.Шімак наголошував на тому, що участь

військових підрозділів галицько-волинських володарів у “австрійських кампаніях” Бели IV та Іштвана V справді мала місце не тільки у 1252 – 1253 рр., але й у 1260 та в 1270 – 1271 рр. [391]. Дослідженням аспектів поширення католицизму на територію Русі займався Е.Вінтер [465]. Він не заперечував активної участі в даному процесі угорської сторони, водночас зазначаючи, що Арпади застосовували релігійний тиск на галичан із метою укріплення власних політичних впливів.

Таким чином, при всій значущості вироблених підходів до висвітлення військово-політичних відносин кінця XII – XIII ст., дослідники XVIII – початку XXI ст. не опублікували комплексного, фундаментального, спеціального дослідження з даної теми. Це стало однією з причин вибору нами цієї проблеми для написання кандидатської дисертації. Загалом, наявні архівні матеріали, збірники документів та наукова спадщина вчених попередніх поколінь створюють передумови для всебічного вивчення військово-політичних відносин Угорського королівства з Галицьким і Галицько-Волинським князівствами. Це у свою чергу змушує переосмислити велику кількість суперечливих моментів, спростувати ряд суб’єктивних суджень, а також, використовуючи історичний досвід минулого та методологічні принципи сучасності, максимально наблизитися до позиції об’єктивного тлумачення досліджуваної теми.

РОЗДІЛ II. ГАЛИЦЬКЕ КНЯЗІВСТВО У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА У 1187 – 1199 рр.

Історія взаємовідносин Угорської корони з Київською державою, а згодом – її удільними князівствами досить тривала, насичена подіями військово-політичного, дипломатичного, соціально-економічного, а особливо – династичного характеру. Представники правлячих династій, починаючи від кінця IX ст. по-різному моделювали між собою стосунки, подекуди змінюючи вектор їхнього розвитку. Арпади та лідери східнослов'янського світу впродовж XI – середини XII ст. намагалися не втрачати динаміки відносин між собою. Не рідко у середовищі угорської знаті зовнішньополітичні орієнтації еліти Київської держави викликали негативний резонанс, хоча, починаючи з кінця XI ст. превалювали інші тенденції. Русь, увійшовши у стадію удільно-партикулярних процесів, дедалі глибше занурювалась у вир міжкнязівської ворожнечі. Під час неї окремі впливові володарі, перебуваючи в родинних стосунках з угорським королівським домом, використовували його військову допомогу. Вперше це мало місце у 1099 р., коли київський князь Святополк Ізяславич і король Кальман здійснили невдалу спробу розбити на р.Вягрі сили галицьких Ростиславичів [155, с.42]. В 1123 р. Арпади підтримали волинського князя Ярослава Святополковича в ході протистояння останнього з Володимиром Мономахом [207, с.142]. У 1136 р. король Бела II надав військову допомогу київському володарю Ярополку Володимировичу для боротьби з чернігівськими Ольговичами [23, с.190], а впродовж 1148 – 1152 рр. Гейза II неодноразово підтримував Ізяслава Мстиславича у війні за “київську спадщину” [184, с.85; 246, с.21].

У XII ст. Угорщина була королівством, розташованим у Центральній Європі. Вона межувала на заході із Священною імперією, півночі і північному заході – Чеським королівством та роздробленими князівствами Польщі, на півдні сусідами угрів були Сербське королівство, Візантійська (Східна Римська) імперія, східний кордон межував з володіннями Ростиславичів. Основою адміністративного поділу

країни був комітат, створення якого запровадив Іштван I (1001 – 1038 рр.). Феодалізаційні процеси у країні проходили швидкими темпами. Відбувалася консолідація панівного стану, викристалізовувались і знаходили своє місце у суспільстві окремі прошарки і групи феодалів. Правляча династія Арпадів (у 895 – 1001 князі, згодом – королі) була зацікавлена у наданні окремим представникам угорської знаті широкого кола прав і привілей, адже вона виступала основним рушієм підпорядкування і експлуатації залежного населення. Однак, єдиного документу, який би регламентував соціальні відносини не існувало. Тому, світські і церковні магнати в окремих випадках могли обходитись без юридичних санкцій держави [207, с.126-127].

На внутрішньополітичний розвиток країни у середині XII ст. справляли вплив Священна імперія і Візантія. Зокрема, перша у 1146 р. надавала допомогу претенденту на угорський престол – Борису. Натомість візантійські імператори вели активну діяльність щодо коронації в Угорщині своїх ставлеників – Ласло II (1163 р.) та Іштвана IV (1163 – 1165 рр.) [15, с.256; 38, с.162-163; 207, с.141]. Вектор розвитку суспільно-політичних відносин зумовлював зовнішню політику держави, де головним напрямом залишався балканський. Впродовж першої половини XII ст. угри приєднали до власних володінь Хорватське королівство (1102 р.), міста Далмації (1105 р.) та окремі сербські землі (1124 р.) Прагнення Арпадів поширити свої впливи на інші володіння південнослов'янських країн зіткнулись з експансією візантійського імператора Мануїла I Комніна. Впродовж 1150 – 1167 рр. угорські королі відбивали напади ромеїв та союзних їм сербів. І.Кіннам і М.Левченко вважали, що на боці Візантії у війнах виступали підрозділи галицьких князів [15, с.257-261; 260, с.491]. Участь Гейзи II у боротьбі за “київську спадщину” 1148 – 1152 рр. передбачала ослаблення сил прихильних Візантії країн, зокрема – Галицького князівства. Незважаючи на поразку у війні 1163 – 1167 рр. угри не відмовились від прагнення поширити свої сфери впливу на Балканах. Реалізацією даних задумів з 1180 р. зайнявся Бела III (1172 – 1196 рр.) [207, с.141].

Серед провідних зовнішньополітичних векторів розвитку Угорщини був “німецький”. Угри намагались позбутися впливів імператорів Священної імперії на внутрішньополітичний розвиток країни. Шляхом співпраці з папством король та угорська знать намагалась зменшити масштаби і темпи переселення вихідців з німецьких земель – “госпітів” в межі Угорщини. Шляхом висування у другій половині XII ст. претензій до Галичини Арпади моделювали відносини з Римом, шукаючи у пап підтримки проти династії Штауфенів [207, с.141-142].

З польськими князями угри не підтримували регулярних стосунків. Впродовж 1131 – 1135 рр. польські володарі підтримували Бориса Кальмановича у його спробах зайняти угорський престол. Це спричинило до вибуху угро-польських війн 1131 – 1132 і 1134 – 1135 рр. Однак, на Мерзербурзькому сеймі 1135 р. за участю німецького імператора угро-польське непорозуміння було вирішене [346, с.173]. Від цього часу, судячи зі свідчень В.Кадлубка, угри з поляками перебували у союзницьких стосунках [41, с.107].

Угорське королівство намагалось розширити свої сфери впливу на володіння галицьких Ростиславичів. У 1099 р. дані наміри зазнали поразки. Галицькі князі перебували у добросусідських відносинах з імператорами Візантії, користувались підтримкою половців. Тому Арпади впродовж XII ст. не намагались приєднати Подністров’я до складу Угорщини. Спроби дипломатичного та династичного зближення між обома країнами на рубежі 50 – 60-х рр. XII ст. були тимчасовим явищем. Впродовж 70 – 80-х рр. XII ст. угри продовжували шукати шляхів окупації Галичини.

Починаючи з середини XII ст. поступово занепадали стосунки угорських королів з києво-волинськими князями. У кінці 1155 р. до двору Арпадів було відправлено дружину Мстислава Володимировича Любаву, тещу Гейзи II. За словами літописця “...король же вда много имения тещи своеи” [14, стб.483]. На рубежі 1156 – 1157 рр. у ході протистояння князя Мстислава з Володимиром Андрійовичем, останній “...убѣжа къ Перемишлю, и оттуда бѣжа во Угры къ

королю, бо бѣ сестра его за королеми Угорскимъ” [14, стб.484-485; 9, с.49]. У контексті відображення відносин Арпадів з волинськими князями не до кінця з’ясованим, а тому і дискусійним є повідомлення “Ілюстрованої хроніки Віндобони” про похід короля Гейза II зі своїми братами Іштваном і Ласло у супроводі чисельного війська в 1161 р. на Володимирію (“...rex Geycha dedit ducales expensas fratribus suis Ladislao et Stephano, duxitque exercitum in R(u)sciam super Lodomerium ducum...” [52, s.220]). Тут, судячи зі свідчень документу, вони висунули місцевому князю Мстиславу несправедливі претензії щодо нанесення силами русів і половців шкоди королівським володінням (“...qui male tractatus fuerat a Rutenis et Cunis...” [52, s.220]).

Впродовж XII ст. основну частину королівського війська складала легка кавалерія воїнів замків (*castrenses, cives*) і королівських сервієнтів (*servientes regis, milites*). Перші були землевласниками, які несли військову службу. Кожні 7-9 селян були зобов’язані у період війн споряджати одного воїна і відправляти його до армії. Королівські сервієнти – це дрібні феодали, що знаходились у васальній залежності безпосередньо від короля. У розпорядженні Арпадів також знаходились кінні загони секеїв та кочових народів, що оселялись в Угорщині впродовж XI – XIII ст. У XII ст. союзниками угрів були печеніги і половці. Важкоозброєні рицарі складали основу військових загонів магнатів [207, с.135].

Галицьке князівство очолюване династією князів-ізгоїв Ростиславичів (1082 – 1199 рр.) розташовувалось на південно-західній околиці східнослов’янських земель. Його сусідами на півночі і північному сході були Волинське і Київське князівства, західний кордон межував з Угорським королівством і частково – Краківсько-Сандомирським князівством, на півдні і південному сході володіння Галича сягали земель Пониззя, гирла Дністра і Прута.

Столицею володінь Ростиславичів до 1141 р. був Перемишль. Однак з ініціативи Володимирка Володаревича (1124 – 1153 рр.) центром став Галич. Князівство поділялось на землі, де найвпливовішими були Перемишльська,

Звенигородська і Тереховляньська. Галицька знать отримувала від князів у кормління міста. Паралельно відбувалось захоплення нобілітетом общинних земель. Це сприяло укріпленню боярської верстви, яка в часи правління Ярослава Осмомисла (1153 – 1187 рр.) перетворилась у самодостатню, економічно і політично незалежну соціальну групу [143, с.80].

Зовнішня політика Ростиславичів передбачала перетворення князівства на суб'єкта міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі. Цьому процесу перешкоджало бажання інших руських князів, насамперед, київських і волинських повернути Подністров'я до власних сфер впливу. Тому галицькі князі були змушені укріплювати власне міжнародне становище шляхом укладення союзів з половцями проти Арпадів і Святополка Ізяславича (1092 і 1099 рр.) з Юрієм Довгоруком, чернігівськими Ольговичами і династією Комнінів проти Ізяслава Мстиславича (1148 – 1153 рр.), з Арпадами проти Івана Берладника і київського князя Ізяслава Давидовича (1159 р.), окремо з Візантією і київським князем Ростиславом Мстиславичем проти Угорського королівства (1163 – 1167 рр.) тощо. Вдале використання військово-політичних, династичних і дипломатичних угод зумовило розширення володінь Ростиславичів до гирла Дунаю на півдні та Києва на північному сході. Це сприяло перетворенню Галицького князівства в другій половині XII ст. на суб'єкта міжнародних відносин в Центрально-Східній Європі, водночас підкреслюючи могутність правлячої династії.

На тлі відображення військово-політичних стосунків Угорського королівства з Галицьким князівством важливим є з'ясування питання про кордон між обома державами. На основі вивчення джерел, М.С. Грушевський зазначав, що володіння Арпадів і Ростиславичів розмежовував Карпатський хребет. На Русі проходи і перевали у даній гірській межі називались “воротами Угорськими”, а в Угорщині Карпати називались “Руськими горами” (alpes Rutenie). Таким чином, Карпатами угро-руський кордон проходив від Тилицького перевалу до Семиграддя [164, с.459-460]. Свідчення “Слова о полку Ігоревім” про те, що полки Ярослава Осмомисла

“підпирають гори Угорські” є підтвердженням концепції М.Грушевського [32, с.30]. Головна редакція “Історії Української РСР” вважала кордоном між обома країнами р.Сян від вододілу Віслока і Віслоки вздовж Карпат до Семиграддя і р.Серет – до Пониззя [212, с.372]. Це деталізувало межі країн. На карті, опублікованій М.Котляром у монографії “Галицько-Волинська Русь”, західними порубіжними містами Галицького князівства з півночі на південь у X – XIII ст. є Сянок, Телич, Синеводськ, Рогожин, Галич, Коломия, Василів, Онут, Кучелмин і Калюс [234, с.232-233]. Прикордонними фортецями Угорського королівства у XI – XIII ст. відповідно були Бардуїв, Ясенів, Шариш, Унгвар, Солива, Густ, Вишк і Тячево [164, с.600-601]. Більшість з даних населених пунктів виникла у XIII ст., адже, за словами В.Пачовського, до середини 70-х рр. XII ст. більшість племені на чолі з королем мешкала в шатрах між Тисою й Дунаєм [294, с.38].

Археологічні дослідження XX ст. переконали в тому, що у XII ст., галицькі фортифікаційні споруди зводились виключно на східних схилах гірського масиву [318, с.12; 319, с.87]. Це відкидає концепцію М.Лелекача про приналежність Закарпаття доби Ярослава Осмомисла до володінь Ростиславичів [466, с.4].

На думку О.Мицюка [273, с.24], Е.А.Балагурі і С.І.Пеняка [118, с.74-76], Карпатський хребет не перешкоджав Арпадам переманювати у свої володіння вихідців з Русі. Це було зручно, як у геополітичному, так і в економічному плані [279, с.56; 118, с.75; 281, с.216]. На той час в Угорщині було відомо 17 населених пунктів, де проживало східнослов'янське населення [205, с.84-85; 453, о.44]. Арпади будували на Закарпатті міцні замки, створювали засічні лінії, за допомогою яких хотіли уникнути нападу з боку галицького князя [118, с.75-76]. У цьому їм допомагали вихідці зі руських земель.

Про те, що на порубіжжі обох країн у цей час існували укріпленні фортеці говорять і зарубіжні джерела, зокрема, “Ілюстрована хроніка Віндобони”. Під 1173 р. у ній йдеться про смерть короля Іштвана у Земплинському замку (“...Obiit in castro Zemlen anno domini MCLXXIII-o tercio Idus Aprilis feria quinta...”) [52,

s.220-221]. Для Арпадів потреба укріплювати східні кордони виникла вперше. У контексті загострення відносин Ростиславичами піклування про захист перевалів перетворилась у важливе завдання зовнішньої політики королів [278, с.55].

Організувавши у 50-х рр. XII ст. з руських переселенців так звані “низинні осади”, угри закріпили свої впливи у західних Карпатах. Вони запрошували на сторожову службу кочівників, що створювало на рубежі обох країн у другій половині XII ст. атмосферу постійної напруги [273, с.22]. Особливо це мало місце у межиріччі Серету, Пруту і Дністра, де, як ми припускаємо, галицькі князі встановили свою владу у 60-х рр. XII ст. Під час війни Візантії з Угорщиною 1163 – 1167 рр. імператор через своїх послів переконав Ростиславичів не укладати шлюбу з Арпадами. Ми вважаємо, що Мануїл дозволив князеві розширити свої власні військово-політичні й торговельні сфери впливу на південь до гирла Дунаю, де на початку 60-х рр. XII ст. уже мешкав син союзного Ярославу Юрія Долгорукого – Василько [15, с.262]. Даний регіон ще не був ойкуменою половців, які прийшли сюди згодом [442, о.329], а тому у середині 60-х рр. XII ст. міг перейти до складу володінь Галича [270, с.225; 422, о.28]. Це посприяло б піднесенню міжнародного авторитету князівства та допомогло б спільними силами Візантії і Галицького князівства відбивати напади військ короля Іштвана III [133, с.24]. Ярослав Володимиркович, за словами І.Шараневича, “Будучи спершу на стороні Угорського короля, відступивши від нього на сторону царя грецького, легко міг навести угорські полки на свою землю...” [375, с.37].

Не дивлячись на погіршення між правлячими династіями військово-політичних та дипломатичних стосунків, торговельні взаємини продовжували динамічно розвиватись [65, с.208; 114, с.94]. Показовими у даному плані є дослідження Д.Кріштова [257, с.24; 426, с.39] та Я.Ісаєвича [201, с.80].

Від другої половини 80-х рр. XII ст. стосунки Угорського королівства з Галицьким князівством суттєво активізувалися. Це було пов’язано із загальною політичною ситуацією у східнослов’янських землях. Так, зміцнення авторитету

династії Ростиславичів в межах Центрально-Східної Європи спричинило до активізації місцевою владою зовнішньої політики у західному напрямі. Наявність у князівстві елементів адміністративного управління західноєвропейського взірця зумовлювало його подальший суспільно-політичний розвиток за відмінними, у порівнянні з центрально-руськими регіонами, стандартами. Зокрема, система опривілейовування князями бояр Галичини суттєво відрізнялась від характеру відносин між правлячими династіями і знаттю на Волині, у Чернігові, Києві, Суздалі. За рахунок надання Ростиславичами боярам земельної власності і міст, галицький нобілітет почав збагачуватися швидше, ніж князівська верства. Дана обставина суперечила поглядам правлячої династії [338, с.165]. Тому не випадково серед бояр з'явилась проугорська політична орієнтація, яка передбачала перехід князівства під владу Арпадів на умовах персональної унії.

Вигідне географічне розташування сприяло швидкій інтеграції князівства до системи торгівельних шляхів Польщі, Угорщини, Чехії, Візантії та ін. За умов поступового занепаду економічної артерії “із варяг у греки” подальший політичний, та економічний розвиток Галича відбувався із врахуванням і використанням на практиці традицій Західної Європи. Зокрема, за рахунок активізації торгівельних зв'язків із містами Польщі, Угорщини, Священної імперії місцеві бояри отримували необхідний досвід для створення у Подністров'ї такої системи управління, де б влада князя була “першою серед рівних” [143, с.80].

Наприкінці XII ст. Київське та Володимиро-Волинське князівства перестали становити військово-політичну зацікавленість для Арпадів. Місцеві династії не підтримували з уграми активних дипломатичних стосунків. Акценти зовнішньої політики королівства змістилися в сторону Галицького князівства. Це насамперед було пов'язано з подіями, які розгорнулись тут після смерті Ярослава Осмомисла 1 жовтня 1187 р. [14, стб.656; 41, с.123].

Згідно заповіту галицького правителя у Галичі на правах князя повинен був залишитись Олег – молодший син князя, а Володимир (старший) – відправитись у

Перемишль [14, стб.658]. Останнього такий розподіл влади не влаштовував. За короткий період часу він організував проти Олега змову і при допомозі галицької знаті скинув його з батьківського престолу [33, с.126]. Однак, його байдужість до державних справ не влаштовувало боярство [228, с.14; 252, с.31]. Місцевий нобілітет, будучи самостійним у власних внутрішньо і зовнішньополітичних діях [270, с.265], на рубежі 1187 – 1188 рр. переконав князя покинути межі галицької землі [361, с.154; 410, о.46].

Вигнання змусило його шукати союзників. Галицьке князівство перебувало у добросусідських взаєминах із Малою Польщею та Візантією [25, с.62]. Однак, Володимир “...набралъ з собою скарбу и жону и дети взялъ, и поехали з дружиною к венгерскому королю...” [33, с.120], який наприкінці правління Ярослава Володимировича перебував з ним у напружених відносинах. Причини поїздки Володимира до Бели продовжують залишатись дискусійними. За словами М.С.Грушевського, князь “...вибирати багато не мав супроти ворожнечі Романа та тісного його союзу з польськими князями...” [165, с.448]. Судячи з польських джерел, останні виявляли свою прихильність насамперед до Олега [70, s.129; 87, s.340]. На Русі ж Володимир, як вигнанець, міг стати жертвою “прогалицьких амбіцій” окремих володарів, що були родичами Осмомисла і цілком легітимно претендували на галицький престол [23, с.369].

Візит до Бели III, у даному контексті, виглядав закономірним, адже династія Арпадів на 1187 р. була однією з наймогутніших у центральноевропейському регіоні. За сприятливих обставин Володимир міг розраховувати на її підтримку. Від короля престолонаслідник розраховував отримати деяку військову та матеріальну допомогу [70, s.129]. Частина власної дружини, згідно літописів, залишалась у його підпорядкуванні [14, стб.660].

Натомість боярство, розуміючи, що земля без князя залишатися не може, відправило послів до сусіднього волинського володаря Романа Мстиславича, пропонуючи йому місцевий трон. Спроби останнього породичатися з галицькою

династією мали місце перед самою смертю Осмомисла, коли у 1187 р. він видав заміж за сина князя Володимира Василя свою доньку Феодору. Це створювало передумови для втручання у боротьбу за Галич, а тому волинський правитель за короткий проміжок часу зайняв місто [14, стб.660; 100, s.206]. Так правителем Володимирсько-Волинського князівства вперше було встановлено свою владу у Подністров'ї.

Деякі українські дослідники вважали, що прихід Романа Мстиславича в Галич відбувся швидше, ніж Володимир перетнув галицько-угорський кордон [302, с.11; 259, с.173; 376, с.57]. Тому останній уже знав, які дипломатичні прийоми слід буде використовувати для того, щоб змусити Белу III допомогти йому повернути престол. Потрапивши в резиденцію Арпадів, Володимир, за словами Я.Длугоша, переконував короля у необхідності здійснення походу на Галич [70, s.136]. Угорський володар погодився, а тому негайно підготувався до даної кампанії, пообіцявши допомогти галицькому вигнанцю "...со всіми полки..." [14, стб.659]. Уже на весні 1188 р. він перейшов Карпати, наблизившись до галицьких володінь [361, с.154; 406, s.144]. Така поспішність була зумовлена небажанням дозволити Роману укріпитись у володіннях Ростиславичів та прагненням активізувати зовнішньополітичні задуми щодо Галицького князівства [48, о.70].

Оскільки Роман Мстиславич за своїм характером був амбіційним князем, життєва енергія якого була спрямована на реалізацію власних державотворчих планів, він не зумів швидко заручитися підтримкою галицького нобілітету [7, с.136; 270, с.309]. Тому невипадково, на думку А.Андріяшева [108, с.143] та І.Левковича [256, с.27], не знайшовши необхідних ресурсів для організації оборони міста, "...и слышавь... ажь король за Горою оуже ...и бѣжа" [14, стб.661]. Не дивно, що Бела III після втечі Романа швидко (*celerime*) зайняв галицькі землі (*Halicziensem arcem occupet*) [70, s.137]. Автор "Великопольської хроніки" вказуючи, що "...король ...витіснив Романа...", натякав на те, що між обома сторонами відбулась збройна сутичка [88, s.169].

Окупація королівськими військами всього князівства [89, s.103] призвела до відмови Бели III повернути престол Володимиру [14, стб.661; 210, с.200; 400, s.71]. Сам князь, за свідченнями Я.Длугоша, ще до початку військової кампанії перебував в угорському полоні і не брав участі у “відвоюванні” Галичини [70, s.137]. В.Татіщев вказував, що це сталося внаслідок непорозуміння короля з Володимиром [337, с.425-426]. Загалом, рішення Бели виглядало закономірним. На сторінках літописів та польських хронік є прямі вказівки про те, що угри, вирушаючи весною 1188 р. у Галичину, розраховували приєднати її до своїх володінь, а не повертати Володимиру Ярославичу [25, с.97; 87, s.340].

Кордони Угорського королівства суттєво розширились на схід. У складі володінь Арпадів опинилась велика територія Подністров'я із ключовими населеними пунктами (Галич, Звенигород, Тереховля). Автор Київського літопису повідомляв, що північно-східною околицею підвладних уграм галицьких земель була фортеця Пліснеськ [14, стб.662].

Анексія угорськими військами Галицького князівства призвела до появи у титулі короля Бели III “rex Galitiae” [56, s.247; 351, с.6; 207, с.143]. Подністров'я перейшло під управління його сина Ендре [7, с.124; 14, стб.661; 70, s.137; 85, s.535], а це означало, що Галицьке князівство перетворилось у намісництво в складі Угорської Корони. Традицію надання собі згаданого титулу Арпади започаткували ще в 1094 р. [55, s.488]. На нашу думку, це було пов'язано з тим, що Ростиславичі встановили свої сфери впливу у Галичині при сприянні угрів, які вважали їх васалами. Невипадково А.Петрушевич виводив причини експансії корони на Русь саме з цього часу [301, с.49].

Хоча король “...даде весь нарядъ Галичаномъ...” [14, стб.661], останні отримали це право, як зазначали деякі українські і польські дослідники кінця ХІХ – початку ХХ ст., перебуваючи під пильною увагою чисельної угорської залози [349, с.75; 451, s.336]. А.Нарушевич вважав, що боярська влада була виключно номінальною, бо насправді “...угри всі магістрати та повинності перебравли” [439,

s.113]. М.Котляр [250, с.86], на відміну від А.Майорова [269, с.231], вважає, що присутність угорців не подобалась виключно міщанам. На нашу думку, Бела III зумів об'єднати галицькі землі із землями корони на умовах укладення унії з боярством.

І.Гарайда з даного приводу писав, що “був це перший випадок в історії Галичини, щоб руська аристократія подала руку угорському королю”. Вчений вважав, що причиною цього стала політика щедрого опривілейовування Белою боярських родів [148, с.123]. Те, що великі землевласники в межах Угорського королівства до певної міри на кінець XII ст. у своїх діях могли обходитись без юридичних санкцій держави [207, с.126], ще більше зацікавлювало галицьку знать у співробітництві з Арпадами. Тому факт такої співпраці вважається реальним [270, с.283]

Ситуація, що склалась у Подністров'ї, позбавила князів-претендентів Романа та Володимира можливості втрутитись у боротьбу за Галич. “...Роман... побѣг до мѣста Володимера. Але Всеволод... не пустил его...Теды...самъ побѣгъ до Ляховъ о помочь, але не одержавши ...помочи, побѣгъ до тестя своего Рурика въ Бѣлгород...” [14, стб.661; 33, с.121]. Натомість Володимира, який був ув'язнений угорцями ще на початку кампанії, угри відправили разом з дружиною і дітьми у Паннонію (“...втікача, щоб не заважав сину, оселив (Бела – М.В.) у в'язниці...” [85, s.535], “...Володимира поя с собою во Оугры ...и всади его на столпь и с женою...” [14, стб.661], “...вигнанця же (Володимира), щоб він не завдав шкоди його синові, поміщає зв'язаним у тюрму [7, с.124; 41, с.106]). Г.Стріпський вважав, що князь даремно розраховував на підтримку Бели [430, о.78].

Однак, не попри такі засоби безпеки, на думку деяких польських, радянських, а також українських вчених, угорська адміністрація не почувала себе в Галичі спокійно. Король розумів, що наявність малолітнього правителя в регіоні не влаштуватиме частини бояр, які все одно шукатимуть князя [413, s.26].

До таких розмірковувань та пошуків “руської маріонетки” Белу спонукали також і дії Романа Мстиславича. Він, не отримавши після втечі весною 1188 р. до Краківсько-Сандомирського князівства реальної допомоги задля повернення галицького престолу, вирішив шукати союзників серед руських володарів. Повернувшись із Кракова, волинський правитель звернувся з аналогічним проханням до свого тестя – київського князя Рюрика, наголошуючи на тому, що успіх гарантовано, адже “ведоут мя Галичане к собѣ на княжениѣ” [14, стб.661]. Мова йшла про ту частину знаті, яка за словами М.Дашкевича, не брала участі у вигнанні Романа з регіону [178, с.39].

Рюрик погодився допомогти, але похід, який організували князі наприкінці 1188 р., завершився невдачею. Роман, керуючи дружинами, розраховував вести бойові дії проти угрів із фортеці Пліснеськ [116, с.111; 270, с.287; 376, с.58]. Однак “...переди они же затворишася Оугре же и Галичане заехаша и оу Плеснескъ їнѣхъ изимаша а друзии оутекоша” [14, стб.662]. Князь, який безпосередньої участі у битві не брав, почувши про це, знову відправився до Казимира, сподіваючись на його підтримку [14, стб.662]. Він був племінником краківського володаря [266, с.318]. Тільки тим можна пояснити, чому так часто звертався до свого дядька з різного роду проханнями.

Бела III, контролюючи князівство, розумів, що руські володарі намагатимуться повернути Галич. Саме з цих причин він вирішив сам запропонувати галицький престол синові києво-чернігівського великого князя Святослава Всеволодовича – Глібові [14, стб.662]. Переговори про це розпочались одразу ж після переходу галицьких земель під угорський протекторат. Обидва правителі мали особисту зустріч, після якої претендент на престол Ростиславичів мав вирушити до двору Арпадів [190, с.126-127; 328, с.549]. Про це свідчить літопис: “brate пришли сна своего ко мнѣ чимъ ти ся есмь обѣшаль, то ти исполню яко ти есмь крѣцѣловаль” [14, стб.662]. М.С. Грушевський доводив, що Бела III міг пообіцяти Глібові лише окрему волость [165, с.450], натомість В.Пашуто вважав, що обидва

правителі домовились про князівське володіння Галичем під наглядом угрів [295, с.181].

Дане рішення з боку Бели було викликане бажанням задовольнити ту частину боярства, на яку він не мав прямого й безпосереднього впливу і яка з боку угорців починала вже відчувати певний політико-правовий тиск [332, с.95]. За словами М.Кордуби [228, с.15] та С.Федаки [357, с.252], це були, насамперед, ті люди, яким Бела і вище угорське військово командування не довіряло і чий родичі з середини 1188 р. не перебували в ролі заручників при дворі Арпадів в Угорщині [14, стб.664; 269, с.235]. Про можливість реального повного передання влади в Галичині руським князям, на нашу думку, в даному випадку говорити не варто.

Однак, Святослав, хоча й прагнув укріпити свої сфери впливу у володіннях Ростиславичів, все ж не зумів раціонально спланувати даної військової кампанії. Він не порозумівся з Рюриком щодо питань майбутнього розподілу галицької землі [347, с.252]: “Стославъ бо темь прядедеся брате и сватоу язъ сна своего послалъ...” [14, стб.663]. Це призвело до відмови останнього від участі у поході, навіть не дивлячись на те, що київський митрополит Никифор закликав князів звільнити регіон з-під іноземного панування [14, стб.663]. За словами Д.Зубрицького [190, с.129] та І.Гарайди [148, с.124], князів Русі розпирала заздрість, що в Галичі осіли іноземні військові частини, тому що кожен з них хотів опинитися на їхньому місці. Звідси й випливають ті непорозуміння щодо організації походу проти угорців й подальшого розподілу південно-руських земель

Невдачі руських князів дещо розв'язали угорському королю руки у “галицькому питанні”. Полегшувала становище Бели III у Галичі й позиція папи. Він підтримав бажання угрів взяти участь у III Хрестовому поході до Палестини, який мав розпочатись на рубежі 1188 – 1189 рр. [407, о.67]. Це покращувало становище Угорщини і на Адриатичному узбережжі, де впливи Константинополя втрачали свою силу [48, о.73].

За таких обставин Бела вирішив пришвидшити процес адміністративно-політичного приєднання галицьких земель до власних володінь, остаточно відмовившись від можливості передання краю в управління руським князям. Задля зміцнення угорської влади в князівстві, король на початку 1189 р. вислав Ендре чимале угорське військо [14, стб.664; 80, о.282].

Почали усвідомлювати свою залежність від Угорської корони і галицькі міщани. На думку М.Кордуби, їх турбувало й те, що іноземна залога утримувалась за рахунок місцевого населення [228, с.32]. Тому, не поставивши до відома Ендре, “...того ж лѣта послашася Галичкии моужи к Ростиславоу к Берладничичю зовоуще его в Галичь на княжение...” [14, стб.663]. Той мав династичне право зайняти галицький престол, а тому “вборзі” вирушив до Галича [48, о.72], розраховуючи знайти підтримку серед місцевої знаті [430, о.80].

Однак, більшість галицької еліти виявляла прихильність (їх влаштувала система адміністративного управління, яка мала місце в князівстві після приходу угрів [205, с.25; 268, с.37]) або страх до окупантів, а тому стояла на захисті інтересів останніх. Це відобразилось на становищі Ростислава. Він, будучи ізгоєм, не мав змоги достатньо підготуватись до походу, а тому не зумів зайняти Галича [14, стб.664]. Подальший перебіг подій виявився сприятливішим для малолітнього Ендре. Він, маючи у своєму розпорядженні чисельне угорське військо, змусив усіх бояр присягнути на хресті у вірності короні [14, стб.664; 430, о.80]. Так у протистоянні з Ростиславом угри здобули суттєву перевагу.

Він, володіючи, по-перше, неточною інформацією про розподіл сил у таборі ворога, по-друге, навіть не мав необхідних ресурсів для того, щоб зайняти місто [48, о.72]. Ростислав безвідповідально поставився до підготовки кампанії. Довідавшись про зраду частини галицької знаті (“...на чемь соуть ко мнѣ крть целоваль...” [14, стб.664]), він все одно вирішив вступити у бій з військами супротивника, які за кількістю значно перевищували його власні сили [14, стб.664]. Але галичани, як пише літопис “...возмятошася хотяче и изотяте оу Оугре и

приняте собѣ на кнжение” [14, стб.665]. Хоча реально актів масового незадоволення бути не могло, адже іноземні військові контингенти контролювали ситуацію в місті, Ендре усе ж, за словами В.Мавродіна [268, с.38; 267, с.107], побоювався зростання незадоволення серед провідних верств місцевого населення. Тому він прийняв рішення отруїти Ростислава (“...Оугре же... приложивше зелье смертное к ранамъ и с того оумре...” [14, стб.665]). Л.Войтович вважає, що до такого кроку королевича підштовхнули думки про те, що Ростислав, у порівнянні з ним, має більше династичних прав зайняти Галич [144, с.377].

Діяльність князя-ізгоя не залишилась поза увагою короля. Бела III, розуміючи, що подальші зволікання у вирішенні “галицького питання” можуть йому коштувати зайнятої території, вирішив використати незадоволення місцевого населення як привід до більш рішучих дій. Г.Стріпський вважав, що до таких дій короля спонукали розчарування у дипломатичних переговорах із руською знаттю [430, о.80]. Намагаючись пришвидшити процес “входження” галицької землі до складу Угорщини та зламати опір найнепокірніших представників місцевої еліти, іноземці “...почаша насилье дѣлати во всем и оу моужии Галичкихъ почаша имати жены и дщери на постель к собѣ и в божницахъ почаша кони ставляти и в избахъ инага многа насилья дѣлати...” [14, стб.665]. В.Шушарін вказував, що ініціаторами цього були окремі представники вищого угорського військово-політичного стану, а також сам король [475, с.14].

У російській історичній науці XIX ст. [162, с.24], радянській [219, с.5; 315, с.135], сучасній українській [347, с.253] та зарубіжній історіографії [407, о.66-67; 465, о.83] панувала думка про те, що дії Арпадів визначались також і політичним курсом папської курії. Невипадково Бела вирішив втілити в життя у Галичині принципи окциденталізації, які на той час були основною зброєю європейців проти “невірних”. Події початку 1189 р. свідчили, що до таких король зараховував і галичан.

Також відомо, що між 1186 – 1190 рр. при дворі угорського короля за його наказом почав створюватись один із перших історичних творів під назвою “Діяння Угрів” [422, о.24]. У ньому невідомий автор, якого в історичній традиції прийнято називати Анонімом [460, о.35-36], описуючи процес перекочовування в кінці IX ст. угорських племен зі Сходу у Паннонію, вказував на те, що дорогою вони підкорили ряд руських земель, зокрема – галицьку [43, s.1-38; 147, с.835-836]. У контексті подій, які відбувалися в середині 1189 р. у Галичині, це виглядало, як спроба ідеологічного обґрунтування претензій угорців на “власні”, колись втрачені регіони.

Однак, знущення над галицьким населенням і руйнування церков викликали в князівстві негативний резонанс [430, о.84-85]. Це не сприяло втіленню зовнішньополітичних планів корони. Б.Томенчук вважає, що угри глушилися з галицьких церков тому, що ті були збудовані з дерева і для іноземців-католиків виглядали “варварськими”. В Угорщині для зведення храмів використовувався виключно камінь [350, с.6].

Відомо, що селяни також “...дуже важко виконували збір врожаю” [70, s.141], а тому не випадково рівень життя в регіоні суттєво погіршився. У зв’язку з цим “Галичане же почаша тоужити велми и много каяшася прогнавшє князя своего...” [14, стб.665; 23, с.348]. Аналогічні повідомлення є і в праці Я.Длугоша: “...князя свого Володимира... гірко оплакували і ...просили собі” [70, s.137].

Сам Володимир, перебуваючи в ув’язненні, не покидав надії повернути собі Галич. З “Київського літопису” [23, с.348], праць В.Кадлубка і М.Меховського [41, с.106; 89, s.103-104] відомо, що князю на весні 1189 р. вдалося визволитися з полону. З Угорщини він відправився на Русь шукати союзників у боротьбі за батьківський престол [7, с.124; 89, s.104; 85, s.535]. Однак, не знайшовши там жодної підтримки, звернувся за допомогою до краківсько-сандомирського князя Казимира Справедливого [70, s.141].

У “Київському літописі” існує повідомлення про те, що до нього син Ярослава Осмомисла звернувся за протекцією імператора Священної імперії Фрідріха Барбаросси, у якого перебував після втечі з тюрми. Саме тоді останній, “...оувѣдавъ оже есть сестричемь великомуу князю Всеволодоу Соуждальскомуу и приня его с любовь и с великою честью...” [14, стб.666]. Частина українських вчених ХІХ ст. [190, с.130; 376, с.59; 302, с.12], радянських [295, с.181; 316, с.80], сучасних вітчизняних [284, с.49; 357, с.253], російських [270, с.292] та зарубіжних дослідників [411, s.27; 430, o.86] притримується саме цієї точки зору. Історики вважали, що Володимир самотужки не переконав би польського князя захищати в Галичині його інтереси [270, с.293], тому що, за словами польського хроніста В.Кадлубка, між Краківсько-Сандомирським князівством і Угорщиною на той час існував тісний союз [41, с.107]. Барбаросса вирішив підтримати князя і тому, що він “...обещаль... давати на роль по две тысячи гривенъ сребра...” [33, с.121]. Я.Домбровський вважав, що імператор зробив цей крок під впливом переконань частини німецької знаті, яка виступала прихильницею участі поляків у цій війні [183, с.86].

Казимир, погодився допомогти, однак, кампанію не очолив, мотивуючи це тим, що на шлях у Подністров’я пролягав через безлюдні території (*per avia loca*) [70, s.142]. На чолі війська він поставив “...моужь свои Миклая”, який в кінці липня – на початку серпня 1189 р. вирушив на Галич [14, стб.666; 41, с.107].

На час організації поляками походу у Галичину потужність угорські впливи у князівстві не зазнали змін [85, s.535-536], хоча чисельність залоги була значно меншою в порівнянні з польськими силами. На думку М.Вертнера, Бела знав, що його син знаходиться у небезпеці [461, o.412]. Однак, частина військ хрестоносців, які тоді проходили через Угорщину, не давали змоги королю відправити до Галича підмогу [361, с.154].

Перебуваючи у галицькому замку “у великій тісноті” і не маючи необхідних запасів провіанту, війська, підвладні Ендре, все ж чинили полкам Миколая опір

[70, s.143; 87, s.342]. Полякам навіть довгий час здавалось “...неможливим (вигнати з краю – М.В.) сина короля [Бели] зі всією розкішною і могутньою свитою паннонців” [41, с.107]. Однак, армія палатина зуміла зайняти Галич [70, s.143] і відновити Володимира 18 серпня 1189 р. на батьківському престолі [85, s.536; 89, s.104; 413, s.27]. У процесі відвоювання боротьби князя за Галич, на думку І.Холмського [366, с.72] та В.Мавродіна [268, с.38; 267, с.107], мали місце масові вияви непокори уграм. Це пришвидшило падіння режиму королевича Ендре. Згідно свідчень Я.Длугоша Миколай після цього змусив угорську адміністрацію визнати, що Галич вийшов з-під її контролю [70, s.143].

Самі галичани вокняжіння Володимира сприйняли по-різному. Деякі бояри, за словами В.Татіщева, “...заради нагород від короля, продавали свою вітчизну”, а тому на такі зміни реагували обережно [337, с.428]. Однак, інші зустрічали його “с радістю великою” [14, стб.666]. Це було викликане тим, що угорці, як писав З.Неєдли, дискредитували себе надмірною прокатолицькою пропагандою та спробами піддати регіон окциденталізації [281, с.216].

В цілому, постійний тиск на угрів протягом кінця 1188 – початку 1189 рр. з боку руських князів та прояв особистих амбіцій Володимира Ярославича [275, с.93] дестабілізували становище іноземців у Галичі, в кінці кінців змусивши їх покинути князівство. В угорській історіографії події 1188 – 1189 ст. розглядаються як перша військова експансія угрів щодо галицьких земель [433, о.213; 403, о.156]. На думку М.Фонт, вона стала передумовою для більш рішучих претензій Угорщини до Галичини на початку XIII ст. [406, s.144].

Судячи з руських літописів, після вигнання з Галича угрів, поляки теж не зуміли закріпити свої політичні впливи у даному регіоні. Період 1189 – 1198/1199 рр. відзначався відновленням Галицького князівства на чолі з династією Ростиславичів. Володимир прийняв протекторат суздальського володаря Всеволода Юрійовича, який “...присла ко всім княземь и ко королеви в Ляхи и води ихь ко

кртоу на своємь сестричъ Галича не искати николе же под нимь” [14, стб.667]. Тому у самому Краківсько-Сандомирському князівстві вельможі звинувачували “головного героя” галицької епопеї Миколая в тому, що, втративши галицьку землю, “...після розірвання союзу з королем паннонців рішуче загинула безпека цього королівства (тобто, Польщі – М.В.)” [41, с.107].

Проте, відносини Володимира з Казимиром у контексті протистояння з уграми збереглись. Судячи зі свідчень Я.Длугоша і М.Меховського, на початку 1190 р. князь взяв участь у війні краківського володаря з Белою [70, s.145; 89, с.104]. Останній, довідавшись про те, що його сина було вигнано з Галича польськими військами, оголосив краківському князю війну [87, s.342]. Така обставина не змусила Казимира відмовитися від можливості і надалі зберігати за собою право “захисту” Володимира [70, s.145] від претензій інших європейських володарів. Польський князь навіть зумів переконати Белу в доцільності укладення між ними мирного договору [89, s.104]. Оскільки “Угорці галицьке князівство через свого (короля – М.В.) Белу собі армією захопити хотіли... поляки... Галичину, на противагу Русі до себе тягнули...” [70, s.147], головним предметом обговорення на переговорах мало бути “галицьке питання”.

Домовившись у 1193 р. про місце зустрічі (“у повіті Спішськiм” [87, s.345]), Казимир туди відправив палатина Миколая та краківського єпископа Фульконія. Від Бели III прибули архієпископ Стрігонієнський та єпископ Агрієн (Agrien) [85, s.537; 89, s.105]. Між обома сторонами за короткий час у всіх спірних питаннях було досягнуто згоди. Вона полягала в тому, що “...король Бела буде утримувати своє найзнатніше королівство, а Руські регіони будуть стосуватися Польщі” [70, s.154; 89, s.105]. Про присутність Володимира на переговорах польські хроністи не повідомляють нічого, а тому ми припускаємо, що він не брав участі в укладенні мирного договору.

На відміну від І.Гуржія [171, с.399], І.Гарайда вважав, що укладення даного миру означало утворення двосторонньої коаліції, потенційно спрямованої проти

Галичини. Правителі Угорщини та Краківсько-Сандомирського князівства розраховували у майбутньому зайняти Галицьке князівство і розподілити його між собою [148, с.127].

Однак, не дивлячись на те, що угорський король у ході кампанії 1188 – 1189 рр. не толерантно ставився до всього православного у галицьких землях, на протязі 1193 – 1196 рр. він підтримував розвиток монастирів та церков грецького обряду у власній державі. Хоча у їх розбудові помітну роль відігравали вихідці з Русі [45, s.93; 299, с.7], Бела III, не дивлячись на це, сам виділяв даним установам необхідні кошти для їхнього продуктивного існування [56, s.283; 406, s.146]. Цьому сприяла наявність на теренах, підвладних короні, чисельної руської громади, що переселилась сюди протягом другої половини XII ст. [57, s.208; 118, с.75-76]. Впливовою також була позиція матері угорського правителя – Єфросинії Мстиславівни, яка, перебуваючи з 1186 р. у Бранічевському монастирі [314, с.36], і не маючи можливості активно займатись політикою, прагнула реалізувати себе у благодійництві [77, s.201].

Таким чином, у XII ст. Угорське королівство було однією з найвпливовіших країн Центрально-Східної Європи. Вдало моделюючи династичні і дипломатичні відносини із правителями сусідніх держав, Арпади отримали значні територіальні здобутки. Вони зуміли розширити власні володіння на Балканах, налагодити співпрацю з папством, уникнути залежності від династії Штауфенів і активізувати зовнішню політику проти володінь Ростиславичів.

Галицьке князівство впродовж 1099 – 1187 рр. поступово перетворювалось на повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Позбувшись залежності збоку Києва і Волині, місцеві князі нормалізували стосунки з Візантією і половцями, користуючись їхньою допомогою під час протистоянь з руськими князями і Арпадами. Відносини з Угорщиною, незважаючи на короточасні примирення 50 – 60-х рр. XII ст., продовжували бути напруженими.

Ослаблення військово-політичної та економічної влади галицьких князів, поява у Подністров'ї сильної боярської опозиції після смерті Ярослава Осмомисла зумовили повернення Галицького князівства на статус об'єкта міжнародних відносин. За право контролювати володіння Ростиславичів в 1187 – 1193 рр. вели боротьбу Бела III, Казимир Справедливий та ряд руських князів, які перебували з Ростиславичами у династичних стосунках. Найактивнішими були Арпади, які в ході даного протистояння на короткий час, за умов укладення унії з боярством, зуміли приєднати до власних володінь землі Галичини, змінивши їх міжнародно-правовий статус. Виробивши відповідне ідеологічне підґрунтя, вони у подальшому були зацікавлені виключно в утриманні цієї землі та проведенні на її території релігійної реформи. Ставлення Бели III до особистих амбіцій інших претендентів на галицький престол обумовлювались саме цими політичними комбінаціями. Не випадково, що ворожість, яка появилася між угорцями та їхніми супротивниками у цей період, збереглась після відвоювання Володимиром Галича та укладення у 1193 р. польсько-угорського мирного договору. У прихованій формі подібна конфліктність продовжувала існувати і в наприкінці XII ст., незважаючи навіть на те, що вихідці з Русі у самій Угорщині не зазнавали тиску з боку правлячої династії та місцевої знаті.

РОЗДІЛ III. ГАЛИЦЬКІ І ВОЛИНСЬКІ ЗЕМЛІ У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ ПЛАНАХ ДИНАСТІЇ АРПАДІВ (1199 – 1248 рр.)

Наприкінці XII ст. соціально-економічний, політичний та міжнародний розвиток руських удільних князівств відзначався відносною стабільністю. Київ, який ще до 1169 р. вважався центром усіх східнослов'янських земель, на даному етапі поступово втрачав своє значення. Натомість, вдале географічне розташування та детально продумана система взаємин із найближчими сусідами сприяла піднесенню інших князівств, серед яких провідне місце займав Волинський. Детально продумана політика місцевого правителя Романа Мстиславича зумовила нормалізацію відносин із Києвом, де з 1194 р. княжив Рюрик Ростиславич, чернігівськими Ольговичами та краківським князем Казимиром Справедливим. Останній не раз прагнув поширити сфери впливу Малої Польщі на володимиро-волинські землі. Така ситуація зумовила появу у місцевої знаті бажання взяти під контроль сусідній Галич, престол якого з 1190 р. обіймав Володимир Ярославич із династії галицьких Ростиславичів. Дане прагнення мало місце ще в 1188 – 1189 рр., однак, не реалізувалось в силу присутності у Галичі угорської влади.

Натомість в останній третині 90-х рр. XII ст. вплив Угорщини на суспільно-політичні процеси галицьких земель не відзначалися особливою активністю. Це пояснювалось кількома причинами. Зі смертю у 1196 р. Бели III на теренах володінь Арпадів розпочалась боротьба за престол між його синами Імре та Ендре [148, с.130; 224, с.8]. Вона не сприяла посиленню зовнішньополітичного тиску корони у східному напрямі. Суттєво перешкождали цьому також наявність у Галичі одноосібної влади Володимира Ярославича [14, стб.667-668] та існування польсько-угорської угоди від 1193 р., яка закріплювала право поширення сфер впливу на галицькі терени виключно за краківським князем [70, s.154; 89, s.105].

Після смерті у 1194 р. Казимира Справедливого [439, s.152] в угорців появилась можливість активізувати відносини з Галицьким князівством. У цей час із їхнього боку до Галича було відправлене перше за останні роки посольство у

складі сатрапів і йобагіонів (“satrapes” [7, с.137] і “jobagiones” [41, с.138]). Оскільки у дипломатичній практиці Арпади використовували саме йобагіонів королівських міст [202, с.73; 262, с.34; 388, о.30, о.35], ми припускаємо, що мета їхнього візиту передбачала якісно по-новому налагодити стосунки між обома країнами. М.Грушевський [165, с.6] І.Гарайда [148, с.130], Д.Кріштов [423, о.100] і Е.Маюс [435, о.107] вважали, що Імре, вирішивши тоді всі непорозуміння з Ендре, не мав бажання продовжувати стосовно галицьких земель політику свого батька.

Однак, зміни у моделюванні угорської політики щодо Галичини відбулися після смерті у 1199 р. Володимира Ярославича [14, стб.715]. Він не залишив на території князівства законного спадкоємця [89, s.109]. Двоє його синів ще з 1189 р. перебували при дворі Арпадів [165, с.454]. Краківсько-сандомирський князь Лешко Білий (а особливо – польський нобілітет), пам’ятаючи про право, згідно умов договору 1193 р., вирішувати питання престолонаслідування в Галичі, прагнув приєднати князівство до власних володінь (“...in format provincie... Regnoque Polonie” [70, s.169]), поділивши його на повіти [87, s.356]. Руські князі також сподівались зайняти Подністров’я [7, с.134; 89, s.109]. Серед них “одні дарами, інші хитрістю” прагнули переконати малолітнього польського правителя віддати галицькі землі саме їм [88, s.183]. Зі свідчень Я.Длугоша відомо, що й угорський король відправив до даного краю війська [70, s.170]. Цієї позиції дотримувались В.Татищев [337, с.165] і М.Карамзін [216, с.50]

Ситуація, яка виникла в країні у 1199 р., за своєю суттю нагадувала події 1187 – 1189 рр., погрожуючи їх повторити. Однак, найбільш вдалу позицію у даній ситуації зайняв волинський князь Роман Мстиславич. Він, використовуючи допомогу поляків [70, s.169] (“...був найвірнішим помічником нашої держави (Малої Польщі – М.В.) і ніби... її наставником” [7, с.135]; “...будучи сусідом... був більш спритним в інтригах” [41, с.110]), зайняв Галич. І хоча місцева знать не бажала бачити Романа в себе на престолі, “боячись хитрості його” [87, s.357] і маючи підтримку з боку угорських феодалів, все ж була змушена його прийняти.

Польські хроніки зображують прихід волинського князя до влади в Галичі через призму протистояння останнього зі збройними силами бояр, яким постійно допомагали якісь невідомі союзники [7, с.136; 41, с.111]. Оскільки В.Кадлубек [41, с.111] вважав їх “прийшлими воїнами”, ми припускаємо, що це був саме той військовий контингент, який вислав до галицького регіону Імре. Факт перемоги Романа над уграми наводиться і в руських літописах [6, с.16]. Про це говорять і такі дослідники, як М.Котляр [234, с.131], М.Кучінко [258, с.173] та І.Гуржій [171, с.402]. Таким чином, Галицька земля вдруге була приєднана до Володимиро-Волинського князівства.

Прихід князя Романа до влади в Галичі означав не тільки зміну суспільно-політичного життя країни [165, с.11; 270, с.327, с.350]. Передбачались суттєві трансформації у зовнішньополітичних відносинах об'єднаних князівств, які стали однією з найбільших держав Центрально-Східної Європи. Це, насамперед, було пов'язано з особистими амбіціями галицького володаря. Більшість іноземних союзників галицького боярства, після приходу до влади в регіоні волинського князя, втекла за межі володінь Галича [41, с.111]. Однак, Роман розумів, що подальше його правління залежить не тільки від польського “протекторату”, але й від політичних позицій та дипломатичних орієнтацій галицької еліти. Усвідомлюючи це, князь вирішив позбавити себе загрози з боку впливових бояр, шляхом фізичного знищення найнепокірніших [375, с.39].

У В.Кадлубка є вказівка на те, що серед них були і представники середніх феодалних прошарків Угорщини [41, с.112]. На думку ряду радянських [224, с.8] та сучасних українських істориків [154, с.22; 234, с.132], найбільше в ході репресій постраждали ті бояри, які не підтримали у 1189 р. Ростислава Берладника, сприяючи впродовж першої угорської окупації зміцненню впливів корони у регіоні. У процесі посилення влади останньої, їх задовольняла політична система, запропонована королівською адміністрацією [178, с.25]. Тому не дивно, що під час переслідувань 1199 – 1200 рр. більшість представників знаті, серед яких були

Владислав Кормильчич та Судислав Бернатович [14, стб.717], втекла до Угорщини та в Дунайське Пониззя [23, с.369]. В.Кадлубек писав, що тоді “...майже всі у страху розбіглись по чужих землях” [41, с.112].

Це не покращило відносин з Арпадами, хоча джерела не повідомляють, чи угорський король якось відреагував на факти вбивств у Галичі йобагіонів. Ми припускаємо, що Імре військової експедиції у Галичину не вислав. Про це, по-перше, немає жодної згадки на сторінках середньовічних європейських хронік, а, по-друге, своєю діяльністю Роман міг “...нагнати страху на сусідів” [7, с.137; 70, s.174], які відмовились у цей час від бажання вирішувати подібні непорозуміння. Із праці Я.Длугоша відомо, що до Лешка, у зв’язку з цим, навіть було відправлене посольство, яке скаржилося краківському князю на звірства галицько-волинського володаря [41, s.173]. Однак, Д.Кріштов зазначає, що в середовищі угорського нобілітету на той час продовжувала розглядатись історико-ідеологічна концепція приєднання територій Галичини до складу корони, запропонована у 80 – 90-х рр. XII ст. Анонімом [43, s.1-38; 422, o.31].

Прагнення Романа Мстиславича позбавити власні землі впливів польських та угорських феодалів не покращила його відносини з Арпадами. Угорське королівство продовжувало розглядати Подністров’я у якості об’єкту втілення своїх військово-політичних планів. Хоча Галицько-Волинське князівство продовжувало зберігати добросусідські стосунки з Візантією, угри усвідомлювали недієздатність даного союзу. Династія Ангелів у 1185 р. прийшла до влади в ослабленій тривалими війнами країні. У контексті підготовки західноєвропейських країн до IV Хрестового походу це відчувалось особливо сильно. Невипадково основним завданням галицько-волинського князя стало забезпечення власних володінь від можливого нападу сусідів.

Невипадково Роман, ставши “...повноправно керувати майже всіма руськими землями і князями” [7, с.137; 41, с.112; 70, s.174], продовжував піклуватись про оборону угро-галицького кордону. Про це свідчать археологічні розкопки,

проведені Б.О.Тимощуком [340 с.71-72]. На його думку, у кінці XII – на початку XIII ст. склалась своєрідна Попрутська прикордонна смуга, основою якої був горішній Прут. Він, протікаючи вздовж східних схилів Карпат, розмежовував Галицьке князівство й Угорське королівство. Порубіжна смуга в цьому регіоні була досить широкою і сягала часом 200 км. Саме вона й охоплювала Карпатські гори, на схилах яких будувались укріплені замки обох держав [164, с.492; 234, с.142]. Ці прикордонні райони Галицько-Волинської держави найбільше піддавались угорським впливам, що поширювались сюди з колонізованого Арпадами та німецькими колоністами Закарпаття [278, с.58; 282, с.216; 435, о.11]. За словами М.Грушевського, дані процеси сприяли втіленню в життя фіскальних інтересів Угорського королівства, а тому, відповідно, суперечили державотворчим амбіціям Романа [164, с.504]. Останній вважав, що подібні тенденції впродовж 1188 – 1189 рр. сприяли розвитку і зміцненню позицій боярської олігархії у країні.

Нормалізувати відносини з Арпадами галицько-волинський князь прагнув також шляхом укладення шлюбу з візантійською принцесою Анною. Дана подія мала місце в 1200 р. [23, с.369]. За умов поступового занепаду Візантії, цей союз, на нашу думку, слід оцінювати як спробу Романа легалізувати свій другий шлюб. Перша дружина князя – донька київського володаря Рюрика Ростиславича, незадовго до об'єднання Галичини і Волині була відправлена на постриг до монастиря, що символізувало розлучення. Оскільки нова наречена була двоюрідною племінницею угорського короля Ендре II [266, с.318], Роман Мстиславич розраховував шляхом опосередкованого впливу Константинополя позбавити Галич претензій з боку Угорщини [144, с.380]. Щоб підтвердити союзницькі наміри щодо імператора і водночас унеможливити напад на галицькі регіони союзників угорців – половців та волохів [99, с.49; 381, с.40], князь у 1204 р. розбив їхнє чисельне військо [27, с.210; 39, с.245-246]. Допомога ослабленій імперії суттєво підкреслила міжнародний авторитет Галицько-Волинської держави.

У контексті дестабілізації суспільно-політичної ситуації у Візантії та подальшого захоплення її хрестоносцями слід розглядати спроби Романа знайти підтримку з боку Священної імперії. Зокрема, князь у якості пожертви віддав Ерфуртському монастирю 300 марок сріблом [151, с.187; 371, с.9].

Не до кінця дослідженим, а тому і дискусійним вважається факт візиту до галицько-волинського володаря папських легатів з метою його коронації. З Воскресенського літопису збереженого у праці В.Татищева відомо, що у 1204 р. “...папа, дізнавшись, що Роман перемиг угорців і ляхів і цілу Русь узяв під свою владу, слав до нього своїх послів, щоб намовити його перейти на католицьку віру, обіцяючи, що подарує йому міста і зробить королем Русі” [6, с.16]. Точку зору російського історика на сучасному етапі поділяє О.Головко, вважаючи, що місія папи завершилась невдало [151, с.188-189]. Припускаючи, що дана подія мала місце, ми вважаємо її гіпотетичний вплив на подальший розвиток відносин Арпадів з Романом особливо сильним. Визнання папою галицько-волинського князя претендентом на королівську корону, тобто – рівного за статусом щодо Арпадів, започаткувало зміни у політиці Угорського королівства щодо Галичини.

Невдалий вибір військово-політичних та релігійно-дипломатичних методів налагодження взаємин із галицько-волинським князем змусили угорського короля вдатися до пошуків шляхів порозуміння з Романом. Проаналізувавши причини невдач угорської політики у Галичині протягом 1188 – 1189 рр., король Ендре II, на відміну від свого батька [240, с.12], вирішив укласти з князем мирну угоду [284, с.50; 349, с.83]. О.Масан вважає, що примирення відбулось після того, як Роман допоміг Ендре зайняти престол [271, с.76]. Цьому сприяла і міжнародна ситуація, в якій перебувала Угорщина на початку XIII ст. Так, королівські війська захопили далматійське м. Зара, паралельно налагодивши відносини з Другим Болгарським царством та Латинською імперією [438, о.16]. Серед угорських великих феодалів існувало також бажання якомога краще й швидше інтегруватись до системи торгівельних шляхів Східної Європи та Азії [457, о.23-24]. Відомо, що на кінець

XII – початок XIII ст. Галич та інші міста регіону поступово перетворювались у транзитні торгівельні пункти центрально-східної частини континенту [175, с.69-70; 223, с.13; 313, с.530; 321, с.108]. Через них у цей час багато руських купців відвідувало ярмарки Угорщини [283, с.86]. Саме таким чином династія Арпадів прагнула у подальшому впливати на розвиток політичних процесів у даному регіоні [468, с.31].

На думку М.Котляра, ця угода була укладена на рубежі 1204 – 1205 рр. [238, с.105; 241, с.5]. До неї одразу ж приєднався краківський володар Лешко Білий [14, стб.719], після чого утворився своєрідний “троїстий договір” [87, с.357].

Згідно умов даного договору, а також у якості родичів, після смерті одного з правителів інші повинні були опікуватись його спадкоємцями, захищаючи їхні права на престол [14, стб.719; 295, с.182]. Це підкреслювало високий рівень міжнародного статусу Галицько-Волинського князівства, відчутно стабілізувало його становище у Центрально-Східній Європі [144, с.394].

Однак, держава Романа Мстиславича, за словами М.Фонт, отримавши такий необхідний поштовх для подальшого розвитку, не зуміла ним скористатись [411, с.28]. У червні 1205 р., галицько-волинський князь, знову не порозумівшись із Лешком Білим, вторгся в межі володінь останнього, де й загинув 19 червня 1205 р. у збройній сутичці під Завихвостом [89, с.110].

Інформація про загибель наймогутнішого князя Південно-Західної Русі в Польщі та Угорщині не залишилась без уваги [150, с.8]. Оскільки після смерті Романа у Галичі не залишилось повнолітніх престолонаслідників, виникла загроза нового потрапляння регіону у сфери впливу та боротьби сусідніх держав. Відповідно до обставин еволюціонізували зовнішньополітичні концепції Арпадів.

Володіння Мстиславича розташовувались у стратегічно важливому та економічно прибутковому регіоні, а тому Угорське королівство та інші сусідні Галицько-Волинському князівству країни вирішили скористатись даною ситуацією

у своїх інтересах. Прагнення окремих володарів Південно-Західної Русі, а також правителів Угорщини і Краківсько-Сандомирського князівства поширити свої військово-політичні та релігійні сфери впливу на дані землі виглядало традиційним і нормальним явищем, яке мало і відповідні династичні підстави [222, с.91].

Престол, який до цього часу займав Роман Мстиславич, тепер виявився вакантним. Два його неповнолітні сини Данило й Василько ще не могли керувати країною, а наявність у Галичині жінки-правителя в особі Анни розглядалась представниками місцевої знаті вкрай непривітно. З позицій середньовічного права даний регіон міг перейти під контроль окремих руських князів, які знаходились у близьких або далеких родинних зв'язках з Ростиславичами та Романовичами (Ігоревичі сіверські, зокрема), краківсько-сандомирського володаря Лешко Білого (був братом покійного князя [266, с.318]), або угорського короля Ендре II. Він приходився троюрідним братом княгині Анні [142, с.37] і, крім того, у 1188 р. сам носив титул “короля Галича” [7, с.124; 14, стб.661; 70, s.137].

Останні два, зберігаючи у попередні роки певний військово-політичний вплив на теренах Подністров'я, розраховували на успіх і в даному випадку. В самій Угорщині, на думку М.Фонт, активними прихильниками цього виступала місцева знать [411, s.33]. Дані амбіції суттєво підкріплювались умовами “троїстої угоди” кінця 1204 – початку 1205 рр., укладеної між Романом, Ендре II та Лешком Білим.

Анна, будучи родичкою Арпадам, усвідомлювала реальну загрозу втрати серед боярства необхідного авторитету і, як наслідок, – прав на князівство. Тому вона вирішила звернутись за допомогою саме до Ендре. Польська знать, будучи причетною до вбивства Романа, не приваблювала її в ролі союзника. Не бажала княгиня шукати підтримки і серед руських князів. Невипадково наприкінці літа 1205 р. “...виделся кроль венгерский зь ятровию своєю в Сяновци...” [14, стб.717]. Тут, на думку М.Грушевського [165, с.18], М.Котляра [239, с.82], А.Майорова [270, с.355] та А.Щавельова [382, с.43] між ними було укладено договір.

За його умовами Ендре II, дотримуючись угоди, укладеної з Романом, повинен був опікуватися малолітніми синами княгині [241, с.5; 425, о.247]. І.Коломієць і М.Котляр вважають, що він мав взяти під свій протекторат галицько-волинські землі [224, с.10; 239, с.82], приєднавши їх на короткий час до власних володінь [298, с.194]. Саме з цих причин угорський король почав йменуватися rex Galiciae et Lodomeriae [57, s.31], фактично вважаючи Данила та Василька, як писав С.Томашівський, своїми васалами [349, с.83]. Судячи з повідомлень В.Татіщева, не проти такої зміни геополітичної ситуації були й самі бояри [337, с.466].

Ендре, приймаючи дане зобов'язання, відштовхувався від наступних мотивацій. По-перше, саме так він міг позбавити князівство від можливого нападу з боку інших сусідів [411, s.31]. По-друге, король знав, що присутність угрів у Галичі викличе позитивні емоції серед більшості місцевого нобілітету [178, с.25; 228, с.8]. Він, зберігаючи зацікавлення в тому, щоб отримувати від королівської адміністрації певні привілеї, поступово поверталася після кількालітнього вигнання [14, стб.718]. По-третє, Ендре, в результаті Сяноцької угоди з Анною, вирішив приєднати Галичину до власних володінь на правах персональної унії, як це сталось з хорватськими землями у 1104 р. [142, с.38]. Про ймовірність цього свідчить те, що “прияль бо бѣ Данила како милаго сина своего...” [14, стб.717], бажаючи згодом видати за нього свою доньку Марію [14, стб.723]. Сильний вплив на короля мали угорські феодалі, які, на думку М.Фонт, були чи не основними ініціаторами “галицької політики”. Приєднавши до корони землі Романовичів, вони прагнули отримати нові титули й володіння [411, s.33-35]. Фактично Галицька земля вдруге стала залежною від Угорського королівства за умов, коли владу Арпадів у Подністров’ї представляла прихильна йому група місцевого нобілітету і чисельна угорська залога [14, стб.717].

Однак, амбіції угорського правителя не вберегли Подністров’я від тривалої феодалної війни, в якій взяли участь вихідці практично з усіх сусідніх країн [446, о.111]. Вже восени 1205 р. “...Рюрикь Ростиславичь посла въ Черниговь ко

Олговичемь... и призвавше Половецъ, и придоша ратью на Галичъ” [18, с.50]. Дана військова кампанія для об’єднаних русько-половецьких сил завершилась невдачею [134, с.190-191; 148, с.136; 376, с.67]. Ендре, виславши одразу ж після переговорів з Анною до Галича чисельну угорську залогоу (“...Мокья великаго слѣпоокого и Корочюна и Вълпта и сына его Витомира и Благиню иныи Оугры многи...” [14, стб.717]), запобіг захопленню міста, після чого Рюрик повернувся до Києва [18, с.50; 424, о.200].

Незважаючи на це, серед руських володарів все ж домінувало бажання залучити галицько-волинські землі до своїх сфер впливу. Всупереч існуючим угодам 1204 – 1205 рр., уже на весні 1206 р. “совокупишася ратью вси князи Русстїи” і вирушили до Галича [18, с.50]. Основними претендентами на галицький престол були “Олговичи Черниговстїи, князь Всеволодъ Чръмный Святославичъ... князь Мстислав Романовичъ изъ Смоленска... князь велики Рюрикъ Ростиславичъ съ сынми своими... Ростиславомъ и Володымеромъ” [18, с.50]. У цей час проти Романовичів було організовано кампанію і з боку Краківсько-Сандомирського князівства. Лешек та наближені до нього польські феодали, розуміючи, що Ендре II став rex Galiciae et Lodomeriae, не виконавши позицій існуючих на літо 1205 р. міжнародних угод (від 1193 р. та кінця 1204 – початку 1205 рр.), а також військово-політичних традицій середньовічного суспільства, вирішив силоміць відібрати у нього галицькі землі.

Нагнітання військово-політичної ситуації навколо “спадщини Романовичів” змусило бояр організувати оборону краю, а тому вони “...послаша к королю, помощи просящи” [19, с.44]. Угорські війська, що знаходились в Галичі та інших містах князівства, не могли протистояти натиску коаліційних сил [411, s.33]. Розуміючи це, “...король ...поиде самъ въ помощь Галичаномъ” [18, с.51]. Однак, Романовичі відчували, що їхнє становище все ще залишається хитким [108, с.154]. Вони розуміли, що можуть не дочекатися короля і стати жертвами руських князів, а тому прийняли рішення відправитись на Волинь [19, с.44; 37, с.58; 423, о.101].

Деякі українські та польські дослідники зазначали, що цьому сприяла також неприхильність щодо них галицького боярства [148, с.137; 457, с.85; 468, с.33].

Прихід Ендре виявився вчасним, а тому “...слышавше Олговичи и Половцы и Ляхове, яко король близь ихь стоить, и не смеша прийти до Галичя” [18, с.51]. На думку М.Котляра, тоді угорський король, переконавши поляків повернутись додому (“...король же Ляхи омирив” [25, с.105; 34, с.303; 37, с.58]), уклав із Лешком угоду про поділ сфер впливу у галицько-волинській землі [241, с.5; 244, с.103]. Краківсько-сандомирський князь згодом виявляв прихильність до Анни, опираючись на цей договір [165, с.19-20; 234, с.267].

Оскільки Ольговичі, злякавшись угорських військ “поидоша назад” [8, с.81; 37, с.58], присутність влади Ендре II у Галичі та частково на Волині *de facto* була визнана і руськими князями. У сучасній історіографії дедалі частіше вживається не термін “угорська окупація”, а поняття “стабілізація угорських впливів” у Галичині [411, с.32]. Л.Салай писав, що король, утвердивши в 1206 р. у галицькому регіоні впливи корони, “повернув тінь угорської величі” [455, с.341]. Східною межею королівства на даному етапі була р.Серет [14, стб.717].

Військово-політичне підпорядкування галицьких земель передбачало проведення змін у системі адміністративного управління та конфесійних відносин. Загалом, Арпади не бажали, щоб дані перетворення відбувались надто раптово. Непослідовність у вирішенні релігійного питання, яке було особливо актуальним і, на думку М.Дашкевича [179, с.1-2] та Е.Вінтера [465, с.83], мало місце в цей час, могло повторити ситуацію 1189 р. Король, прагнучи залишити у Галичі в ролі тимчасового правителя вихідця з Русі [165, с.20; 295, с.242], “послал в Переяславь по Ярослава Всеволодича, и ждаша его две недели...” [19, с.44]. Проте, переяславський володар затримався [18, с.51]. Це створило підґрунтя для того, щоб Ендре II передав право вибору князя боярам, серед яких вже з кінця серпня мав впливову підтримку (“...приведоша кормильчича” [14, стб.718]). Не маючи змоги довго чекати, він покинув межі Галичини, після чого “галичанѣ... убояшася

полков Русскихъ, ꙗкѣ възратятся опять... и сдумавше послаша до Володимера Игоревича” [22, стб.428]. Останній, не бажаючи, щоб про це дізнались інші представники коаліційних сил, “...украдеся ис полковъ отъ своея братвы ноцію и гна въ Галичь” [25, с.105].

Це викликало дестабілізацію ситуації у регіоні. В.Пашуто [298, с.195], П.Голочко [347, с.258] та Е.Молнар [438, о.19] вважали, що бояри закликали Игоревичів без дозволу Ендре II та Романовичів, тільки й чекаючи, щоб вони покинули межі галицької землі. Натомість М.Котляр підкреслює, що король, таким чином, свідомо зіштовхував представників ворогуючих таборів Русі, розраховуючи згодом безперешкодно приєднати галицькі землі до своїх володінь [234, с.164].

Запрошення до Галича Володимира, хоча й було легітимним за всіма стандартами середньовічного права [126, с.55], однак, абсолютно не означало, що Подністров'я вийшло з-під опосередкованого контролю Арпадів. Останні діяли в даному регіоні спільно з боярами, намагаючись захистити край від можливого військового спустошення.

Встановлення у липні 1206 р. “в Галичѣ – Володимера, а Романа во Звенигородѣ” [14, стб. 718], на перший погляд задовольняло як угорського короля, так і більшість князів Русі [18, с.51]. Останні розраховували, що сіверські володарі зуміють приборкати місцеву знать, а це дозволить згодом закріпити тут власні позиції. Наявність у регіоні інституту князівської влади, на нашу думку, символізувало відновлення Галицького князівства. Проте, становище Володимира і Романа було нестабільним [128, с.76].

Бояри спершу прихильно оцінили зміни у адміністративно-політичному підпорядкуванні князівства [270, с.384]. У перші місяці присутності Игоревичів на теренах Галичини місцева знать та представники релігійних кіл краю, відстоюючи їх інтереси і, відповідно, маючи у цьому певне власне зацікавлення [270, с.365], брали участь у кампанії проти Анни та малолітніх Романовичів, змусивши їх покинути Володимир [8, с.81; 19, с.201]. Однак, згодом їм почали не подобатись

намагання Ігоревичів ігнорувати права та обов'язки місцевої знаті [279, с.133; 376, с.70].

Це суперечило політичним планам Ендре II та Лешка. Король намагався на певний час залишити за Данилом та Васильком деякі галицькі і волинські землі, прагнучи таким чином стабілізувати і присутність тут своєї влади. Не випадково після вигнання Анна з дітьми тривалий час перебувала у Краківсько-Сандомирському князівстві [14, стб.719], а згодом переїхала до Угорщини, де він "...сжалиси о бывшемъ остави же Данила оу себе а Лестько княгиню и Василка оу себе" [14, стб.719]. Частина українських вчених XIX – XX ст. [165, с.23; 224, с.10; 241, с.7] на відміну від представників російської історіографії XIX ст. [328, с.565] вважала, що всі піклування "союзників" про Романовичів були нещирими, адже у військово-політичних планах короля питання повернення їм власних володінь не розглядалось.

Ендре усе ж таки думав над тим, як утвердити у Галичі та на Волині номінальну владу малолітніх князів [266, с.321]. Постійний протекторат над ними, а також підтримка угрів більшою частиною бояр згодом могли посприяти входженню краю до складу королівства. В контексті цього у середовищі представників династії Арпадів невідомо розглядався проект одруження Данила з донькою короля [312, с.63; 461, о.414]. Зміни у даних концепціях почали виникати у другій половині 1206 р. після народження Бели [325, с.46].

Суттєві непорозуміння Ендре з місцевими баронами [82, о.186; 146, с.448], а також візит послів князя Володимира Ігоревича в Угорщину ("...многи дары посла королеви и Лестькови" [14, стб.719]) з метою отримання сюзеренітету [270, с.386], стримували Ендре від рішучих дій щодо вирішення "галицько-волинської проблеми" на користь дітей Романа. Не відбулось у даному напрямку жодних зрушень і наприкінці літа – на початку осені 1206 р. Саме тоді між сіверськими князями вибухнула ворожнеча [33, с.128], яку угорський правитель розв'язав шляхом військового втручання, але без участі малолітніх князів [14, стб.719-720].

Суттєво вплинула на прийняття даного рішення позиція папської курії. Верховний понтифік Інокентій III, знаючи, що галицько-волинські землі перебувають під стабільним, тривалим угорським впливом [315, с.138; 465, s.83], у жовтні 1207 р. відправив до лідерів церков Угорського королівства і Галицького князівства свого легата кардинала-пресвітера святого Віталія. Ю.Свідерський вказував, що це відбулося з ініціативи Ендре II [322, с.80]. Легат мав передати мадярським священнослужителям та єпископам Галичини два послання. В одному з них папа рекомендував у деяких питаннях реформувати угорську церкву [148, с.140; 372, с.571], а в другому – латинізувати руську православну (“...невже це не безглуздя, щоб частина не погоджувалася з цілим і одиниця відрізнялась від загального” [5, s.3-4; 6, с.17-18]). На думку М.Дашкевича, на початку 1208 р. посланець Інокентія III вже прибув до Угорщини, де й сприяв вирішенню місцевих релігійних проблем, водночас впливаючи на підготовку до галицької кампанії [179, с.2]. М.Фонт вважала, що папа в цей час був особливо зацікавлений у поширенні впливів католицької церкви на Схід [411, s.35].

Восени 1208 р. Ендре, маючи у своєму розпорядженні необхідні ресурси та “...оувѣдидь о безаконье Галичкое и мятежь и посла Бенедикта со воими” [14, стб.721-722]. Б.Влодарський вважав, що перед початком походу король все ж розглядав питання передачі галицьких земель під владу Данила [468, s.41], однак подальші події показали, що мета кампанії полягала у відновленні на теренах Галичини королівської влади. Арпади були зацікавлені у збереженні внутрішньополітичної стабільності у підвладних їм землях, а також на територіях, що перебували під їхніми сферами впливу. На думку Ю. Свідерського, у таборі Бенедикта знаходився папський легат [322, с.81], який мав завершити свою місію на Русі. Судячи з джерельних повідомлень, Романовичі у кампанії участі не брали [14, стб.722].

Похід угорського воєводи на Галич не був схожим на широкомасштабну військову експедицію. У підпорядкуванні Бенедикта знаходились окремі загони,

які повинні були навести порядок у князівстві [190, с.45]. Галичани не чинили угорцям опору, оскільки Роман Ігоревич потрапив до них у полон "...в бани мьющася" [14, стб.722]. Це свідчить про те, що для місцевих жителів присутність іноземної залози та часті візити королівських військ стали повсякденним явищем.

Перехід влади в Галичі до рук угорського бана не був випадковим. Ендре II, передаючи адміністративне управління галицькими землями Бенедикту, паралельно прагнув переконати окремих представників місцевої знаті у серйозності намірів щодо приєднання Галичини до володінь Арпадів (аналогічну ситуацію, починаючи з 1104 р. можна було побачити у Хорватії [207, с.139-140, с.143; 411, s.35]). Мало місце відновлення Галицького намісництва, на чолі якого стояв бан – друга за повноваженнями особа після короля. Він керував адміністративними, військово-політичними, і судовими справами.

Деякі радянські вчені [146, с.448; 332, с.90], представники української діаспори [160, с.74] та сучасні угорські історики [230, с.20] вважали, що з боку Угорщини це було безглуздим втручанням у внутрішні справи сусідньої країни. Воно вимагало великих витрат, сприяючи внутрішньополітичній нестабільності у Подністров'ї. Однак, восени 1208 р. король, називаючи себе rex Galiciae et Lodomeriae [57, s.58], контролював ситуацію. Припускаємо, що він намагався якомога доцільніше використати природні та людські ресурси галицького краю, який перейшов під його протекторат. Це могло позитивно відобразитися на рівні розвитку економіки країни, оскільки володіння Романовичів були багаті лісом, покладами солі, розташовувались на перетині основних торговельних артерій зі сходу на захід і з півночі на південь.

Бенедикт перед тим, як відправитись у Галичину, отримав від Ендре конкретне завдання щодо управління краєм, однією з позицій якого була спроба окциденталізації місцевих церков [179, с.2; 311, с.12; 368, с.126]. Наявність у складі війська угрів католицьких місіонерів промовисто про це свідчила [371, с.14].

Археологічні розвідки останніх років, проведені на території Крилоського городища Б.Томенчуком, підтвердили, що ймовірність проведення унії у галицькому регіоні на даному етапі його розвитку була досить високою [350, с.7-8; 352, с.131].

Більш як 10-місячне галицьке правління Бенедикта, не створило передумов для ненасильницького входження князівства до складу Угорщини та проведення тут відповідних релігійних перетворень. Бан виявився мучителем “...бояром і гражаномь и блоудь творя и оскверняхоу жены же и черницы и попадьи” [14, стб.722]. Літописець, що був очевидцем даних подій, не випадково назвав Бенедикта Антихристом, пов’язуючи його прихід зі Страшним Судом [14, стб.722]. У контексті дипломатичної діяльності Інокентія III в Центрально-Східній Європі [84, s.18-19], це не сприяло укріпленню впливу папства на Русі.

Однак, угорці продовжували зберігати на теренах Галичини свої впливи та необхідний контроль. Терор Бенедикта був спрямований виключно проти тієї групи бояр та прихильних їм общинників і міщан, які виступали проти переходу регіону під владу корони. Про це свідчить факт запрошення на рубежі 1208 – 1209 рр. до Галича пересопницького князя Мстислава Німого, який повинен був стати виразником інтересів переслідуючої уграми знаті [134, с.192; 394, s.22]. Коли він підійшов під місто, не маючи відповідного війська, а лише сподіваючись на підтримку місцевого нобілітету, представник проугорської групи бояр і, можливо, сам угорець за походженням “...Илья Стефанович возвель (князя – М.В.) на могилу Галичину, рекль жартом: «Уже еси княже на могилѣ Галичиной поседил, то так і в Галичи княжилъ»” [33, с.129].

Данило, який перебував тоді при дворі Арпадів [14, стб.723], не міг впливати на розвиток подій у Галичині. Він, по-перше, в солу об’єктивних причин, ще не мав відповідного державотворчого досвіду. По-друге, не користувався серед галицької знаті авторитетом. По-третє, не міг відмінити рішення Сяноцької угоди, яку уклала його мати з Ендре у другій половині 1205 р. Негативно на його становище

впливало й те, що Анна з Васильком проживала при дворі Лешка, теж не маючи реальної можливості змінити ситуації.

Натомість після втечі у 1209 р. з угорського полону приступив до повернення Галича Роман [14, стб.723; 468, s.42]. Він, порозумівшись з братом Володимиром, зібрав дружину і в середині 1209 р. зумів вибити військо бана з міста [33, с.129; 148, с.140]. Це зайвий раз засвідчує, що кількість угорських військ у Галичині була незначною [411, s.33]. Враховуючи те, що об'єднані русько-половецькі сили на чолі з Рюриком Ростиславичем влітку 1205 р. не наважились вступити в бій з Арпадами, важко допустити, щоб Ігоревичі зуміли розбити добре організоване, чисельне угорське військо.

Повернення сіверськими князями Подністров'я (“...седе же Володымеръ в Галичѣ а Роман во Звенигородѣ а Святослав в Перемышли” [14, стб.723]) створило передумови для виходу князівства з-під контролю Угорщини і чергової зміни його міжнародно-правового статусу: було відновлено Галицьке князівство. Ігоревичі, усвідомлюючи, що в Галичині вони не мають відчутної підтримки, оскільки більшість бояр продовжувала виступати захисниками інтересів Ендре II [134, с.192; 376, с.70], вирішили усунути цю реальну небезпеку. Так, Володимир у середині 1209 р. “...Всеволода сына своего посла во Оугры ко королеви с дары” [14, стб.723], обіцяючи і надалі відстоювати права Ендре щодо Галичини. По-іншому, на думку В.Бодрухіна, отримати й контролювати Галич було важко [127, с.119]. Із середньовічних угорських хронік відомо, що той погодився на це при умові, що правління Ігоревичів тут буде недовготривалим [78, s.198]. Після останньої невдалої реалізації Арпадами своїх військово-політичних та релігійних планів пропозиція Ігоревичів виглядала цілком доречною.

Паралельно сіверські володарі, відчуваючи, що часу для укріплення власних впливів у князівстві залишається дуже мало, наприкінці 1209 р. “...нашовши на боярь галицких, побили ихъ, Юрия Витановича, Илью Стефановича, и иныхъ многихъ боярь убили, личбою пятьсотъ” [33, с.129]. На відміну від більшості

представників української дореволюційної, радянської, польської та сучасної вітчизняної історіографії [108, с.157; 165, с.27; 224, с.11; 232, с.133; 241, с.4; 284, с.51; 295, с.244; 296, с.193; 349, с.86; 384, с.56; 468, с.46], М. Кордуба [228, с.11] та А. Майоров [270, с.389-390, с.406] вважають, що кількість загиблої знаті літописцем дещо перебільшена*. Однак, беззаперечним залишається те, що всі страчені виступали у Галичині виразниками інтересів Угорської корони.

Проте, Володимир та його брати помилились у виборі шляхів та методів боротьби з боярською олігархією. Вони не врахували того, що на галицький престол, на відміну від 1199 р., цілком реально претендували обидва сини покійного князя, які користувались незначною підтримкою Угорщини та Краківсько-Сандомирського князівства. Негативно на становище Ігоревичів вплинуло й те, що зуміли уникнути страти провідники проугорської групи бояр – Володислав Кормильчич, Судислав Бернатович і Філіпп [270, с.388-389]. Саме вони “...наидоша Даниила в Оугорской землѣ” [14, стб.724], вимагаючи від короля встановлення його на галицькому престолі і відповідно – вигнання звідти Ігоревичів [148, с.141].

Ендре II не імпонували розповіді про антибоярські заходи Володимира та його братів [390, с.236] (“...tyrannidem adeo perturbatae, ut Ducem cum fratre, totaque familia e medio sustulerint” [78, с.198]), про що, судячи з повідомлень В.Татищева, він мав цілком прозоре уявлення [337, с.481-482]. Саме тому король на початку літа 1210 р. “...з великою любовью посла воевь в силѣ тяжцѣ и великого дворьского Пота пороучивъ емоу воеводство над всеми воими” [14, стб. 724; 80, о.283]. Сам король, за свідченням угорських документів, будучи зацікавленим у захисті угорської влади на теренах Галичини, все ж участі у поході не взяв [78, с.198]. Цьому завадила нестабільність внутрішньополітичної ситуації в Угорщині

* Примітка: За умов, якщо б Ігоревичі знищили біля 500 бояр, угорці втратили б у Галичині фактично будь-яку військово-політичну підтримку, адже за кожним представником місцевої знаті рахувалась певна кількість війська, якою він керував, виставляючи на ті чи інші кампанії.

[438, о.17]. Однак, навіть не дивлячись на це, в угорському війську знаходилося більше десяти великих воєвод [14, стб.724]. Під командуванням кожного з них знаходився корпус важкоозброєної кінноти [207, с.135]. Це свідчило про серйозність підготовки короля до даної кампанії, від якої він очікував відповідних результатів.

Наступ угорців для Ігоревичів виявився раптовим (“...Галичане... послаша тайно во Угры и приведе ихъ къ себѣ тайно” [25, с.108]), а тому королівські війська безперешкодно підійшли під Перемишль. За короткий час без штурму місто було взяте, а місцевий князь Святослав потрапив у полон [14, стб. 724]. Інформація про виступ Арпадів швидко розповсюдилась по навколишніх землях, що змусило сіверських князів швидко готуватись до оборони інших міст. Так, вже під Звенигородом маляр “...не поущаюшим ко градуу ни ко острожнымь вратомь [14, стб. 724-725; 33, с.129].

Події, що розгорнулись на теренах Галичини активізували військову діяльність інших руських правителів. Так, бояри Василька Романовича, який тоді отримав від Лешка Белз, відправили на допомогу королівським силам “многи вои” [14, стб. 725]. В силу родинних зв’язків на допомогу Романовичам “...приде Мстиславъ Нѣмыи со многими вои Олександръ с братомь од Володимеря со многими вои а Инѣгваръ же посла сына своего из Лоучька из Дорогобужа со многими вои и Шюмьска” [14, стб.725; 33, с.129-130]. При сприянні боярина Судислава Бернатовича, спорядив свій військовий контингент і краківсько-сандомирський князь [14, стб.725].

В результаті об’єднання військ реальна перевага в силі була на боці короля та його союзників [148, с.142]. Це не зумовило швидкого захоплення Звенигорода. “...Приѣхаша же и ...Романови на помощь” половецький хан Тобаш [14, стб. 725], у битві з яким угри ледь не зазнали поразки, втративши військову корогву [14, стб. 725]. Лише полонивши під Шумськом Романа Ігоревича та об’єднавшись із військами поляків і володимирців, Поту вдалося взяти місто. Цьому посприяли і

посли Данила, які переконали городян здатися [14, стб. 726]. Володимир, розуміючи, що спроба заволодіти галицькими землями для нього завершилась невдачею, також не чинив опору. Він разом зі своїм сином Ізяславом, втікаючи від переслідування королівських полків, у вересні 1210 р. покинув князівство [33, с.130; 169, с.96].

Капітуляція Ігоревичів та оголошення галицьким князем Данила [14, стб. 727; 80, о.283] не зумовила вихід Галичини з-під протекції корони. Ендре II, хоча й “...не забы любви своая первыя иже имяша ко ...Романови” [14, с.727], все ж не бажав втрачати Подністров’я. Взагалі, кампанія червня – вересня 1210 р. не переслідувала інтересів малолітніх синів Романа [148, с.142-143; 190, с.49; 461, о.413]. Данило був для союзників, як писав А.Андріяшев, “своєрідною рекламою” [108, с.158]. Король після отриманої перемоги продовжував називати себе гех *Galitiae et Lodomeriae* [57, s.86], опривілейовував місцеву знать [468, s.51-52], а також роздавав галицькі землі безпосередньо угорським феодалам, які були в цьому особливо зацікавленими [93, о.6]. Під його контролем знаходились землі від р.Сян до р.Серет. Міжнародно-правовий статус краю кардинально не змінився. Враховуючи те, що інститут князівської влади продовжував існувати, а місцевий володар залишався у васальній залежності від Ендре II, можна стверджувати, що Галицьке князівство і надалі залишалось у сфері впливу угрів.

Щодо полонених Ігоревичів, то їх “...Оугромъ же хотящемъ е вести королеви” [14, стб.726], однак, бояри зуміли їх викупити за 1000 гривень срібла, “...многа биша ихъ, и по улицам водяще биша ихъ и повѣшаша ихъ всѣхъ, и з женами и з дѣтьми ихъ” [18, с.63; 30, с.81]. Так король позбавив себе реальної загрози з боку сіверських князів. Не турбувала його і присутність у регіоні номінальної влади Анни та Данила, адже *de facto*, землями продовжували керувати прихильні уграм бояри [336, с.186]. Романова вдова це усвідомлювала, однак шукала шляхів для одноосібного правління галицькими землями, яке б не передбачало надмірного втручання знаті у “державні справи” [148, с.143].

Місцевій політичній еліті такі тенденції не подобались (навіть при тому, що Анна була племінницею Ендре [23, с.373]), а тому бояри “...выгнаша Данилоу мтръ изъ Галича” [14, стб.727]. Галицькі феодали здогадувались, що вона проситиме підтримки в угорського короля, однак, все ж не могли допустити, щоб краєм управляла жінка [134, с.193]. Володислав Кормильчич та інші представники проугорської групи вважали за краще керувати від імені малолітнього сина князя Романа [190, с.50], зберігаючи, як зазначав В.Пашуто, “невелику залежність від угрів” [295, с.244].

Однак, Ендре II пам’ятав про зобов’язання, дані Роману щодо його вдови та дітей у 1205 р. [165, с.28; 241, с.7]. Тому, коли Анна прибула на рубежі 1211 – 1212 рр. в Угорщину, “...король о изгнаньи ея съжалися” [14, стб. 727].

Саме з цих причин на початку 1212 р. він організував похід на Галич, привівши туди “...ятровъ свою великоюю княгиню Романовою...” [14, стб.727]. Знать не розраховувала, що король буде намагатись силою відновити права Анни в князівстві, а тому не чинила його військам опору. Угорський володар, порадившись із волинськими князями та боярами (“...Инѣгварь приде из Лоучка инии князи свѣти” [14, стб.727-728]), ув’язнив Володислава Кормильчича, Судислава Бернатовича і Філіппа [423, о.102]. Після декількох допитів він усе ж таки відпустив Судислава, який “...багато золота давши, визволився”, а Володислава в кайданах відправив до Угорщини [33, с.130].

І.Гарайда вважав, що на тому етапі взаємин галицької еліти з королем “настрій бояр повернувся проти маляр. Очевидно це було наслідком підземної роботи Кормильчича” [148, с.143]. Причини переорієнтації у відносинах полягали в спробі Ендре поступово позбавити бояр лідерства на галицьких землях шляхом не тільки фіктивного виконання умов договорів 1204 – 1205 рр. Арпади намагались активізувати проникнення у систему феодальних та торгівельно-економічних відносин галицьких земель угро-німецьких елементів, що потрапляли сюди із

сусіднього Закарпаття [164, с.503; 278, с.54; 422, о.29]. Їх виразники активно диктували тут свої права [93, о.6]. Це не подобалось боярам.

З іншого боку, прийняте Ендре рішення носить елемент парадоксальності. Король усвідомлював небажання Анни перебувати під угорською протекцією. Турбувала його і схильність місцевої знаті запрошувати до Галича інших руських князів, що часто перетворювало Подністров'я у епіцентр вияснення відносин між різними країнами. Ув'язнення лідерів галицької знаті на початку 1212 р. могло до цього призвести.

Хвилювання короля були не зайвими, оскільки "...Володиславоу же веденоу бывшую во Оугры Яволодоу и Ярополкоу братоу его бѣжавшую в Пересопьницу ко Мстиславоу" [14, стб.728]. Він, будучи дядьком Романовичам, мав певні права на Галич, а тому при допомозі союзних уграм бояр зайняв Галич [134, с.193]. Таке рішення знать прийняла не випадково, адже втрата власного політичного керівника в особі Кормильчича змушувала їх шукати противагу амбіціям Анни та Данила. Так, як пересопницький князь не мав можливості чинити опору владі бояр у Галичі, вони запросили до міста саме його. Не можна також сказати, що цими діями галицька знать хотіла відмежувати себе від корони. Це був свого роду ультиматум, мета якого полягала в тому, щоб Ендре II, при досягненні власної мети, не забував про права й привілеї місцевої знаті.

Ендре даний виклик сприйняв вороже. Тому, коли "...княгини же Романовая съномъ свои Даниломъ ...бѣжавша во Оугры,... (він – М.В.) спѣшеть рать великоу..." [14, стб.728], плануючи відновити власні сфери впливу у Галичині. Підготовка до кампанії показала, що війська готувались виключно для можливого подолання опору з боку Мстислава Німого, адже із самими боярами король воювати не збирався. Він був зацікавлений у союзі з місцевою аристократією. Це видно хоча б із того, що він у вересні 1213 р. "...пусти Володислава" [14, стб.729; 33, с.130], розуміючи, що без його допомоги не поверне регіону [148, с.144].

Вважаючи пріоритетнішим налагодження стосунків із боярами [234, с.269], Ендре II залишив Анну з Данилом в Угорщині.

Однак, під час кампанії, коли король зупинився у Лелесовім монастирі [14, стб. 729; 459, о.31], при його дворі стався заколот, результатом якого було вбивство дружини угорського правителя – німкені Гертруди [82, о.188]. Це змусило його відмовитись від продовження походу [14, стб.728], і довірити, на думку цілого ряду істориків, управління галицьким регіоном саме Володиславу Кормильчичу [148, с.144; 198, с.258-259; 270, с.414; 328, с.568; 468, s.52-53]. Останній, після втечі Мстислава Німого з регіону, безперешкодно “...воѣха в Галичь и вокняжися” [14, стб.729].

Більшість представників української історичної науки ХІХ ст., а також радянської і сучасної вітчизняної історіографії цю подію трактують тенденційно, звинувачуючи боярина в ігноруванні і недотриманні руських середньовічних прав та традицій [130, с.77; 134, с.193; 165, с.29; 241, с.8; 295, с.245; 296, с.193; 371, с.16; 376, с.73]. Однак, С.Соловйов [328, с.569; 331, с.139], А.Петрушевич [302, с.17], І.Гарайда [148, с.144], І.Коломієць [224, с.12], а також Б.Влодарський [466, s.48] вважали, що боярин зайняв столичний престол при прямій підтримці і протекції угрів. Це суттєво змінює трактування даної події. Те, що для правителів Русі було неймовірним і навіть богохульним, в Угорщині сприймалося як належне і з точки зору державних інтересів – як необхідне. Для Ендре даний крок був далеко не найкращим. Однак, він (у силу обставин, що склались) не був принципово проти керування Галичем вихідцем із місцевої знаті. Боярин при цьому зберігав певні володіння на території Угорщини [57, s.257; 175, с.74], а серед більшості галицької еліти користувався авторитетом [270, с.416]. За схожих обставин восени 1208 – влітку 1209 рр. регіон контролював бан Бенедикт. Отже, Галицька земля в чергове трансформувалась у намісництво в складі володінь угрів.

Однак, повернення до Галича Володислава викликало незадоволення серед руських князів [14, стб.729-730]. А.Майоров пов’язує це з небажанням останніх

бачити в Галичі утворення нової династії [270, с.418]. Насамперед “...Данило ...оуиде с матерью своею в Ляхи оупросився оу короля” [14, стб.729]. Романова вдова зрозуміла, що Ендре II трактує умови Сяноцької угоди, відштовхуючись від державних інтересів корони, а тому розраховувала у майбутньому отримати реальну підтримку від Лешка (Василько за його протекцією отримав Белз та Кам’янець).

Активність Анни не залишилась поза увагою польського володаря. Він, прагнучи відновити деякі впливи у Галичині, одразу ж почав готуватися до військової кампанії. З антиугорських міркувань до нього приєднався Мстислав Німий [14, стб.729]. Сили союзників підтримали також Олександр Всеволодович (княжив у Володимирі) та Всеволод Всеволодович із Белза [33, с.130; 376, с.73]. Б.Влодарський переконливо доводив, що “...головною метою походу було усунення угорської окупації і встановлення у Галичі, під протекцією Лешка, Данила” [468, s.54]. При сприятливому перебігу подій та прихильності Лешка руські князі також могли розраховувати на певні територіальні надбання.

Військова кампанія весни 1214 р. не виправдала сподівань. Краківськo-сандомирський князь здобув перемогу над “уграми та чехами” Володислава, який “...собрався с Галичаны и приде на рѣкоу Бобрѣкоу” [14, стб.730]. Проте, він не зумів взяти Галича, обороною якого керували бояри Ярополк і Яволод. Облога міста теж не дала бажаних результатів, а тому Лешко, спустошивши околиці Теробовлі і Моклекова (Микулина), “...взя плѣнь великъ и воротися в Ляхи” [14, стб.730].

Ця подія викликала незадоволення Ендре II. Він, займаючись придушенням змови баронів [82, о.188; 190, с.54], все ж таки “поиде на Лестька” [14, стб.730]. Оскільки, за словами І.Гарайди, “галицьке панування Володислава не перехрещувало планів Андрія” [148, с.146] (він протягом 1214 р. обдаровував боярина дорогими винами [57, s.257]), король вирішив покарати краківськo-сандомирського князя за втручання у справи корони [470, s.6]. Проте, Лешко,

вчасно відправивши до Угорщини своїх дипломатів, зумів вберегти власні землі від нападу королівських військ. Він “...посла посла свое Лѣсьтича и Пакослава воеводуу рекыи не лѣпо бояриноу княжити в Галичи но поими дщерь мою за сына своего Коломана и посади и в Галичи” [14, стб.729].

Ендре підтримав дану пропозицію [470, s.7]. Вважаючи “галицьке питання” ключовим у зовнішній політиці Угорщини [298, с.200; 401, s.320], на 1214 р. він розчарувався у реальній можливості надалі використовувати власні методи управління цим краєм (через угорських феодалів, місцевих бояр або руських князів; шляхом використання прав Анни та її синів тощо). Саме тому король вирішив відновити співробітництво з поляками, яке мало місце наприкінці XII ст. Попередньо домовившись, Лешко та Ендре зустрілись восени 1214 р. в угорському м. Спіш (це виглядало дещо символічно, адже у 1193 р., після майже аналогічних за характером подій, Бела III і Казимир Справедливий уклали мир саме там), де в присутності та за участі галицьких бояр домовились про умови майбутнього союзу [372, с.577].

Окрім того, що обидві сторони повинні були розмежувати на галицько-волинських теренах сфери власної реальної влади, володарі вирішили, що гарантом виконання і дотримання угоди [468, s.55] буде шлюб сина угорського правителя – 4-літнього Кальмана та 3-річної доньки краківсько-сандомирського князя Соломії [14, стб.731; 105, s.776-777].

Уклавши договір, Ендре II “...пославъ и я Володислава в Галичи заточи* и в томъ заточеньи оумре” [14, стб.731 70, s.204]. На думку А.Нарушевича, перехід влади у Галичі до угорської адміністрації відбувся без опору місцевої знаті [439, s.206]. Володарями обох країн було узгоджено і територіальний поділ земель

* Примітка:

Це зайвий раз підтверджує, що у Галичі рядове населення і представники знаті звикли до частих візитів угорських військових контингентів, а тому і в даному випадку, Володислав, реально не знаючи причин приходу маляр, не зміг чинити жодного опору або хоча б уникнути полону.

Галичини, згідно з яким “...король посади сна свого в Галичи а Лестькови да Перемышль, а Пакославоу Любачевъ (за ініціативу в організації Спішської угоди [148, с.147; 470, s.6])” [14, стб.731]. Таким чином, північно-західна Галичина і значна територія західної Волині перейшла до влади Краківсько-Сандомирського князівства [447, karte 3]. Натомість володіння від Перемишльщини до Теробовлі відійшли до Угорського королівства. Таким чином, міжнародно-правовий статус Галицької землі характеризувався збереженням намісництва на чолі із принцом Кальманом, та угро-галицькою знаттю, що його оточувала. Помітну роль у системі управління регіоном займав бан Бенедикт Бор.

Загалом, Спішську домовленість слід оцінювати, враховуючи ряд суттєвих моментів міжнародного характеру. Ендре II, готуючись до чергового Хрестового походу, розраховував в особі свого колишнього союзника Лешка знайти необхідну підтримку у вирішенні “галицького питання”. Контроль “спадщини Романовичів” тепер повинен був здійснюватися за якісно нових умов, де польсько-угорське співробітництво розглядалось набагато перспективнішим у порівнянні з правлінням на галицьких теренах підвладних королю бояр чи банів. Для краківсько-сандомирського князя можливість повернути собі деякі землі в даному регіоні виглядала досить привабливою. За умов внутрішньополітичної нестабільності [452, s.22] це могло суттєво підняти авторитет правлячої династії.

На відміну від більшості радянських та сучасних українських дослідників, ми схильні вважати, що ні Ендре II, ні Лешко не прагнули “грабувати” Галичину. Обидва ініціатори Спішської угоди були типовими представниками європейської феодалної спільноти, а тому бажали якомога доцільніше використати людські й природні ресурси регіону, прагнучи підняти рівень економіки в країні. Король прислухався і до думки папської курії, яка, на думку М.Чубатого, як правило, надавала підтримку метрополії лише у випадку незастосування нею сили стосовно колонії [371, с.18].

Укріплення позицій Угорщини на теренах Галичини сприяло покращенню економічних стосунків між обома регіонами [57, s.151]. Відомо, що з 1214 р. руські купці значно активніше відвідували ярмарки у володіннях Арпадів, засновуючи тут свої поселення [65, s.207; 257, с.23-24]. Динаміка економічних відносин між землями корони та Галичиною збереглася і в майбутньому, суттєво сприяючи асиміляції руського етнічного елементу в Угорщині [1, арк.2; 2, арк.6; 3, арк.1].

Однак, Ендре II прагнув зміцнити власні впливи та реальну владу у Галичині не тільки за рахунок активізації торгівельних стосунків. Релігійно-політична й династична сторона даної проблеми була набагато актуальнішою [137, с.100]. Король намагався остаточно переконати своїх сусідів (до них, насамперед, належали руські князі і особливо київський митрополит та константинопольський патріарх, який контролював Галицький та Перемишльський єпископати) у тому, що більшість галицьких земель належать йому [6, с.22]. Саме з цих причин угорський володар вирішив заручитися підтримкою папи, прагнучи отримати від нього дозвіл на коронацію свого сина [78, s.203].

Так, вже восени 1214 р., підкреслюючи, що місцеве населення поділяє його погляди (*populus postulabant* [87, s.376]), він відправив до Інокентія III листа, у якому й виклав своє прохання [44, s.126-127; 57, s.163; 101, o.89-90]. Паралельно король пропонував провести на теренах Галичини релігійну реформу, результатом якої мало бути впровадження унії [103, s.1]. Частина дослідників вважала, що угорський володар насправді прагнув латинізувати місцеві єпископати (як це мало місце в 1207 р.) [213, с.22; 276, с.2-3; 297, с.59]. Однак, на думку М.Чубатого, при надзвичайній побожності Ендре "...важко допустити, щоб він вводив папу у оману в такій важливій справі" [371, с.17], незважаючи на те, що на практиці унія від окциденталізації тоді фактично не відрізнялась. За свідченням В.Татіщева, король отримав згоду місцевих бояр [337, с.485] (*populus et principes*) [103, s.1; 371, с.17] та представників вищих ієрархічних кіл [372, с.581] виключно при врахуванні цієї

важливої деталі, причому Кальман зобов'язувався "...прийняти закон їх (галичан. – М. В.) а папєжство відкинути" [337, с.485].

З даного приводу М.Чубатий писав, що Інокентій схваливши таку пропозицію, все ж уповноваженого легата у галицькі землі не відправив. Він бачив у цьому "багато труднощів", пов'язаних із військовою окупацією регіону [372, с.579-580]. Однак, це не переконало короля відмовитись від унії. Готуючись до Хрестового походу [6, с.19; 44, о.126], він не мав змоги особисто очолити підготовку до релігійної реформи, а тому доручив це керівнику місцевої галицької адміністрації – Бенедикту Бору [33, с.131]. На думку М.Чубатого [371, с.20], саме з його діяльністю слід пов'язувати події, описувані в руських літописах: "...епископы и попы изгна из церкви, а свое попы приведе Латинские на службу" [6, с.18; 30, с.82], звинувачуючи в цьому безпосередньо Ендре II. За словами Е.Вінтера, така політика відчужувала місцеве населення від католицької пропаганди угрів [465, s.84]. Однак, необхідність реформи та коронації Кальмана все ж була дуже нагальною, оскільки це покращувало становище Угорської корони у Галичині [78, s.203].

Самі Арпади були переконаними у тому, що Галичина остаточно перейшла під їх протекторат. Належно не проаналізувавши минулого досвіду, вони не чинили перешкод Бенедикту. До цього короля підштовхнула відповідь папи, який дозволив провести помазання та коронування Кальмана [298, с.201]. Не вважаючи за доцільне вирішувати міжетнічні та релігійні суперечки в Подністров'ї, король при участі угорських та польських єпископів наприкінці 1214 – на початку 1215 рр. посприяв проведенню довгоочікуваного обряду [70, s.204; 87, s.376-377]. Одночасно було укладено і шлюб між сином Ендре II та донькою Лешка [6, с.19].

Встановити як правильно повинен був називатись даний регіон, за відсутності конкретних документальних свідчень, важко, оскільки Кальман у руських джерелах XIII ст. йменується як представник "княжіння галицького" [14, сб.729], а в іноземних – як "галицький король" [70, s.234]. На нашу думку, підвладні уграм східнослов'янські терени залишились намісництвом, із наявністю

у місцевої адміністрації особливих повноважень, відмінних від тих, якими користувалась знать у центральноєвропейських володіннях Корони. Встановити дану різницю важко, бо існуючі джерела недостатньо повно відображають дане питання.

Все ж у результаті цього міжнародний авторитет Угорщини зріс. Укріпивши 10-річне перебування своєї влади на теренах Галичини не тільки військово-політичним і дипломатичним шляхом, але й відповідними династично-релігійними змінами, Арпади зуміли заручитися у своїй діяльності підтримкою папства, Краківсько-Сандомирського князівства та ряду інших центральноєвропейських країн. Проте, дані зміни не пройшли для корони безперешкодно. На думку І.Гарайди, існуючі між Лешком та Романовичами добросусідські відносини бентежили короля [148, с.151-152]. Ці почуття особливо загострились після того, як поляки перестали становити для угрів політично-династичний інтерес.

Дані обставини змусили Ендре II через деякий час розірвати Спішську угоду. Спершу він на початку 1215 р. у Лешка "...отняль... Перемышль и Любачевъ" [14, стб.731], в результаті чого, підконтрольні уграм території Галицького намісництва розширились на північний захід. Згодом король відмовив Мстиславу Мстиславичу Удатному, який прибув до нього "...просити сѣбе Галича" [19, с.46; 25, с.110]. Пропозиція новгородського князя, після коронації Кальмана, виглядала недоречною. Угорський володар, в контексті підготовки до Хрестового походу, підтримував тісні стосунки з Інокентієм III, вважаючи цей вектор зовнішньої політики одним із найважливіших для держави. На тлі укріплення угорських сфер впливу у Подністров'ї папа допомагав Ендре II вирішувати "галицькі справи". Зокрема, у першій половині 1215 р. він відправив до Галича свого легата. Той повинен був передати Ендре королівську корону для Кальмана (на рубежі 1214 – 1215 рр. його було короновано діадемою [371, с.19]), а також запросити місцевих єпископів на IV Латеранський собор, що був призначений на 1 листопада 1215 р. Передбачалась участь легата і в унійних змаганнях [371, с.20].

Однак, не дивлячись на підтримку з боку папства та деяку бездіяльність Лешка і руських князів, відносна внутрішньополітична стабільність Угорщини у середині 1215 р. суттєво похитнулась. Окрім того, що династичні претензії на угорський престол висловлювали наближені до Бели (старший брат Кальмана) барони [78, s.203-204; 420, s.114], у Галичині вибухнуло повстання [148, с.152].

Його викликав ряд причин. Різні вчені вважають, що це відбулося внаслідок особливої динаміки та за наявності насильства під час проведення окциденталізації регіону [276, с.2-3; 297, с.59-60], у зв'язку з відсутністю таланту керівника у королевича [105, s.777], а також внаслідок піклування угорської адміністрації виключно про свої інтереси [401, s.310]. Найактивнішими, на думку М.Кордуби, були представники нижчих верств місцевого населення [228, с.31]. У польських середньовічних джерелах є вказівки на те, що "...Коломан став небажаним... і ворожим" [70, s.205] для галичан, які "...влади цієї не полюбивши, (за віру свою – М.В.) вперто стояли" [87, s.377-378]. Не подобалась місцевому населенню і надмірна прихильність до угорців з боку бояр [439, s.207].

Місцева влада не була готовою до такого перебігу подій, адже велику частину війська Бенедикт відправив до Угорщини [70, s.205]. Галицький замок обороняла малочисельна залога. Це дало змогу окремим представникам знаті, що не сприймали реалій іноземної окупації, зібрати армію і взяти столицю в облогу [6, с.19]. Такі обставини змусили Ендре зосередити тепер свою увагу на вирішенні "галицького питання". За словами І.Фесслера, король не мав коштів на те, щоб організувати похід у Подністров'я [401, s.310]. Основний відсоток витрат був спрямований на організацію Хрестового походу [147, с.832-833]. Арпади почали використовувати позичені гроші. Паралельно Ендре намагався отримати необхідну підтримку з боку Інокентія III, до якого влітку 1215 р. написав листа.

У ньому він зазначав, що "...народ Галичини, відмовившись від свого короля, обложив галицький замок, в якому перебував наш син з нечисленним загоном" [6, с.19]. Одночасно Ендре звертався до папи з проханням переконати Лешка

допомогти уграм, “...щоб тримати ... (галичан – М.В.) у вірності своєму королю та в покорі і присязі римській церкві” [44, о.127]. Угорський володар вказував і на те, що підготовка до Хрестового походу затримається, оскільки він змушений особисто відправитись на придушення повстання.

Не виконав до кінця своєї місії і папський легат. Передавши корону Ендре II, він так і не потрапив до Галичини [434, о.119]. У зв'язку з подіями, що там розгорнулись, король, на думку М.Чубатого [371, с.21-22] та І.Гарайди [148, с.154], вирішив за доцільніше відправити його до Риму. Однак, попри це, папа не став втручатися у суто, як він вважав, політичні непорозуміння угорського та краківсько-сандомирського володарів [371, с.22]. Ендре II був змушений вирішувати дану проблему самотужки.

Йому вдалося придушити повстання досить швидко, хоча на IV Латеранський собор, незважаючи на свою обіцянку [6, с.19], галицького та перемишльського єпископів він так і не відправив [468, s.62].

На відміну від І.Гарайди [148, с.153], М.Чубатий припускав, що унійна політика угорської адміністрації на теренах Галичини, у контексті стабілізації військово-політичної влади, все ж таки тривала і в наступні роки. Про це свідчить факт обговорення цих питань на IV Латеранському соборі в листопаді 1215 р. На основі дослідження відповідних документів, вчений зазначав, що в ході дискусій єпископи прийняли рішення про перехід східних територій з двомовним населенням та обрядом під протекторат католицького владики. Останній при бажанні міг підготувати з місцевих жителів вікарія, який би допомагав йому під час богослужіння, але все одно був би слугою католицької єпархії. В цілому, *de facto* це означало, що католицьке населення східних регіонів повинно було підпорядковуватися виключно одному латинському єпископу [371, с.24].

Відновлення королівської влади на теренах Галичини у кінці 1215 – на початку 1216 рр. не влаштувало князя Лешка. Хоча він протягом останніх років сприяв захопленню галицьких і волинських земель та їх подальшого поділу, був

причетний до коронації Кальмана [87, s.379] та виступав одним із ініціаторів його одруження із Соломією; після втрати Перемишля і Любачева вирішив покращити свої впливи в Галичині. З цією метою “...посла к Новоугородоу по Мъстислава и реки брать ми еси поиде и сяде в Галичѣ” [14, стб.731]. Той, відчуваючи, що місцева знать не задоволена його правлінням, погодився [22, с.439; 34, с.327]. Мстислав Удатний був сином доньки Ярослава Осмомисла і князя Мстислава Мстиславича, а тому у порівнянні з Романовичами мав більше прав на Галицьке князівство.

Об’єднавшись у кінці 1218 р. з дружиною київського володаря Володимира Рюриковича [87, s.378] та військами половців [70, s.205], він на початку 1219 р. вирушив до Галича [9, с.66; 37, с.61]. К.Софроненко схильний вважати, що Мстислав окрім династичного права мав підтримку і серед місцевої знаті [332, с.102-103]. Без неї він не міг розраховувати на успіх.

Кампанія новгородського князя змусила бояр готуватися до оборони краю. Судислав Бернатович, будучи провідником проугорської групи, звернувся за допомогою до Данила [14, стб.731]. Шляхом використання його прав на Галич він прагнув відвернути загрозу. Однак, Романович відмовився [14, стб.732]. Це погіршило шанси іноземців і надалі утримувати під своїм контролем Галичину. Хоча при дворі Кальмана у цей час знаходилося чимало знатних угорських феодалів [411, s.34], “галицький король” не відчував себе в безпеці, оскільки, на думку А.Майорова, більшість місцевого населення не виявляла бажання відстоювати його інтереси в боротьбі з Мстиславом [270, с.443-444].

Під час походу війська Удатного спустошували володіння Романовичів. “...Розділивши територію Галичини на чотири частини” [70, s.205], об’єднані дружини оточили столицю князівства, прийнявши бій місцевого гарнізону [9, с.66; 26, с.41]. Новгородський князь здобув у ньому перемогу, змусивши, за словами Я.Длугоша, переховуватись Кальмана разом зі своєю свитою у галицькому замку [70, s.205]. Сил чинити опір переважаючим за кількістю військам Удатного вони не

могли [87, s.379], а тому через деякий час потрапили до нього в полон [18, с.85; 33, с.131] (“...in potestatem Ducis Miecislai venit” [78, s.210]). Арпади втратили ініціативу у процесі встановлення власної влади у східнослов’янських землях. Це регламентувало наступну реанімацію Галицького князівства.

Самого Ендре II з 1217 р. на теренах Угорщини не було. Він знаходився у Хрестовому поході [398, о.392]. Звідси зрозуміло, чому угри не могли організувати належної оборони регіону [396, s.31; 450, s.59]. Король, повернувшись із Хрестового походу, дізнався про втрату Галича, а тому, за словами М.Хорвата, тривалий час перебував у великому горі [420, s.115]. Він продовжував вважати Галич ключовою адміністративною одиницею у складі своїх володінь, вирішивши одразу ж налагодити відносини з Мстиславом Удатним. Використавши права на Галич синів покійного Володимира Ярославича, які в цей час перебували при його дворі [389, р.17], король вимагав звільнення Кальмана. Мстислав погодився [26, с.41]. Разом із Кальманом до Угорщини переселилась велика кількість галичан [80, о.335], яким імпонувало угорське адміністративне управління. Ш.Маркі [436, о.16] та Д.Кріштов [426, о.62] вважали, що це було одне з найбільших переселень за всю історію угро-руських середньовічних контактів.

Таким чином, після смерті Романа Мстиславича та в результаті укладення між Анною та Ендре II двосторонньої угоди галицькі землі потрапили під опосередкований та прямий військово-політичний та релігійно-ідеологічний вплив Угорського королівства та, частково, Краківсько-Сандомирського князівства. Динаміка еволюції русько-угорських взаємин у даному регіоні, зумовлена чисельними протистояннями між представниками різних військово-політичних блоків, в цілому, сприяла укріпленню там влади угорського володаря. Він, задовольняючи фіскальні побажання місцевої знаті, гарантував собі з її боку постійну підтримку. Це дозволяло періодично використовувати для оборони інтересів Угорщини у Галичині незначні військові контингенти.

Контроль політичного розвитку Галичини фактично впродовж 1206 – 1214 рр., унеможлилював її перехід під владу руських князів. Володіння Арпадів розширились р.Серет на сході та верхів'я р.Буг на півночі, що періодично змінювало міжнародно-правовий статус регіону. Укріпленню королівських сфер впливу на даних теренах сприяло вміле й тривале використання Ендре II у своїх інтересах цілої низки міждержавних угод, прав на галицькі землі чернігівських Ольговичів тощо. Тому до 1219 р. він запобігав зовнішньому втручання у, по-суті, внутрішні справи корони. Однак, надмірна активізація під час вирішення релігійного питання у Галичині, а також поступове позбавляння бояр реальної влади викликали в середовищі різних прошарків місцевого населення вибух незадоволення. Це суттєво дестабілізувало військово-політичну ситуацію в регіоні, чим, за відсутності Ендре II вчасно скористались Лешко Білий та Мстислав Удатний, за короткий час вигнавши угорців із галицьких земель.

Перехід галицьких земель у першій чверті 1219 р. під владу новгородського князя зумовив трансформацію у військово-політичних концепціях Угорського королівства щодо галицьких земель. Арпади втратили ініціативу у процесі встановлення власної влади у Галицькому князівстві. Впродовж перших місяців правління Мстислава Удатного частина місцевого нобілітету виявляла до нього лояльність, а тому не виникало передумов для активізації діяльності проугорської опозиції. Король Ендре II не міг змиритися з новими політичними реаліями, які мали місце у Подністров'ї. Намагаючись вирішити внутрішньополітичні непорозуміння у власних володіннях, він продовжував розглядати можливість повернення до її територій Галича. Окрім еволюції суспільних відносин всередині країни це передбачало суттєві трансформації і в системі зовнішньополітичних орієнтацій Арпадів. Серед пріоритетних завдань Угорського королівства з'явилась проблема налагодження тісних дипломатичних відносин як з галицьким

правителем, так і з прихильними уграм боярами. Ускладнювало стосунки Ендре II з Мстиславом і те, що Кальман тривалий час перебував у полоні [37, с.66].

Короля не влаштовувала втрата економічно прибуткового регіону. Він шукав приводу для його повернення. Особливому загостренню відносин із короною сприяло налагодження контактів між Мстиславом та Романовичами [165, с.37]. Восени 1217 р. князь видав заміж за Данила свою доньку Анну [14, стб.732; 239, с.83]. Такий тісний галицько-волинський союз перешкоджав втіленню в життя зовнішньополітичних планів і краківсько-сандомирського князя. Він, втрапивши в особі Мстислава не тільки васала [147, с.155], але й союзника [14, стб.733], позбувся політичних впливів на теренах Галичини.

Вирішивши відновити Спішську домовленість з Ендре II, він: "...посла ко королеви не хочю части в Галичи но даи его зяти моємоу" [14, стб.733]. Угорський правитель погодився, оскільки не мав після невдалого Хрестового походу реальної можливості самотужки повернути собі галицькі терени [401, s.320-321; 420, s.116]. Припускаючи, що Мстислав поруч із піклуванням про оборону власних володінь, може несподіваними нападами турбувати і прикордонні землі Угорщини [70, s.206], король підтримав амбіції Лешка. Прагнучи за рахунок відновлення Кальмана на галицькому престолі, утримати і поглибити тут свій економічний [353, с.63-64], династичний [464, о.21] та адміністративно-політичний вплив [89, s.119], він відправив "...вой многи и Лестько и придоша к Перемышлю" [14, стб.733]. Угорськими військами керував палатин Аттіла Філя, а польськими – воєвода Миколай [70, s.206].

Атака союзниками перемишльських володінь була спланована не випадково. Окрім того, що даний регіон знаходився на перехресті торгівельних шляхів [114, с.94], на думку В.Пашуто, у кінці XII – XIII ст. він став "відрізаною землею", на якій угорські військово-політичні та економічні впливи розповсюджувались досить швидко [295, с.248; 298, с.149]. Про це свідчать і археологічні дослідження [421, s.213-231; 441, s.7; 471, s.235-241]. Саме тому "...Яронови же тогда тысящю

держашю в Перемышлю избѣже передь ними...” [14, стб.733], розуміючи безперспективність оборони князівства. Похід і надалі проходив вдало.

Натомість Мстислав, не бажаючи бути маріонеткою в руках галицької знаті, на думку А.Майорова, поступово втрачав у її середовищі підтримку [270, с.450]. Перебуваючи під час даної кампанії поза межами князівства, Удатний “...со всіми князьми Роускими и Черниговьскими” [14, стб.733], не міг організувати оборони Галича. Однак, прагнучи утримати владу хоча б у деяких опорних пунктах, він “...посла Дмитра Мирослава Михалка Глѣбовича противоу имъ (угрів та поляків. – М.В.) к Городкоу” [14, стб.733]. Контроль над містом у даний час перейшов до проугорської групи бояр на чолі із Судиславом Бернатовичем [14, стб.733]. Однак, “...Дмитрови бьющися подь городомъ придоша на нь Оугре и Ляхове и побѣже Дмитръ” [14, стб.733]. Поразка князівських дружин і загибель під час бою деяких впливових бояр [14, стб.733] змусили Мстислава готуватися до оборони князівства набагато ретельніше. Не маючи на даний час необхідних військових ресурсів, князь “...не могшоу биться съ Оугры” [14, стб.733]. Тому він вирішив спробувати утримати Галич за рахунок сил своїх союзників – волинських володарів Данила Романовича та Олександра Всеволодовича [14, стб.733; 134, с.196].

Однак, його наміри не реалізувались. Насамперед, не підтримав Мстислава Олександр. Він, дізнавшись, що у складі військ угрів є чималі польські підрозділи, відмовився обороняти місто [468, с.77]. Відстоюючи інтереси галицького князя, він міг спровокувати напад Лешка на власні володіння. Довідавшись про втрати серед союзників, не зумів на допомогу зятю пройти до столиці і сам Удатний [14, стб.734; 33, с.132]. Данило таким чином потрапив в оточення. Проте, прагнучи виграти час, наприкінці жовтня 1219 р. волинський володар дав союзникам бій на Кривавому Броді. Це змусило останніх покинути околиці столиці [14, стб.734].

Хоча князі отримали незначну стратегічну перевагу, Мстислав наказав Романовичу покинути місто [14, стб.734]. Він володів інформацією про політичну ситуацію, яка склалася в Подністров’ї, не випадково побоюючись антикнязівської

змови серед більшої частини проугорськи орієнтованої галицької знаті. Тільки це могло призвести до падіння влади Данила, адже столиця, в силу власного планування і конструкції оборонних споруд, могла витримати будь-яку облогу [392, s.19]. Данило, маючи досвід взаємовідносин із місцевою знаттю, також усвідомлював можливість виникнення даної небезпеки [14, стб.734]. Послухавши тестя, він із важкими боями покинув околиці міста [33, с.132; 165, с.38].

Таким чином, на рубежі осені – зими 1219 р. галицькі землі в чергове змінили міжнародно-правовий статус, де угорську адміністрацію уособлювали відновлений на галицькому престолі Кальман та палатин Філя [34, с.329; 60, s.66]. Ця швидка перемога була здобута королівськими військами не без допомоги значної частини місцевої знаті [25, с.118]. Судячи з літопису, Арпади оволоділи територією від Перемишльщини на північному заході до земель середнього Подністров'я на південному сході [14, с.734].

Галицька еліта знала про характер взаємовідносин між угорськими баронами та королем [411, s.35]. Вона намагалась у своєму політичному статусі та правах зрівнятися з угорською знаттю. Заворушення, які мали місце протягом року на території корони (феодала вимагали від короля документальної регламентації соціальних відносин у країні [438, о.20-21]), особливо сприяли виникненню серед галицького боярства подібних поглядів. І.Гарайда з даного приводу писав, що їм “імпував ліберальний дух угорських вельмож” [148, с.160].

Незважаючи на поразку, Мстислав та Романовичі розпочали підготовку до антиугорської кампанії. Окрім того, що вони намагались скористатись підтримкою союзників [165, с.39], князі прагнули водночас розладнати угро-польський альянс. Розуміючи, що королівська влада існує в регіоні не тільки при підтримці знаті, але й за допомогою військ Лешка Білого [14, стб.734], Данило вирішив ослабити дружини польського володаря за рахунок заздалегідь спровокованого на початку 1220 р. нападу на його володіння литовських племен [148, с.157]. Цим Романович не тільки забезпечив стабільність власних прикордонних територій [33, с.132], але

й змусив краківського князя насамперед приділяти більше уваги обороні північних кордонів. Відповідно розробляв план повернення Галича й Мстислав Мстиславич. Він скористався внутрішньополітичними непорозуміннями, які мали місце в Угорщині [101, о.95-97]. Залучивши на свій бік постійних союзників – Володимира Рюриковича, Ростислава Давидовича, Ростислава Мстиславича [70, s.206] та половців, “...той же зимы идѣ на Галич” [34, с.332].

Однак, похід завершився невдало, оскільки “...королевичъ затворися в градѣ Галичи” [25, с.118]. Мстислав, не маючи засобів для штурму добре укріпленого міста [224, с.16], а також, розуміючи безперспективність облоги, “...бишася у града половину дне и разъ зидошася по земли воевати, и многа зла створиша, города и сѣла пожгоша, и многъ полонъ вземиша отъидоша...” [34, с.332].

Невдачі Удатного не покращили становища угрів у Галичі. Королівська адміністрація не зуміла закріпити тут своїх впливів. Не враховуючи політичні уроки недавнього минулого, військова еліта корони продовжувала поводити себе у князівстві як господарі, ігноруючи привілеї та права місцевого нобілітету [33, с.132]. На думку І.Гарайди, “Филя (у даному відношенні. – М.В.) не був кращий від своїх попередників” [148, с.158]. Це різко дестабілізувало внутрішньополітичну ситуацію на галицьких теренах, посприявши черговій переорієнтації частини знаті в бік Удатного. При відсутності допомоги з боку Ендре II та Лешка, Мстислав отримав можливість повернути собі Галичину.

Уже весною 1221 р., заручившись підтримкою своїх союзників, князь знову вирушив у Подністров’я [14, стб.736; 70, s.206; 89, s.119]. Ця подія змусила угро-галицьку правлячу верхівку готуватись до оборони. Спершу Філя при сприянні краківсько-сандомирського князя [148, с.158] на короткий час зумів домогтися неучасті у кампанії Романовичів [14, стб.737]. Відсутність на теренах Галичини Данилових дружин ослаблювала військову потужність коаліційних сил.

Дбаючи про обороноспроможність столиці, палатин, хоча і вважав, “...яко никто може стати противоу емоу на брань...” [14, стб.737], все ж наказав

спорудити фортифікаційні укріплення на єдиній, придатній для цього, церкві Пресвятої Богородиці [70, s.206; 89, s.119]. Сюди відправили представників королівської родини, жінок та хворих (*feminarumque et imbecillium*) [70, s.207]. Ця споруда за несприятливих для угрів обставин, на думку А.Чоловського, повинна була стати останнім рубежем оборони [394, s.12]. Після вжитих заходів безпеки, “...угорці зібравшись разом, виїхали з Галича проти русичів”, вишикувавшись у бойовий порядок [70, s.207].

У ході битви військами Мстислава було оточено і розгромлено основні сили супротивника [394, s.13]. Чимала кількість воєначальників та рядових воїнів потрапила в половецький полон [232, с.119]. Був серед них і палатин [173, с.3], якого згодом викрав і відпустив боярин Жирослав [14, стб.738]. Заледве Філя вийшов з оточення, прагнучи потрапити за стіни столиці [401, s.321].

Відтіснивши недобитки сил супротивників до міста, Мстислав продовжував із ними бій “оу врата градные” [24, с.151; 33, с.132]. Однак, він не зміг здолати оборони столичного гарнізону, а тому взяв Галич в облогу [387, о.387]. Королівські війська не могли прорвати оточення. Розраховуючи на допомогу з боку свого батька, або волинського князя Олександра Всеволодовича, який ще весною 1221 р. уклав мир із Лешком, Кальманом та Філею [14, стб.739], вони продовжували чинити опір [70, s.209]. Не дали результатів спроби Мстислава вирішити конфлікт дипломатичним шляхом [89, s.119].

Непоступливість оточених змусила Удатного не без участі місцевого населення [14, стб.738; 394, s.13] та окремих бояр [347, с.259] брати місто штурмом. В результаті раптового наступу “Угри і Поляки у німому страху ...з різних частин міста тікали” [70, s.208-209]. Останній рубіж оборони в околицях церкви теж було знищено без особливих зусиль. Прихильники короля, страждаючи від спраги [33, с.132], через деякий час погодились прийняти умови Мстислава, а тому покинули церковні склепіння [18, с.87; 34, с.333-334].

Так, Удатний полонив чимало "...угорських баронів з їхніми дружинами і багато інших відомих персон, дівчат і жінок польських багатьох" [20, с.76; 37, с.62]. Кальмана і Соломію він відправив у Торчеськ, де вони перебували в ув'язненні [70, s.209; 89, s.119]. Мстислав, нормалізувавши стосунки з боярами, прагнув зберегти в регіоні суспільно-політичну стабільність. Враховуючи традиції стосунків, які мали місце між галицькою знаттю і Ростиславичами, князь вирішив відновити практику надання нобілітету у кормління окремих міст. Саме тому зятеві палатина – Судиславу він надав у володіння Звенигород [14, стб.738].

Велика кількість поляків та угорців зуміла уникнути полону, втікаючи за межі Галицької землі. Однак, мало кому з них вдалось потрапити на батьківщину, оскільки населення регіону вчинило на загарбників справжню облаву [22, стб.443]. Це дало всі підстави літописцям вважати, ніби "...вси бо Оугре и Ляхове оубьени быша" [14, стб.738; 25, с.118].

Відновлення влади Мстислава у Подністров'ї в черговий раз реанімувало Галицьке князівство, в якості суб'єкта міжнародної політики, але не стабілізувало стосунків з уграми. Для Ендре II повідомлення про чергову втрату Галичини виявилось несподіваним. Король одразу ж вислав до Удатного свого посла, вимагаючи негайного звільнення Кальмана. У протилежному випадку він погрожував війною [70, s.209]. Князь відмовився виконати вимоги Арпадів, хоча після виснажливого походу справді не мав необхідних ресурсів на відновлення бойових дій: його союзники відправились додому [34, с.334; 70, s.207].

Не міг підготувати кампанії й Ендре II. Наслідки невдалого хрестового походу [101, о.95-97] та суттєве загострення внутрішньополітичних непорозумінь вимагали присутності більшої частини королівських військ на теренах володінь Арпадів [148, с.157]. Король, окрім примирення, не мав іншої можливості вирішити даний конфлікт [468, s.80]. Ми припускаємо, що він прагнув за рахунок подібних залякувань звільнити сина з невісткою й активізувати діяльність

прихильних уграм галицьких бояр. Натомість Мстислав створював видимість підготовки до війни [70, s.209].

У прихованому протистоянні перемогу здобув король. Скориставшись допомогою бояр [228, с.16] та дипломатичною недальновидністю князя, він зустрівся з ним на кордоні обох країн [439, s.211], де і уклав перемир'я. Згідно з його умовами Мстислав повинен був звільнити з ув'язнення Кальмана та Соломію [70, s.209-212]. Натомість він отримав гарантії щодо відсутності з боку “галицького короля” будь-яких претензій на дані території [270, с.484].

Ця умова для Мстислава була важливою [468, s.82]. В якості гаранту дотримання угоди угорський володар пропонував одружити свого молодшого сина Ендре з донькою галицького князя [70, s.212], передавши у їх спільне володіння перемишльські землі [148, с.159]. Удатний “по совѣтъ лъстивыхъ бояръ” (які отримали від короля гарантії щодо визнання й збереження їхніх прав [270, с.487]) погодився на цей крок [14, стб.748], звівши нанівець всі здобутки кампанії весни – літа 1221 р. В компілятивній хроніці “Історія королівства Угорщини” та у праці Я.Длугоша існує вказівка на те, що Мстислав прийняв умови Ендре II, ставши водночас його васалом (*clientelari Hungariae*). Він обіцяв після трирічного правління віддати Галич Кальманові [70, s.229; 78, s.211]. Дані свідчення за своєю суттю перебільшені. Попри нездатність князя налагодити взаєностосунки з боярами важко припустити, що він, після перемоги над Арпадами, міг перейти на статус васалу щодо угорського короля.

За словами В.Бузескула, прорахунки у дипломатії Мстислава були пов'язані з його “протириччями самого з собою” [134, с.200]. Однак, ми схильні вважати, що князь уклав даний договір, відштовхуючись від реальних фактів. По-перше, він небезпідставно побоювався загрози з боку Данила, який прибувши у Галич наприкінці кампанії 1221 р. [14, стб.738], не отримав від Мстислава тут жодних володінь. По-друге, на прийняття князем даного рішення помітний вплив мала і

галицька знать, яке продовжувала залишатись у князівстві впливовою силою (часто угрофільської орієнтації), диктуючи Удатному свої умови.

Невипадково М.Вертнер зауважив, що після укладення цієї угоди король отримав додаткове право та реальну можливість продовжувати ведення галицької політики [463, s.7]. Арпади небезпідставно вважали результати домовленості з Мстиславом своєю дипломатичною перемогою, яка суттєво зміцнилась із просуванням упродовж 1221 – 1222 р. на схід впливів католицької церкви [6, с.20].

Вже наприкінці 1221 р. Кальмана та Соломію звільнили [70, s.229], після чого Ендре II розпочав підготовку до реалізації військово-політичних концепцій Угорської корони щодо Перемишля. На рубежі 1221 – 1222 рр. він відправив до папи Гонорія III листа. У ньому він прагнув отримати дозвіл на укладення шлюбу між принцом Ендре та донькою галицького князя – Марією [80, о.284]. Угорський володар також просив верховного понтифіка зняти з нього зобов'язання щодо захисту прав Кальмана у Галичині, а натомість передати цей привілей молодшому синові Ендре [165, с.40]. Король просив папу якомога швидше задовольнити дане прохання, оскільки внутрішньополітична нестабільність на теренах королівства [398, о.393], а також з боку Кальмана “обітниця чистоти” Саломеї [105, с.776-777] не давали Арпадам активно займатись вирішенням “галицького питання”, яке для Рима становило інтерес [80, о.284].

Римська курія зацікавилась пропозицією Ендре. Папа не зволікав із відповіддю, і вже 27 січня 1222 р. видав відповідну буллу [23, с.382; 57, s.355]. У ній він зняв з угорського короля всі зобов'язання 1214 та 1221 рр. Це дозволяло королю передати галицькі землі під управління свого молодшого сина Ендре. Негайно одружуватись Гонорій III не радив, пропонуючи дочекатись повноліття заручених [401, s.322].

Однак, на даній стадії відносин Мстислав Мстиславич, за свідченням середньовічних хронік, не відчував з боку корони військово-політичного тиску [97, s.814]. Події показували, що він вважав укладення угоди з королем цілком

вигідним для себе. Перехід Перемишля до рук угорської адміністрації засвідчував розширення володінь Арпадів на схід. Одразу активізувала свою діяльність папська курія, яка вже з 1222 р. при сприянні ордену домініканців намагалась поширити на Русі католицизм [6, с.20].

Відносна інертність Угорської корони у “галицькій політиці” була пов’язана з вибухом у першій половині 1222 р. у маєтку Ендре II “двірцевої революції” [423, о.105]. Вона мала пряме відношення і до галицьких справ. Головні учасники змови, шляхом організації протягом року масових виступів незадоволення (у тому числі серед руських переселенців [101, о.97; 398, о.393]) ставили за мету отримати від короля регламентації соціальних відносин у країні. Ендре II, не маючи змоги надалі чинити опір, був змушений створити так звану “Золоту буллу” – систему прав та привілей для різних прошарків населення [40, с.710-713; 47, о.268-274; 214, с.106].

Легітимізація феодалських відносин частково нейтралізувала у володіннях Арпадів анархічні тенденції [438, о.21-22]. Захищаючи права угорських нобілів [57, s.390], закон унеможлиблював поглиблення на теренах корони небезпечного для неї німецького засилля [47, о.270]. У XIII ст. воно було помітним [209, с.388].

Поява булли активізувала проугорську діяльність галицьких бояр, співпраця з якими для Ендре II виглядала особливо привабливою. Так, як “галицьке питання” у зовнішній політиці корони продовжувало залишатись одним із ключових [420, s.115], створення подібного документу, в даному контексті, було продуманим і необхідним. М.Фонт зазначала, що після появи “Золотої булли” у середовищі династії Арпадів розглядався проект утворення окремого підвладного короні Галицького князівства [411, s.35].

Протягом 1223 – 1224 рр. Угорщина не виявляла бажання реалізувати власні зовнішньополітичні плани щодо Галича. Джерела не повідомляють про наявність будь-яких зв’язків між країнами [33, с.133]. Мстислав Удатний і Ендре II займались налагодженням суспільних відносин, активізувавши свою зовнішню політику в інших географічних регіонах. Зокрема, галицький князь спершу разом з іншими

руськими володарями зазнав поразки від монголо-татарських військ у битві на р.Калка (травень 1223 р.) [31, с.172-173], а згодом, ще повністю не оговтавшись від неї, наприкінці 1224 р. втягнувся у безперспективну війну з Данилом [148, с.164]. Б.Влодарський висував припущення, що даний конфлікт міг бути спровокований Ендре II та Лешком Білим [468, s.84] .

Військово-політичне виснаження галицьких земель та погіршення серед галицької знаті авторитету Мстислава поступово активізували опозиційні настрої. Подібні тенденції загострили стосунки нобілітету з князем. Прихильні королю бояри цим скористались. Зокрема, наприкінці 1226 р. з ініціативи Жирослава та Семюнка Чермного у Галичині розповсюдились чутки про те, що Удатний хоче видати найнепокірніших бояр “...тестеви своєму Котяню на избитьє” [14, стб.747]. Пам’ять про розправу над Ігоревичами продовжувала мати місце. Це змусило знать тікати “...в землю Перемышлескоу в горы Кавокасьския рекше во Оугорьския на рѣкоу Днепръ” [14, стб.747], намагаючись знайти підтримку з боку Арпадів. Піддався провокації і королевич [165, с.42]. І хоча Мстислав при сприянні свого духовного отця Тимофія зумів викрити наміри Жирослава, “...Андрѣи же послоушавъ лестиваго Семьюнка Чермьнаго... (на рубежі 1226 – 1227 рр. [166, с.20] при участі Бели [468, s.85]) и нача воздвизати рать” [14, стб. 748].

На думку А.Майорова, основна мета походу полягала у відновленні на території Галичини прав сина Ендре, а також нейтралізації головного суперника королевича – Данила Романовича [270, с.474]. Усвідомлюючи свою військово-стратегічну, політичну, а також релігійно-ідеологічну перевагу, Арпади “...прииде ко Перемышлью” взяли його без опору [14, стб.748; 134, с.211]. Об’єднання із дружинами місцевих бояр сприяло аналогічному переходу під владу короля і Звенигорода. Судислав, який мав обороняти місто, у цей час знаходився у Галичі [14, стб.748]. Оскільки літописець не залишив нам жодних свідчень про оборону Тихомля та Теробовля [14, стб.748], ми припускаємо, що й вони без бою потрапили до рук Арпадів. Це зайвий раз засвідчує, що, не зважаючи на непослідовність і

часто непродуманість вирішення угоди “галицького питання”, місцевому нобілітету імпонувала система адміністративного управління краєм. Особливо це стало помітним після створення в Угорщині відповідного документу [270, с.499].

Військово-політична ініціатива угрів щодо Подністров'я розгорталась традиційним напрямом. Першою піддалась нападу Перемишльщина, яка завжди була лояльною до угорських впливів. Обхідним маневром дорогою до Звенигорода і Теремблові король відрізав галицькому князю можливість до відступу на Волинь, залишаючи, таким чином, вільним шлях у Пониззя. Проблемним для Мстислава було отримати допомогу і від Данила, адже галицько-волинський кордон перебував під контролем угорських військ, які очікували підтримки від Лешка.

Отже, на весну 1227 р. об'єднані угро-польські сили підійшли до Галича, однак не змогли його взяти в оточення через повінь на Дністрі та швидку організацію оборони міста [14, стб.749]. На думку А.Майорова, під Галичем між королем та Мстиславом було укладено сепаратний і, очевидно, таємний, стосовно волинських князів, договір. За ним Удатний, визнавши права королевича Ендре, продовжував контролювати Галицьке князівство [270, с.451-452]. Саме тому Ендре II змінив напрям розвитку кампанії, вирушивши на Волинь проти Романовичів, які у цей час, вирішивши деякі непорозуміння з Лешком, прагнули надати Мстиславу допомогу [14, стб.749].

Розпочати спустошення волинських земель не вдалось. Після довготривалих маневрів обидві армії зустрілись під Звенигородом. Загибель угорського воєводи Мартиниша зумовила результат битви, у якій перемогли об'єднані галицько-волинські сили [33, с.135; 148, с.166]. Такі зміни викликали в таборі Арпадів паніку. Король був змушений відступати. Данило прагнув закріпити перемогу, а тому радив Мстиславу організувати переслідування ворога [33, с.135]. Однак “Соудиславѣ же браняшеть емоу... не хотяше пагоубы королеви имѣяше бо в немъ надежоу” [14, стб.749]. На думку І.Гарайди [148, с.166] та І.Коломійця [224,

с.19], князь також не хотів після розгрому війська Ендре II втратити позиції у Подністров'ї за рахунок посилення тут впливів інших руських правителів.

Однак, окремі представники галицької знаті розраховували продовжувати подальше співробітництво з Арпадами, а тому, навіть незважаючи на поразку короля, "...оугони Изяславъ со лестивымъ Жирославомъ идоста с нимъ Оугры" [14, стб.750]. Хоча конкретну мету даного візиту джерела не повідомляють, опираючись на 11 статтю "Золотої булли" 1222 р., можна припустити, що останні прагнули отримати у землях Арпадів певні володіння [47, о.270; 399, о.83]. Це не тільки закріплювало сюзеренні відносини між сторонами, але й у перспективі реально могло допомогти королю під час вирішення "галицького питання".

Намагався підтримувати з угорцями зв'язки і Судислав. Він відчував, що Удатний, за рахунок виснажливих перемог над військами угрів втратив частину союзників [457, о.61] та можливість контролювати ситуацію в князівстві [270, с.454-455]. Тому боярин рекомендував князю якомога швидше укласти з Арпадами мир, видати Марію за королевича Ендре та передати у їх спільне правління галицькі землі [148, с.166; 424, о.221]. Хоча після здобутої перемоги Мстислав мав усі підстави для того, щоб відмовитись, він все ж бачив, що "бояре не хотятъ" його [14, стб.750]. Без їх підтримки утримувати Подністров'я було неможливо. Він вагався, прагнучи встановити в Галичі владу Романовичів. Проте Судислав змусив віддати місто Арпадам, бо "...аже даси королевичю когда восхощеши можеш ли вязти под нимъ даси ли Данилови в вѣкы не твои боудеть Галичь" [14, стб.750].

На думку М.Вертнера [461, о.455] та С.Белоусова [279, с.136] саме з цих причин Мстислав Мстиславич у середині 1227 р. передав місто угорській адміністрації, переїхавши після цього у Пониззя [14, стб.750; 17, с.50]. М.Карамзін так оцінив ці події: "Випадок, що не має аналогів у історії, ...щоб Князь Російський, маючи спрадкоємців єдинокровних, маючи навіть синів, добровільно віддав володіння іноземцю..." [216, с.153].

Таким чином, Галич, отримавши у 1219 р. нового правителя в особі Мстислава Удатного, на короткий час перестав бути складовою адміністративною одиницею земель династії Арпадів. Однак, тут продовжував зберігатися помітний військово-політичний та ідеологічний вплив Угорської корони, який особливо закріпили постанови “Золотої булли” 1222 р. Більша частина угрофільської групи бояр почала активно виявляти прихильність до угорської системи феодальних відносин.

Даним тенденціям не міг активно протидіяти жоден з руських князів, включаючи Романовичів та Мстислава Мстиславича. Це сприяло зміцненню позицій угрів у Галичині. Політичні і військові прорахунки Удатного 1223 – 1225 рр., зумовили відновлення зовнішньополітичної діяльності Арпадів у східному напрямі. Хоча спланований і проведений на весні 1227 р. похід завершився для угрів невдачею, галицько-волинські князі не скористались даною перевагою. Мстислав, під тиском галицької знаті на чолі із Судиславом, погодився на перехід Галича під владу королевича Ендре. Дані геополітичні зміни, при активному поширенні на схід впливів католицизму, викликали широкий резонанс у середовищі провідних представників волинської феодальної знаті, яка розпочала підготовку до відвоювання Галича.

Відновлення на території Галичини у 1227 р. військово-політичних і релігійно-ідеологічних впливів Угорської корони започаткувало новий етап у статусі землі (фактично було відновлено намісництво, де локальним правителем вважався принц Ендре) і зміни в моделюванні відносин Арпадів із руськими князями. Це було пов’язано з кількома причинами. По-перше, у боротьбу за Галич з особливою наполегливістю та ентузіазмом втрутились Романовичі. На цей час їх не обтяжували жодні міжнародно-правові акти та династичні зобов’язання, а тому досі частково завуальоване та приховане протистояння з уграми почало набирати форм відкритого збройного конфлікту. По-друге, поряд із присутністю на території Галицької Русі угрів, сюди особливо активно почали проникати католицькі впливи,

що поступово сприяло релігійній переорієнтації місцевої світської та церковної знаті. Продуктивному розвитку даних тенденцій активно сприяли статті “Золотої булли”. В таких умовах русько-угорське протистояння за право володіти Галичиною не призупинилось, а продовжувало розвивалось й надалі. Основними претендентами на лідерство у Подністров’ї в цей час виступали Романовичі, король Ендре II, а також ряд впливових польських і руських князів.

Кожна зі сторін переслідувала свої цілі. Данило та Василько прагнули встановити свої сфери впливу у Галичі на законних підставах, які зміцніли після укладення шлюбу старшого Романовича з донькою Мстислава Удатного. Королевич Ендре, перебуваючи з останнім у родинних зв’язках, намагався стабілізувати владу корони у Галичині, за рахунок надання місцевій знаті цілого ряду прав та привілеїв у землеволодінні. Чернігівські та київські князі, продовжуючи претендувати на даний регіон, послалились на ті династичні стосунки, у яких вони перебували з останніми Ростиславичами та Романовичами відповідно. Половці у боротьбі волинських князів з уграми традиційно були союзниками перших. Краківсько-сандомирські правителі у даному протистоянні при сприятливому перебігу подій розраховували утвердитись на території окремих земель Володимиро-Волинського князівства. Олександр Всеволодович, будучи двоюрідним братом Данила, мав династичне право володіти Волинню. Однак, небажання останнього змінити геополітику краю, загострили відносини між братами, зумовивши перехід Олександра на сторону Арпадів. Прихильниками королевича виступали і бояри, які не бажали за рахунок встановлення у регіоні влади Романовичів позбутися отриманих від Ендре прав.

Таким чином, наприкінці 20-х рр. XIII ст. у боротьбі за Галич угорці мали геостратегічні, політичні, дипломатичні та ідеологічні переваги [267, с.488, с.500]. Проте їх домінування у Подністров’ї не було довготривалим. Приділяючи надмірну увагу опривілейовуванню угорській знаті [93, о.15], водночас подекуди ігноруючи умови “Золотої булли” [40, с.711-713] та права більшості місцевого боярства,

Арпади провокували появу в середовищі останніх опозиційних настроїв. Це покращувало у Галичині позиції Романовичів. Вони мали підтримку серед волинської знаті [33, с.136; 295, с.253], розв'язали частину спірних питань з Краківсько-Сандомирським князівством та литовськими племенами [14, стб.751], а тому отримали можливість активно готуватись до збирання “галицької спадщини”.

Так, вже на початку 1228 р., під час захоплення міста Чорторийськ, яке перебувало у сфері впливу союзних королевичу києво-чернігівських князів та пінського володаря [14, стб.752], Данило, шляхом використання половецької кінноти хана Котяна, спустошив галицькі володіння Арпадів [14, стб.753]. Подальші спроби союзницьких військ впродовж найближчого часу розбити дружини Романовичів не дали жодних результатів. Натомість останні, при допомозі польських підрозділів та власних полків, змусили київського та чернігівського володарів невдовзі укласти з ними мир [33, с.136].

Поразка союзних Ендре князів викликала активні дії серед проугорської групи галицьких бояр. У кінці лютого 1230 р. вони на чолі із Судиславом Бернатовичем організували військову експедицію у підвладне Данилу Пониззя [14, стб.758]. Цей стратегічний хід виявився помилковим. Відчутне зміцнення авторитету волинських князів помітили прихильні Романовичам бояри. Скориставшись відсутністю у місті основної частини війська галицької знаті, вони відправили до волинських князів своїх послів, запрошуючи зайняти престол. Данило, користуючись підтримкою київського митрополита, прийняв дану пропозицію [298, с.208]. Розуміючи, що з боку Судислава існує реальна загроза, він відправив проти нього тисяцького Дем'яна, а сам на чолі невеликої дружини відправився до Галича [33, с.137].

Однак, незважаючи на захоплення поблизу столиці арсеналу боярина та великої кількості провіанту [14, стб.758; 231, с.136], організувати штурм добре укріпленого населеного пункту Романович не міг [394, s.12-14]. Він не мав необхідних для цього засобів. Не вдалося йому нейтралізувати і Судислава, який, хоча і “не стерпѣ передь Дѣмьяномь но побѣже в Галичь” [14, стб.758]. Це

покращило становище угрів, які почали наступальні дії. Так, “...выѣхавшимъ же Галичаномъ и Оугромъ и стрѣляшася на ледоу” [14, стб.759], не даючи змоги Данилу щільно оточити міські стіни. Ледь не звела нанівець весь хід кампанії спроба боярина Семюнка Чермного спалити міст через Дністер [14, стб.759]. Хоча йому цього зробити не вдалося, Данило був змушений чекати на прихід підмоги, водночас дбаючи про забезпечення стабільного тилу [374, с.82]. Зокрема, у квітні 1230 р. до двору суздальського правителя Юрія Всеволодовича відправився Василько Романович [14, стб.758]. Ми припускаємо, що він мав нейтралізувати сили киево-чернігівських володарів.

Широка дипломатична та військова діяльність Романовичів укріпила їхній авторитет серед галицької знаті. І.Шараневич [376, с.82] та Д.Кріштов [423, о.108] вважали, що до князя приєдналися окремі боярські підрозділи. Таким чином, Данило, “собравъ землю Галичкоу”, здобув необхідну військово-політичну перевагу. Джерела повідомляють, що Романовичі почали активно залучати до свого війська селян, з яких формували добре озброєну піхоту [14, стб.759]. На думку І.Крип’якевича, вона мала зайняти місце боярських дружинників [255, с.78]. Остаточне об’єднання із силами Дем’яна дало змогу оточити столицю. Міщани не підтримавши королевича, також виступили прихильниками Романовичів. Це посприяло швидкому завершенню кампанії. Угри самотужки не могли прорвати оточення, а тому невдовзі “изнемогошим, передаша град” [33, с.137] (“...nam Daniel Romanovicz occupata arce Halicien” [89, s.119]).

Полоненого Ендре Романович, “...памятаючи къ себе любовь короля венгерского”, у супроводі охорони “...з Галича зъ честью самъ выпровадиль” [33, с.139]. Разом із ним до Угорщини відправився і Судислав. Хоча Данилові вдалося здобути перемогу, за словами В.Пашуто, вона була лише першою у процесі подальшої боротьби за Галичину [298, с.212]. Подністров’я *de jure* і *de facto* перейшло під контроль волинських князів, які за останні 30 років втретє оволоділи цією територією, відновивши її князівський статус.

Король не змирився із черговою втратою економічно важливого краю й переходу його під протекторат Волині. У фіскальних та династичних планах Арпадів таких змін не передбачалось. Ендре II, починаючи від 1228 р., вважав дану територію “прославленою частиною нашою” [59, s.23].

Відвоювання Романовичами Подністров’я суперечило інтересам папства, яке, шляхом активного співробітництва з польськими феодалами [84, s.76] та внаслідок діяльності впродовж кінця 20 – початку 30-х рр. XIII ст. на Русі католицьких місіонерів [315, с.140; 371, с.80], прагнуло прищепити місцевому населенню прихильність до латинства. За умов присутності тут влади Арпадів здійснювати подібні наміри було простіше, адже угри були католиками.

Отже, усвідомлюючи, що покращення міжнародного авторитету Данила, а також легітимність його прав щодо Галича, не сприятиме уграм в оволодінні даними землями, король вирішив організувати проти Романовичів похід. Користуючись підтримкою боярина Судислава [14, стб.760], він влітку 1230 р. відправив у Галичину свого сина Белу (“...contra Danielelem et Haliczienses cum magnis copiarum exercitibus et baronibus transmittit” [70, s.234]). У складі війська був “галицький король” Кальман [70, s.234] та чималі половецькі загони [14, стб.761]. Арпади вирішили не здійснювати обхідних маневрів, а тому одразу ж вступили в межі галицької землі. Метою кампанії було захоплення столиці. Миттєвого вторгнення у володіння Романовичів не сталось, оскільки сильні дощі в Карпатах [33, с.137] та, як наслідок, поява у війську угрів голоду й вибух епідемії чуми (pestis et famis) [70, s.234] суттєво цьому зашкодили.

Данило, довідавшись про наступ королівських сил, отримав необхідний час для підготовки оборони. Він не мав достатніх засобів для оборони краю, а тому вирішив мобілізувати сили своїх союзників в особі поляків та прихильних йому половців [468, s.106]. На чолі столичної залоги князь поставив тисяцького Дем’яна. Той “одинако крѣпяшеса” [14, стб.760], зберіг тактичну перевагу. Це викликало дезорганізацію в угорському війську, яке й так страждало від недоїдання [70,

s.234]. Паралельно армія Бели зазнавала втрат після сутичок із розвідувальними загонами галичан [14, стб.761]. Особливо негативно це відбилось на становищі угрів після повернення з польсько-половецьким військом самого Данила. “Молодший король”, уникаючи бою, відійшов “ко Василевоу и переиде Днѣстръ” і з великими втратами повернувся додому [14, стб.761]. Відступ Арпадів у даному напрямі засвідчує, що південно-східні терени Галичини межували з володіннями Угорської корони.

Перемоги Данила над угорськими військами впродовж 1228 – 1230 рр. створили передумови для стабілізації внутрішньополітичного життя країни. Не відчуваючи в цей час військово-політичного тиску з боку угрів, Романовичі намагались налагодити відносини з боярами, які, при сприянні інших руських князів, продовжували створювати йому в управлінні князівством перешкоди [14, стб.762-763; 231, с.138]. Князь, отримавши в особі частини місцевої політичної еліти підтримку, вирішив розв’язати дану проблему використовуючи радикальні методи. Міжнародна ситуація цьому сприяла [14, стб.764]. Тому на рубежі 1230 – 1231 рр. Романовичі, при допомозі союзників [148, с.171], позбавили більшість опозиціонерів частини володінь у Пониззі та на Волині [295, с.255].

На думку В.Пашуто, у перспективі це негативно відобразилось на становищі галицько-волинських володарів [295, с.255]. Змовники втекли “в Перемышль ко свѣтникомъ своимъ” [14, стб.763], яким не імпонувало адміністративно-політичне управління, впроваджене Романовичами [270, с.513]. Специфіка геополітичного розташування цього міста та тривале протистояння з Галичем впродовж попередніх десятиліть [270, с.420] поглиблювали сепаратистські тенденції у князівстві, учасниками і виразниками яких тепер стала і велика кількість галицьких бояр, очолювана колишнім белзьким князем Олександром Всеволодовичем.

За умов особливо близького сусідства з Угорщиною це не могло не хвилювати Данила. Намагаючись ліквідувати опозиційність, він вирушив проти вороже налаштованої знаті. У битві з військами князя перемишльці зазнали поразки, після

чого втікали “...до Санока ворот Оугорських” [14, стб.764]. На думку В.Мавродіна та М.Котляра, у цій перемозі ключову роль відіграли представники дрібного й середнього боярства, “оружники”, міщани та смерди, які поступово почали залучатись волинськими князями на військову службу. Окрім того бояри і вищі військові старшини, які відзначались у боях, отримували від князя в управу городи з усіма прибутками. Це була нагорода за їх послуги [251, с.47; 268, с.41].

Тимчасовий успіх Романовичів викликав незадоволення серед угрофільськи налаштованої феодалної еліти, яка продовжувала зберігати в Подністров’ї помітні впливи. Зокрема, Олександр “...прииде Оугры” і при підтримці боярина Судислава Бернатовича зумів переконати короля вирушити “на Данила” [165, с.49], “...князя Володимирії ... що позбавив нас Галичини” [59, s.23].

Ендре II погодився, хоча джерела, на жаль, не повідомляють, яке місце, в даному випадку, відіграла домовленість між ним та Олександром. Про васальне підпорядкування останнього Арпадам можна тільки здогадуватись на основі опрацювання джерел, які відображають діяльність на рубежі 20 – 30-х рр. XIII ст. на Русі католицьких місіонерів [6, с.20], а також характеризують зміст оновленого проекту “Золотої булли” (1231 р.) [207, с.129].

Можна припустити, що белзький князь запропонував Ендре II певні послуги щодо вирішення всіх релігійних проблем, які б виникли після повернення Галичини під владу корони. На позитивний перебіг кампанії, на думку А.Майорова, могло вплинути й те, що серед галичан “...сильною була пам’ять про королевича Ендре, чиє князювання обумовлювалося наданням общині широкого кола «вольностей»” [270, с.530].

Необхідну ідеологічну підтримку надав уграм і папа Григорій IX. У лютому 1232 р. він написав на адресу католицького населення руських земель листа, у якому забороняв їм вступати в союзи й укладати угоди з представниками інших християнських конфесій [371, с.82]. Внаслідок цього, велика частина місцевого галицького боярства знову прийняла позиції короля, ослабивши військовий

потенціал Романовичів [14, стб.765]. Це відобразилось в ході війни, ослабивши сили галицько-волинських князів.

Підготувавши військо, у першій половині 1232 р. король Ендре із синами Белою й Ендре прийшов до Ярослава. Після тривалого штурму [59, s.24] та в результаті поширення серед більшості бояр міста сепаратистських настроїв, угри ним оволоділи [14, стб.764-765]. Цьому насамперед посприяло те, що Ярослав входив до складу Перемишльської волості – головного опозиціонера Галича [270, с.517]. Захоплення прикордонного опорного пункту князівства спричинило до порівняно швидкого захоплення Галича [59, s.23; 80, o.285] та Володимира [33, с.138; 46, o.274]. Після проведення дипломатичних переговорів із боярином Мирославом, були здані уграм Белз і Червен [33, с.138].

Джерела свідчать, що даний наступ відбувався двома напрямками. Одна частина війська Арпадів, відійшовши від Перемишля атакувала Подністров'я, натомість інша – волинські землі. Це не створило передумов для консолідації сил Романовичів, які втратили ключові фортеці. Захоплення Волині для угрів було вперше, оскільки попередні військові кампанії переслідували встановлення впливів тільки у Галичині. Таке рішення король прийняв не тільки внаслідок того, що його підтримував Олександр Белзький, а тому, що втручання волинських князів часто перешкоджало вдалому приєднанню Галицької землі.

Після успішного завершення кампанії у Галичі, за “свѣтомъ невѣрныхъ Галичанъ” король встановив Ендре [14, стб.766], хоча фактично політична влада залишалась у Судислава Бернатовича [14, стб.768]. На нашу думку, доцільно говорити про наступне відновлення Галицького намісництва у складі Угорського королівства. Не виключено, що земля отримала статус комітата, оскільки захоплені вперше південноволинські землі, судячи із наведеної витримки, таки його отримали.

На основі вивчення угро-польських генеалогічних зв'язків, М.Фонт прийшла до думки, що перемога Арпадів у цій кампанії, посприяла виникненню на угро-

русько-польському порубіжжі низки так званих “фортець йобагіонів”. Ці населені пункти знаходились в управлінні місцевих польських та угорських феодалів, які, знаючи руську мову, виконували за наказом короля дипломатичні доручення [405, s.238, s.240]. Така прихильність до існуючої влади [270, с.531] пояснювалась постановами булли 1231 р. [46, о.274].

Таким чином, Ендре, відновивши контроль над галицько-волинськими землями, “воротися Оугры” [14, стб.766]. Із втратою Галича на короткий час змирився і Данило, який під час війни, на думку А.Майорова, знаходився за межами князівства, не маючи змоги самотійно очолити його оборони [270, с.518-519]. Тому, обмежившись спустошенням околиць Белза [14, стб.766], він відправився до Кременця, після чого, судячи з джерел, до 1233 р. у вирішенні “галицького питання” участі не брав [224, с.22; 376, с.83].

Отримавши інформацію про те, що велика територія Подністров’я та Волині перейшла під контроль Арпадів, питаннями її окциденталізації зацікавилась папська курія. Спершу буллою від 24 лютого 1233 р. папа заборонив одруження християн-католиків із русинами-схизматиками [72, s.21; 104, s.22], а згодом у грамоті від 15 березня того ж року надав ордену домініканців, що займався місіонерською діяльністю на теренах Русі, особливі права та привілеї [371, с.85]. Уже з 1230 р. тут також активно працювали “брати-францисканці” [175, с.70].

За рахунок будівництва церков і монастирів, вивчення особливостей місцевих обрядів і традицій [104, s.23; 371, с.85], така діяльність мала суттєво зміцнити ідеологічне підґрунтя угорської присутності в регіоні, регламентувати торгівельно-економічні відносини [207, с.130; 370, с.124; 474, с.12]. Археологічні дослідження ХІХ – ХХ ст. довели присутність на Галичині в цей час відповідних католицьких осередків. Зокрема, відомо, що до 1234 р. на сучасній території Львова вже існував домініканський монастир [393, s.31-32].

За відсутністю писемних джерельних свідчень важко уявити характер суспільно-політичного розвитку Галичини після встановлення влади угрів. Відомо,

що Ендре уклав з чернігівськими князями союзницьку угоду [270, с.532]. Це створило умови для контролю за діяльністю Романовичів і прихильного йому київського князя Володимира Рюриковича. Бояри, за словами А.Майорова, отримали від королевича бажані вольності [270, с.531]. На нашу думку, відсутність детальних повідомлень про характер відносин між Арпадами і галицькою знаттю пояснюється тим, що літописці покинули Галич і не володіли інформацією про перебіг подій у краї.

Активність з боку угорців та союзної їм папської курії у питанні встановлення свер впливу корони у Подністров'ї суперечила інтересам Київської митрополії, яка в особі Кирила ще у 1228 р. закликала князів повернути втрачені галицькі землі [14, стб.753]. Припускаємо, що подібні гасла звучали і тепер – на рубежі 1232 – 1233 рр. На внутрішньополітичне становище південно-західних земель Русі справляло вплив розв'язання союзником Арпадів – Михайлом чернігівським конфлікту з Володимиром Рюриковичем за право володіти київськими землями. Данило виступив на захист свого родича, водночас менше уваги приділяючи вирішенню “галицького питання” [270, с.533]. Така ситуація не суперечила інтересам угрів.

Однак, швидке примирення ворогуючих сторін [14, стб.766] та вигнання домініканців із Києва [6, с.23; 350, с.8] викликали негативну реакцію в оточенні королевича. Розуміючи, що у Романовичів появилася можливість зосередити власну зовнішньополітичну діяльність у “галицькому напрямі” [270, с.533], Ендре весною 1233 р. вирішив розпочати з Данилом нову війну. У союзі з Олександром Всеволодовичем, прихильними йому боярами, болоховськими князями [14, стб.766-767; 323, с.13] та при підтримці військ, які надіслав у розпорядження сина король [423, о.109], галицький володар вирушив до Києва. Стабільність суспільних відносин у Галичі цьому цілком сприяла [270, с.533]. Натомість Данило, перебуваючи в резиденції Володимира Рюриковича, відправив проти коаліційних сил розвідувальний загін на чолі з воєводою Володиславом Юрієвичем. Обидві

армії зіткнулись біля Білобережжя, і полк Романовича був змушений відступити [14, стб.766]. Розгортання зовнішньополітичної ініціативи Ендре у волинському напрямі свідчила про існування між ним і галицькими боярами спільних інтересів щодо боротьби з Романовичами. Загалом, Арпади не намагались розширити свої впливи на Волині, однак, завдаючи супротивникам превентивного удару, при сприятливих умовах могли розраховувати на успіх.

Волинський князь, довідавшись про наступ ворожих військ, “снемшоуся с братомъ и постиже и оу Шоумьска” [14, стб.767]. Саме тут на березі р.Вілії (Вель) відбувся генеральний бій, у якому Романовичі здобули перемогу [14, стб.767]. Розгромлені частини королівського війська “Василковъ полк гнаше ...до становъ и стягъ королеви подъяли бѣяхоу друзии же мнози Оугры бѣжаща оули во Галичъ становишася” [14, стб.769]. З угорських джерел відомо, що паралельно Ендре втратив і Володимир-Волинський, до влади в якому прийшли міщани. Під стінами міста відбулася сутичка, де угорське військо зазнало сильних втрат [68, s.36].

Данило, відчуваючи перевагу, “поноужающими людии swoichъ соѣхати на нѣ” [14, стб.769]. Розраховуючи нейтралізувати можливе угорське підкріплення, а також прагнучи позбавити князівство сепаратистських тенденцій*, влітку 1233 р. Романовичі залишили Галич у тилу і вирушили з військами до Перемишля [33, с.139]. За відсутністю джерельних повідомлень про штурм можна припустити, що місто було взяте без бою.

Наслідки втрати даного опорного пункту розуміли і угри, а тому разом із Судиславом “выведе Дьяниша на Данила” [14, стб.770], який мав захищати “...право і бажання нашої землі” [80, о.284]. Водночас із кола союзників Романовичів Ендре вдалося залучити на свій бік Ізяслава смоленського, який “вѣлъ воевати землю Даниловоу” [14, стб.770]. Однак, це не дозволило королівським

* Примітка: На прийняття даного рішення могло вплинути і те, що в серпні 1233 р. у комітаті Березь Ендре II підписав з папським легатом договір про надання церковним структурам монопольного права на торгівлю сіллю. У процесі нагнітання військової ситуації у Галичині та на Волині дана угода могла змінити релігійно-політичну орієнтацію місцевих єпископів, що погіршило б шанси Данила на повернення Галича.

силам повернути Перемишля. Це змінило напрям ведення бойових дій. “Оугры ...воротишася к Галичю и пороки пометаша”, зосередивши увагу на обороні столиці князівства [14, стб.771].

Відчуваючи, що військова перевага у протистоянні поступово переходить до Данила, угорський табір восени 1233 р. почали покидати впливові бояри [165, с.51]. Це суттєво ослабило військовий потенціал королевича. Слушною, на нашу думку, є позиція А.Майорова, який пов’язує такий перехід із небажанням підтримувати Галич керівниками околиць [270, с.547-548, с.550, с.553]. Можна погодитись і з М.Кордубою, який вважав, що місцева знать відчувала деяке приниження у порівнянні із більш наближеним до Арпадів Судиславом [228, с.21].

Романович, використовуючи і закріплюючи дану перевагу, одразу ж, на зразок угорців [332, с.48], “прия землю Галичьскоую и розда города бояромъ и воеводамъ и бѣше корма оу нихъ много...” [14, стб.771]. Князем були визначені маєтності, призначені на утримання тих військових частин, які він намагався завжди мати готовими до бою. Таким населеним пунктом можна вважати Коломию, яка давала дружинникам Данила чималі прибутки сіллю.

Галицька столиця, опинившись в облозі і, перебуваючи у ній дев’ять тижнів, знемагала від голоду [423, о.109]. Ендре II, розпочавши в цей час війну з австрійським герцогом Фрідріхом Бабенбергом [59, s.324, s.326], не міг надати синові допомоги [165, с.52]. Це змушувало останнього самотужки вирішувати дану проблему. Звичайно, що принц розумів своє становище, особливо за умов, коли зіткнення між угорськими розвідувальними загонами та полками Данила під стінами міста не давали змоги вийти з оточення. Лише коли “королевичь оумре ...послаша Галичанъ по Данила Чермьного Семьюнька” [14, стб.771].

Після завершення війни та повернення Данилом весною 1234 р. втрачених раніше галицько-волинських володінь Арпади, за словами І.Гарайди, вже не настільки активно переслідували “ідею галицького панування мадярів” [148, с.173]. Хоча у короля після конфлікту з австрійцями не було можливості організувати

контрнаступ проти Романовичів, у Подністров'ї надалі існувала проугорська опозиція, керівниками якої залишались деякі місцеві бояри (Молибоговичі, Доброслав Суддич, Збислав Станіславич та ін.), а також чернігівські, смоленські князі і половці [295, с.257]. Вони, будучи союзниками Арпадів, впродовж кінця 1234 – 1235 рр. намагались роз'єднати києво-волинський альянс [270, с.560-561]. Сам король, зазнавши на протязі 1219 – 1234 рр. у численних галицьких кампаніях значних людських і матеріальних втрат, прямої військової підтримки своїм послідовникам надати не міг. Це зумовило остаточне відновлення Галичиною статусу князівства із притаманними формами та інститутами судової, військової та адміністративної влади.

Попри невдачі Арпадів до руських регіонів наджалі виявляв зацікавлення папа Григорій IX. Уже на весні 1234 р., видавши грамоту, згідно з якою місіонери повинні були активніше відстоювати інтереси католицької церкви на сході Європи [6, с.23], він 15 червня того ж року закріпив цей обов'язок відповідною персональною опікою та імунітетними привілеями [79, с.23]. Так понтифік, продовжуючи відстоювати свої інтереси, фактично виступив у ролі репрезентанта політичних планів Угорщини.

Поява нових супротивників, постійний тиск з боку представників боярської опозиції та динамічне нагнітання ситуації на галицькому кордоні коаліційними військами змусили Данила восени 1235 р. покинути Галич [14, стб.774]. Столицю зайняв чернігівський князь Михайло Всеволодович зі своїм 12-літнім сином Ростиславом [14, стб.776; 270, с.582]. На думку М.Костомарова, це задовольняло бояр-опозиціонерів, які в ході кампанії 1233 р., поділивши між собою всі галицькі землі, вважали за краще мати маріонеткового князя [231, с.64].

Не зумівши стабілізувати своєї влади у Галичі, Романовичі продовжували шукати шляхів його повернення. Зокрема, знаючи про смерть короля Ендре II [78, s.233], Данило відправився до Угорщини. Він розраховував у особі нового володаря Бели IV знайти необхідну прихильність [468, s.108, 469, s.18]. М.Фонт

заперечує думку М.Дашкевича про те, що волинський князь прагнув укласти дружній договір з Арпадами [178, с.48]. На її погляд, серед угорської феодальної еліти продовжувала розглядатися концепція щодо оволодіння Галицькою землею [411, с.36]. Ця позиція видається цілком слушною, оскільки підтверджується документальними свідченнями першої половини 40-х рр. XIII ст.

Сам князь, знаючи про наявність союзницьких відносин угрів з князями Чернігова, Смоленська і половцями [423, о.116; 424, с.223], прагнув отримати від Бели гарантії щодо невтручання у боротьбу за Галич. С.Соловійов, М.Грушевський та В.Пашуто вважали, що це Данило отримав лише шляхом власного фіктивного підданства короні [165, с.53; 298, с.217; 328, с.130]. На сучасному етапі їх думку поділяє І.Ліхтей [264, с.119-120].

Зміст папських грамот переконує нас у тому, що під час укладення даної угоди король вимагав також не чинити перешкод діяльності домініканців, серед яких були вихідці з Угорщини [6, с.20]. Про ймовірність такої домовленості свідчить те, що після остаточного повернення наприкінці 1238 р. Данилом Галича на теренах Південно-Західної Русі діяльність Ордену особливо активізувалась. Сам князь, на думку М.Дашкевича, в другій половині 30-х рр. XIII ст. виступав репрезентантом інтересів католицької церкви на території власних володінь [179, с.10]. Ми припускаємо, що саме тому біля Галича було споруджено домініканський монастир [89, с.129]. Його існування було доведене Б.Томенчуком у кінці XX ст. [350, с.8].

Для Угорської корони це було важливо, адже подальша присутність на теренах Русі католицьких місіонерів та їх діяльність створювала передумови для подальшої еволюції союзницьких відносин угрів із папством. Це дозволяло Арпадам у перспективі відновити тут власні політичні впливи та династичну владу.

Припускаємо, що чернігівські князі також знали про існування даної умови. Тому, не заперечуючи поширенню на їхні володіння латинського впливу, зуміли на початку 40-х рр. XIII ст. породичатися з Белою IV [14, стб.795; 462, с.38-40]. Хоча М.Грушевський зазначав, що вже у 1235 р. Ростислав отримав від Арпадів право

йменуватися *dux Galitiae* [165, с.53], договір укладений з Данилом засвідчив, що для короля особливого значення не мало, хто “від його імені” контролюватиме сусідні з Угорщиною галицькі землі. “Стабілізувавши своє право на Галичину і Володимирію” [78, s.232-233], він, на відміну від Ендре II [75, s.14], продовжував називати себе *rex Galitiae et Lodomeriae* [53, s.17; 74, s.8, s.11], дозволивши Данилові взяти участь у власній інтронізації, що відбулася у жовтні 1235 р. [51, s.207; 102, o.210].

Під час неї Романович вів королівського коня (“*Daniele vero duce Rutenorum equum... cum reverencia ducente...*” [52, s.223; 82, o.189; 102, o.210]), що, на думку М.Карамзіна [217, с.163] та М.Дашкевича [177, с.8] символізувало васальне підпорядкування князя короні. Ми поділяємо їх думку, адже практика становлення васально-сюзеренних відносин між папами і імператорами Священної імперії в аналогічній формі (1177 р. – Собор святого Марка у Венеції) передбачала підпорядкування світського правителя Риму.

Для Данила наявність гарантій з боку Бели, у процесі подальшого вирішення “галицького питання”, мала неабияке значення. Князь розумів формальність даної залежності, адже суспільні проблеми, які мали місце у володіннях Арпадів у цей час [207, с.130], суттєво змінювали вектор зовнішньополітичного розвитку Угорщини. Намагаючись ослабити магнатські впливи [78, s.234; 102, o.210], король дедалі активніше втручався у справи балканських країн [464, o.87-97]. Цікавився Бела й проблемою переселення в дунайський регіон прародичів угрів, які проживали по сусідству з північно-руськими землями у так званій “Великій Угорщині”. У контексті наближення монголо-татарської загрози, про що Арпади мали від католицьких місіонерів цілком достовірні свідчення [49, s.38-43; 218, с.3-5], це на короткий час посприяло налагодженню стосунків короля із суздальським князем Юрієм Всеволодовичем [110, с.88-89].

Отже, упродовж 1227 – 1235 рр. на території Галичини та, частково, Волині військово-політичні впливи Угорського королівства суттєво зміцніли. З боку

корони цей процес відзначався цілеспрямованістю та послідовністю. Результатом даних тенденцій був черговий перехід Подністров'я під протекторат Арпадів та, як наслідок, помітна зміна його статусу. Незважаючи на те, що місцева галицька знать, в силу власних інтересів, не чинила угорцям особливого опору, провідні князівські династії Русі притримувались інших позицій.

Особливо активною в даному відношенні була діяльність Романовичів, які прагнули відновити у Галичі свої династичні, військово-політичні та економічні впливи. Хоча для цього вони мали більшість матеріальних та людських ресурсів, тривалий час амбіції волинських володарів наштовхувались на відверту неприязнь з боку бояр, а також союзних Ендре II інших руських князів. Саме тому геостратегічна перевага знаходилась на боці короля, навіть незважаючи на те, що Данило кілька разів зумів оволодіти Галичем. Усвідомлюючи безперспективність ведення з уграми постійних війн, волинський князь намагався отримати перевагу в даному протистоянні за рахунок використання політичних та дипломатичних методів. Саме тому Романович погодився прийняти фіктивне підданство нового угорського короля Бели IV, отримавши гарантії невтручання останнього у “галицькі справи”.

На середину 30-х рр. XIII ст. у внутрішньополітичному житті провідних країн Центрально-Східної Європи спостерігалася нестабільність. Зокрема, в Угорському королівстві мали місце незадоволення з боку знатних феодалів. Вони були викликані спробами Бели IV обмежити їх права та привілеї. Аналогічні процеси спостерігались на теренах Краківсько-Сандомирського князівства. Це визначало зовнішню політику країн, зумовлюючи розвиток міжнародних відносин у регіоні.

Так, нормалізація стосунків між Белою IV та Романовичами започаткувала процес поступового відновлення влади останніх у галицько-волинських землях. Взаємини з Угорською короною цьому цілком сприяли. Арпади, запевнивши Данила у невтручанні щодо “галицького питання”, зосередили свою увагу на вирішенні “татарської проблеми”. Небажання Бели перетворитись у суб'єкта

зовнішньополітичних інтересів монголів, змушувала його тепер приділяти увагу вирішенню феодальних непорозумінь всередині власної країни. Водночас король виявляв зацікавлення щодо більш активної участі у західноєвропейських міжнародних відносинах. У зв'язку з цим Романовичі отримали можливість активізувати свою діяльність у “галицькому напрямі”, реалізуючи довгоочікувані плани. Добросусідські відносини з племенами ятвягів і Литвою цьому сприяли. Волинські володарі розпочали підготовку до війни з чернігівськими князями.

Данило усвідомлював масштаби майбутнього протистояння, а тому ще в кінці 1235 р., при підтримці поляків [270, с.589; 468, s.109], “...приде ко брату изо Оугорь и воиваша не дошедши до Галича” [14, стб.774]. Однак, Романовичі не отримали необхідної переваги. Продовжуючи відчувати тиск з боку чернігово-смоленсько-половецьких союзників і впродовж наступних місяців [14, стб.775], весною 1237 р. вони були змушені вдруге вирушити в “Оугры ко королеве... на честь” [14, стб.776]. Князі прагнули отримати від нього допомогу проти Михайла Всеволодовича. Однак, візит закінчився невдачею. Король знав про присутність у Галичі угорських підрозділів*, а тому не підтримав Данила [14, стб.776].

Романович розумів, що без угорської підтримки не зможе повернути Галич. Він вирішив домогтися цього шляхом надання союзницьких послуг ворожому Белі австрійському герцогу Фрідріху Бабенбергу [270, с.596]. Однак, король осудив дії князя, після чого волинські володарі не отримавши допомоги, “возвратистася во землю свою” [14, стб.776-777]. Реально Бела IV, хоча й відмовився допомогти Данилові, все ж не порушив договору від жовтня 1235 р. Його зацікавлення у налагодженні зв'язків із суздальцями, в контексті отримання детальної інформації про прабатьківщину угрів і монголо-татар, було значно важливішим.

* Примітка: Активна зовнішньополітична діяльність Угорщини у галицькому напрямку впродовж останніх більш як 20 років, поступово сприяла інтеграції східних земель корони у систему суспільно-політичних та торгівельно-економічних відносин Південно-Західної Русі. Активізували подібні тенденції і постанови “Золотої булли”. Саме тому представники сучасної угорської історіографії, стверджують, що у розпорядженні Михайла та Ростислава були найманці, завербовані у сусідніх закарпатських землях.

Саме восени 1237 р. на чергові пошуки «Magna Hungaria» була відправлена чергова експедиція на чолі з домініканцем Юліаном. Вона досягла своєї мети, оскільки брати зуміли точніше локалізувати місцезнаходження даної землі, а також, налагодивши зв'язки з Юрієм Всеволодовичем, зібрали необхідну інформацію про монголо-татар [49, s.37-38, s.41-44]. З ідеологічно-державницьких позицій це de facto підтверджувало дані Аноніма короля Бели III [152, с.16-17; 422, о.42]. З цих причин Угорщина прагнула надалі висувати претензії на галицько-волинські і київські землі, які судячи з повідомлень “Діянъ угрів”, були обкладені Алмошем даниною у кінці IX ст. [43, s.1-38].

Однак, наполегливість, з якою Романовичі приступили до відвоювання Галичини, невдовзі дала свої результати. Створюючи впродовж літа 1237 р. навколо володінь галицько-чернігівських князів видимість постійної військово-політичної напруги, волиняни зуміли отримати у своє підпорядкування стратегічно важливий Перемишль [33, с.140]. Подальше підвищення авторитету Данила серед місцевого населення [14, стб.777] та суттєві політичні прорахунки Михайла [376, с.86; 462, о.39], створили передумови для того, щоб галичани, скориставшись наприкінці 1238 р. відсутністю Ростислава, запросили Романовича зайняти місто [468, s.115]. Волинський князь, який востаннє володіючи регіоном, використовував схожу до угорської методику опривілейовування знаті [298, с.215], завоював цим підтримку і тепер. Більшість бояр і воїнів у кормління отримувала міста. За це знать повинна була нести постійну військову службу на користь князя. Тому він без особливого опору зумів заволодіти столицею краю [165, с.54]. Син Михайла Всеволодовича, довідавшись, що Галич перейшов до рук Данила, “...бѣжа во Оугры поутемъ имже идяше на Борѣсоуко дѣль” (ми погоджуємось із М.Лелекачем, який вважав, що на цій території могли проживати вихідці з Галичини [263, с.37]), згодом “...прииде к бани рекомъи Родна и оутуда иде Оугры” [14, стб.778]. М.Вертнер зазначав, що в результаті змін, які відбулись у

Галичині у цей час, умови договору між Белою IV та Данилом могли реалізувались на практиці [461, о.465].

Тимчасове припинення довготривалої боротьби провідних католицьких держав Центральної Європи та ряду руських православних князівств за право контролювати галицько-волинські землі видозмінило ставлення Арпадів до Романовичів та представників династії Ольговичів (Михайла і Ростислава). Дані стосунки продовжували розвиватись у контексті боротьби Бели з феодальною анархією всередині володінь корони. Процесу дезорганізації політичного нобілітету він намагався чинити опір [207, с.130]. Такі тенденції не створювали сприятливих умов для активізації зовнішньополітичної діяльності у східному напрямі, незважаючи на те, що деякі руські князі у попередні роки неодноразово виступали ініціаторами подібних заходів. Ситуація, яка склалась у галицько-волинських землях після 1238 р. влаштувала корону. Те, що Данило з 1235 р. визнавав васальну залежність королівства задовольняло Белу, адже він міг продовжувати впливати на політичний розвиток земель Романовичів. Однак, Арпади не відмовилися від подальшого протегування чернігівським князям, молодший з яких, після втрати Галича, проживав у володіннях короля [22, стб.469].

Звичайно знав про це і Михайло Всеволодович. Незважаючи на наближення монголо-татарської загрози, чернігівський володар продовжував відстоювати свої права на Галичину. Так, вже восени 1239 р. він "...бѣжа по сноу своемь передь Татари Оугры" [14, стб.782], розраховуючи у короля знайти політичний притулок від кочівників та отримати в його особі підтримку проти Данила.

Пропонуючи Белі одружити свого сина з його донькою Анною [298, с.221; 336, с.212], чернігівський володар прагнув у перспективі (на зразок аналогічних подій 1214 та 1226 рр.) отримати сфери впливу у Подністров'ї [138, с.60]. Однак, "король же не вдасть дѣвки своеи Ростиславоу и погна и прочь идоста" разом з Михайлом [14, стб.783]. Арпади не могли допустити, щоб його донька вийшла заміж за васала королівства. Ми припускаємо, що він розраховував за рахунок

присутності у Галичі політичної влади Данила стабілізувати ситуацію на східному кордоні володінь Угорщини. Для її загальної безпеки на той час це було важливо. Можна також припустити, що Бела знав про підпорядкування Романовичами Київського князівства [12, с.77; 36, с.94]. Це створювало передумови для того, щоб, угри, за рахунок організації Данилом опору татарам, могли уникнути спустошення власних земель.

Натомість галицький князь, отримавши від угорських місіонерів упродовж 1237 – 1238 рр. конкретні повідомлення про характер анексії кочівниками Волзької Булгарії, Великої Угорщини та північно-руських князівств [13, с.25-26; 110, с.74], розраховував переконати Белу в доцільності укладення союзницького договору. Саме тому він, ще не знаючи “...прихода поганыхъ Татаръ на Кыевъ...ѣхаль бяше ...Оугры ко королеви” [14, стб.786].

На думку М.Стахіва, Данило пропонував Арпадам створити на кордоні обох країн засічну лінію, яка б не дозволила кочівникам пройти вглиб континенту [334, с.138-139]. Оскільки “множество бѣжащи оу безбожны Татаръ” [14, стб.787] намагались у цей час знайти порятунок за межами руських земель, зокрема в Угорщині [205, с.95-97; 436, о.17], ми припускаємо, що саме вони могли стати оборонцями володінь корони.

Князь не обмежився даною пропозицією, пропонуючи скріпити союзницькі відносини з королем шлюбом між своїм сином Левом та донькою Бели Констанцією [33, с.143]. Це, на думку С.Палаузова, мало унеможливити подальше висування з боку чернігівських князів претензій щодо Галича [291, с.12], позбавити Романовича статусу “васала” корони, *de jure* і *de facto* прирівнявши його за своїм рівнем до інших правителів Центральної Європи. Однак, Бела не погодився з цією пропозицією, що перешкоджало створенню спільної оборони проти кочівників.

Натомість монгольський хан Бату наприкінці 1240 р. “...вземиша град Киев и слышавшу ему о Даниле, яко во Угрехъ есть” [16, с.225; 20, с.71; 21, с.145], розділив військо на дві частини, після чого вступив на територію Галицько-

Волинського князівства [25, с.131]. Володіння Романовичів, не зважаючи на існування тут близько 50 великих, добре укріплених міст [182, с.298-299; 393, с.6], були швидко спустошені. На початку 1241 р. ординці вийшли до Карпат [98, с.561].

Саме тут угорцями було утворено першу смугу опору, яку очолив колишній оборонець інтересів корони у Галичі – палатин Діаніш [80, о.284]. Хоча ні в руських, ні в іноземних джерелах немає прямих вказівок про те, що у складі його війська були вихідці з Галичини, припускаємо, що даний факт міг мати місце.

У процесі активних угро-руських взаємин останньої чверті XII – 30-х рр. XIII ст. низка фортифікаційних укріплень, які зводились по обидва боки Карпатського хребта лідерами обох держав упродовж цього часу [98, с.560; 339, с.147-148; 341, с.81], неодноразово була притулком великої кількості вихідців із сусідньої Галичини та Волині. Можна припустити, що значна частина місцевих військових підрозділів, яка знаходилась у підпорядкуванні бояр, перейшла через Карпати, де знайшла притулок серед русько-угорського населення “міст йобагіонів” [405, с.240], водночас готуючись до оборони перевалів. Населення, яке тут оселялося на постійне місце проживання, тепер, згідно статей “Золотої булли”, повинно було взяти участь в обороні перевалів [46, о.275].

З ініціативи Бели IV у країні організовувалося значно більше військо. У ньому, згідно зі свідчень угорського хроніста Рогерія, а також за даними “Золотої булли” [46, о.275], мали бути присутні всі “знатні, що... володіють сервієнтами короля” [98, с.560]. На захист корони мав виступити і її формальний “васал” Данило [270, с.491]. Припустимо, що його візит до Угорщини у 1240 р. та подальша присутність при дворі Арпадів галицьких бояр і сина галицького князя – Лева [14, стб.789]*, означала не тільки прагнення укласти з Белою династичний союз, але й символізувала сюзеренітет останнього щодо королівства.

* Примітка: Галицько-волинський князь впродовж 1240 – 1241 рр. здійснив ряд виснажливих візитів до окремих польських і руських земель. Динаміка цих поїздок (кінець 1240 – початок 1241 рр. з Угорщини на Русь до Холма; далі, на початку 1241 р. – у Краківсько-Сандомирське князівство до Бардуєва і Судомира; у березні 1241 р. – до м. Дорогочин; на протязі березня – квітня 1241 р. – до Володимира і Берестя; у квітні 1241 р. Данило знову відвідав

Однак, переговори про можливий шлюб із представниками королівської родини для Данила завершилися невдачею. Навіть у контексті захисту інтересів держави для Арпадів можливість укладення подібної угоди означала позбавлення практичного застосування титулу rex Galitiae et Lodomeriae [59, s.156, s.215; 74, o.8] та остаточне зречення династичних прав корони щодо Галицького князівства. Навіть за умов загрози з боку кочівників, збереження престижу правлячої родини, було для Бели важливим [464, o.102].

Таким чином, у лютому – березні 1241 р. татари на чолі з ханом Каданом зуміли розбити угро-руську лінію опору у Карпатах [98, s.561], увійшовши у володіння Арпадів [98, s.563-564]. Інша орда під керівництвом темника Пети почала спустошувати польські землі [452, s.23]. Це унеможливило об'єднання її військових контингентів із силами Бели. У складі військ кочівників були і вихідці з “Великої Угорщини” [429, o.24]. Відсутність допомоги з боку союзників не сприяли стабілізації становища короля. Він, вступивши 11 квітня 1241 р. з монголами в бій “на рѣцѣ Солонои” [14, стб.787; 28, с.36], “...втрив у битві більшу частину свого війська (і – М.В.) почав втікати” [7, с.155]. Припускаємо, що дружини Лева та наближених до нього галицьких бояр, всупереч постановам “Золотої булли” [46, o.275], участі у битві не взяли. Відмова Бели прийняти умови династичного союзу з галицько-волинським князем спричинила до того, що син Данила у квітні 1241 р. “...вишедшоу ... изъ Оугорѣ с бояры Галичкыми и приѣха во Водаву ко оуцю” [14, стб.789].

Отже, у ході спустошення монголо-татарами Центральної Європи відносини Данила з Белою суттєво погіршилися. Невиконання галицьким князем васальних зобов'язань щодо корони унеможливило подальше поширення з боку угрів на

Угорщину, після чого в тому ж місяці відправився до польського міста Володави, звідки остаточно виїхав у Галичину до м. Синеvodьско) свідчить не просто про бажання Данила уникнути зіткнення із військами ханів, а про намір, можливо навіть зі згоди короля, організувати спільне угро-русько-польське військо, яке б змогло дати генеральний бій монголо-татарам. Припускаємо, що князь, перебуваючи за межами володінь Арпадів, не знав про остаточну відмову Бели видати свою доньку Констанцію за Лева.

галицькі і волинські землі військово-політичних та ідеологічних впливів. Це перетворювало даний регіон у самостійний домен Романовичів.

Для Арпадів (після того, як Бату “...пробув в ...(Угорському – М.В.) королівстві рік чи більше, вчинивши жорстоку різню в народі і нечестиве розорення міст” [7, с.155]) втрата необхідного “васала” та “союзника” створювала перешкоди у розв’язанні внутрішньополітичних проблем країни за рахунок використання людських та матеріальних ресурсів сусідніх руських земель. За умов демографічної кризи, яка появилася у володіннях Бели після нашестя кочівників, така потреба була особливо нагальною. На думку І.Кондратовича, її можна було вирішити, переселивши до Угорщини вихідців з галицької Русі [226, с.28]. Однак державотворчі амбіції місцевих князів тепер цьому перешкоджали.

У Галичині продовжувала існувати чисельна група бояр та представників церковних структур, які не поділяли внутрішньо- та зовнішньополітичного курсу Данила [14, стб.790]. Деякі з них, ще в процесі спустошення монголами Угорщини, перейшли на службу до Бели [61, s.59; 417 о.15], отримавши від нього, згідно чинного законодавства [46, о.276], земельні наділи [61, s.59]. Але, із цілковитим розоренням Угорщини впродовж 1241 – 1242 рр. і втратою королем великої кількості війська*, цієї підтримки було недостатньо, для повернення Галицького князівства. Арпади потребували допомоги від Ольговичів, землі яких не увійшли до складу володінь Данила [14, стб.782].

Саме з ініціативи Бели IV у нове протистояння з Романовичами втрутились Михайло Всеволодович та його син Ростислав. Судячи зі свідчень літописця, вони не без допомоги місцевої знаті [14, стб.793] наприкінці 1241 р. оволоділи Галичем. Користуючись підтримкою місцевих ієрархів [14, стб.793], а також отримавши певні гарантії з боку короля, нові галицькі правителі зуміли на протязі короткого

* Примітка:

Одна з основних цілей монгольського завоювання, судячи зі свідчень угорських місіонерів, полягала у встановленні на території Угорського королівства своєрідної опорної бази. Звідси зрозуміло, чому Бату виявив за доцільніше не

часу утримувати місто. Відомо, що в процесі поглиблення кризи у відносинах Арпадів із Романовичами, перші, постійно підтримуючи Ростислава, дозволяли йому вживати титул *dux Galitiae* [59, s.396].

Однак, їхня присутність у Подністров'ї не була довготривалою. Данило, який у той час займався придушенням боярської опозиції у власних володіннях [224, с.23] “...слышав же ... собравша воя” [14, стб.793], на рубежі 1241 – 1242 рр. разом з Васильком вирушив до Галича. Ми припускаємо, що поїздки Романовича впродовж кінця 1240 – квітня 1241 рр. до околиць Угорщини, Південно-Західної Русі та Польщі завершилися успішно. Результатом цього була організація певного (можливо, найманого) військового контингенту. Це впливає з того, що дружина Данила була значно більшою за сили чернігівського князя, який “...не стерпѣ выбѣже из Галича до Щекотова и с нимъ бѣжа утік Артѣмъи еипъ Галичкый и инии Галичани” [14, стб.793]. Хоча Романовичі повернули Галич, “Ростислав... же оудинако не престааше оу злѣбѣ своєї но вои собравъ ...поиде (знову – М.В.) на Галичъ” [14, стб.793].

Невдачею завершився і цей похід, однак син Михайла Всеволодовича зумів врятуватись від переслідувань Данила. Це сталося тому, що весною 1242 р. через Карпати на Русь почали повертатися військові підрозділи татар, які ставили собі за мету знайти й знешкодити старшого Романовича [14, стб.793]. Хоча більша частина монгол вирушила за галицьким князем на Волинь, окремі загони Бату зустрілись у Галичині з уцілілими дружинами Ростислава. Він зумів уникнути бою, після чого “...бѣжа... Оугры” [14, стб.794]. Даний факт свідчить про перегляд Арпадами (у період зими 1239 – 1240 рр.) свого ставлення щодо можливого продовження союзу з Ростиславом.

Так, колишній галицький князь, на думку І.Кондратовича [226, с.28], О.Мицюка [273, с.63], А.Олашина [285, с.16], Ш.Маркі [436, о.16-17] та А.Годінки

зупинялись на території Русі, а фактично перейшовши її за чотири місяці, вторгнутись у межі володінь Арпадів, де монголи перебували більше року.

[417, о.19], зумівши переселити у володіння Арпадів вихідців із Русі, отримав від короля у володіння комітати Абауйвар, Саболч і Земплин [62, s.55]. Руське населення, яке тут оселялось, у порівнянні з угорцями, володіло відчутними привілеями [417, о.14]. У часи правління тут Ростислава дані території називались “Руська Марка” [273, с.44].

Наявність у закарпатських комітатах влади східнослов'янського князя відповідала інтересам корони [262, с.21] та нормам, впровадженим “Золотою буллою” [46, о.276], особливо, коли закарпатські регіони вимагали відбудови тих фортифікаційних споруд, які існували в краї у домонгольський час [185, с.224]. Це також створило передумови для укріплення кордону з Галицьким князівством та відновлення у перспективі претензій угрів на володіння Романовичів.

Під дією даних обставин у сферу адміністративно-політичного впливу корони поступово повертався Перемишль [226, с.28]. Після спустошливих 1241 – 1242 рр., це покращило становище Арпадів у майбутньому протистоянні з галицьким князем. Саме з цих причин на рубежі 1242 – 1243 рр. “...король Оугорьскыи вдавъ дочѣрь (Ростиславу – М.В.)” [14, стб.795; 373, с.114]. Угорський володар, на думку Е.Ледерер, розумів, що Галицько-Волинське князівство виступає форпостом для західноєвропейських територій перед нападами кочівників зі Сходу [262, с.21]. Тому, незважаючи на те, що значна увага династії приділялась покращенню відносин з папством [388, о.26-27] та налагодженню стосунків із країнами Балканського півострова [464, о.87-88], король вирішив відновити свої впливи і в Галичі [262, с.22]. Тому із середини 1243 – серпня 1245 рр. спільними силами Бели, Ростислава та пізніше польських військ проти Романовичів було організовано два походи.

Хоча у дореволюційній [228, с.22, с.28; 291, с.15-17] та іноземній історичній літературі [80, о.279; 125, с.317-318; 440, s.54; 464, о.99] деякий час існувало певне безладдя щодо визначення точної дати обох кампаній, ми, опираючись більше на угорські дослідження ХХ ст. [388, о.28; 424, о.242], схильні вважати, що вперше

екс-галицький князь при підтримці Арпадів вирушив на Галич не швидше другої половини 1243 р. Сподіваючись на ослаблення Галичини [464, о.102], Бела, на думку В.Шушаріна, розраховував приєднати землі Романовичів до власних володінь на умовах персональної династичної унії, репрезентантом якої виступав Ростислав [207, с.143].

Володіючи необхідною інформацією про характер внутрішньополітичних непорозумінь у Галицько-Волинському князівстві [423, о.133], об'єднане військо вирушило до Перемишля, у якому син Михайла Всеволодовича “собравше смерды многы пьшьцьѣ и собра ия...” [14, стб.797]. Напрямо розгортання наступу було обрано традиційно, а тому похід тривав досить успішно, оскільки згодом “...одоле Ростислав... сновца (Данилового – М.В.) Всеволода Андрѣя и Якова инья бояре...” [14, стб.797]. Однак, поява головних сил Романовичів хід протистояння “на рѣць Сѣчници” зламала. Після цього “прогнаше (зятя короля Бели – М.В.) и землѣ и иде Оугры...” [14, стб.797].

Невдача Ростислава загострила і без того напружені відносини Арпадів з Романовичами. Останні зрозуміли, що угорський володар проігнорував умови договору від вересня 1235 р., для того щоб при допомозі Ольговичів і надалі створювати напружену ситуацію на кордоні двох держав. З цих причин вони вирішили нейтралізувати діяльність їхніх союзників, які ще з кінця 20-х рр. XIII ст. поступово оселялися на території Подністров'я і Волині. Такими “однотумцями” Арпадів були представники католицьких чернечих орденів та деякі угрофільськи налаштовані православні ієрархи. Про спробу чинити опір їх роботі свідчить грамота папи Інокентія IV від жовтня 1246 р. [103, s.200-201].

Така політика Романовичів суттєво погіршувала авторитет корони в очах папи*. Вони, на думку В.Пашуто, шляхом тісного співробітництва з лідерами країн

* Примітка: Хоча Інокентій IV і його наступники, згідно зі свідчень папських документів, у офіційних листах звертались до Данила як до самостійного правителя, католицькі єпархії, що існували на території Галичини та Волині, належали угорським або польським єпископствам.

центральноєвропейського регіону розраховували нормалізувати стосунки з монголо-татарами [297, с.58-59]. За таких умов потреба реабілітації для короля була нагальною, а тому він розпочав підготовку до нової кампанії.

Наприкінці 1244 – на початку 1245 рр. Арпади організували чисельне військо [14, стб.800]. Хоча згідно постанов “Золотої булли” [46, о.275], угорські феодали не були зобов’язані виступати у похід, що організовувався королем, в даному випадку більшість баронів підтримала Белу [80, о.284]. Це свідчило про їх особливе зацікавлення у поширенні сфер впливу корони на територію Галичини й Волині.

Влітку 1245 р., розпочинаючи кампанію, Ростислав та угорський бан Фильній вирушили до Польщі [80, о.284]. Тут у Сандомирському повіті вони об’єднались з полками місцевого князя Болеслава Сором’язливого. Останній, перебуваючи у шлюбі з іншою донькою Бели – Кунігіндою [461, о.459], ще з 1243 р. вороже ставився до союзу Данила та брата Лешка Білого – Конрада Мазовецького [298, с.230]. Війська союзників розраховували швидко окупувати галицько-волинські землі, а тому “...наш славетний родич... князь Галицький на Русь із численним королівським військом вирушив... до фортеці Ярослав” [59, s.396; 61, s.197].

Однак, Ростислав, “...видив же крѣпокъ гра поидѣ к Перемышлю” [14, стб.800]. Зумівши зібрати у його околицях “...многы сосоуды ратныие и градные и пороки исполчивъ воя своя” [14, стб.800], він повернувся до обложеного Ярослава. Хоча Перемишль залишився в тилу угро-польських військ [14, стб.800-801], підтримка місцевого населення для Ростислава мала неабияке значення.

Данило й Василько, довідавшись про вторгнення у їхні володіння ворожих полків, звернулись за допомогою до своїх союзників мазовецького володаря Конрада і литовського великого князя Міндовга [14, стб.801]. Після проведення переговорів військо Романовичів вирушило під Ярослав. У складі їхніх полків були окремі половецькі підрозділи на чолі з двірським Андрієм [288, с.40].

За умов відчутного військового ослаблення як Угорщини так і Галицько-Волинського князівства дане протистояння повинно було визначити перспективу

подальшого володарювання у Подністров'ї. На думку М.Котляра, Данило під час битви сформував нетрадиційний для середньовіччя бойовий стан своїх дружин, де навпроти головного полку Ростислава поставив частини двірського Андрія, а сам із братом зайняв фланги [247, с.141]. Насправді літописні свідчення та повідомлення іноземних атворів переконують в тому, що битва розпочалась несподівано, як для Ростислава, так і для галицько-волинських князів. Шиккування військ відбувалось у ході бою. Зокрема, у процесі зіткнення угро-руських сил центру з дружиною двірського, Романовичі оточили майже все вороже військо [59, s.396; 248, с.107]. Союзники сина Михайла Всеволодовича були розгромлені, причому багато з них потрапило у полон і було страчено [60, s.66] (“...Филя горды ять бы съ Андрѣем дворьскимъ... Жирославъ же приведе Володислава злого мятежника землѣ” [14, стб.804]). Сам Данило, знаючи зміст булли 1231 р., і, зокрема, 16 статті [46, о.275], наполягав на подальшому переслідуванні ворога до самого кордону. Однак Василько його переконав відмовитись від цього [291, с.21], прагнучи, на нашу думку, зберегти і без того ослаблені людські ресурси.

Перемога Романовичів, на думку більшості українських вчених XIX – XX ст., стала однією з найвідоміших за історію усього життя Данила [163, с.129; 248, с.107]. Вона не тільки перетворила Галицько-Волинське князівство у *de facto* самостійне, позбавивши його військово-політичних впливів сусідньої Угорщини, але, на думку М.Вертнера, остаточно переконала представників корони в недоцільності вести активну політику проти володінь Романовичів [464, о.103]. Головна опора короля у “галицьких справах” та його союзник – Ростислав був відправлений як намісник Бели у боснійську Мачву [423, о.133; 424, о.242].

У зовнішньополітичній діяльності Данила і Василька 1245 р. став переломним, започаткувавши зміни у етнополітичному, соціокультурному та релігійному розвитку їх держави. Перемога під Ярославом викликала суперечливі настрої серед лідерів провідних європейських держав, а також у папській курії та ординців. Розуміючи, що стратегічне розташування володінь Романовичів, їх державотворча

амбіційність та відносна зовнішньополітична пасивність більшості сусідів, можуть посприяти швидкому військовому та економічному піднесенню краю, папа Інокентій IV та великий хан Бату одразу ж звернули свої погляди на галицько-волинські землі, прагнучи використати їх потенціал у своїх цілях. Угорське королівство і Краківсько-Сандомирське князівство після 1245 р. відмовились від подальших спроб розширити свої володіння за рахунок земель, що належали Романовичам.

Верховний понтифік усвідомлював, що стосунки Данила з католицькою Угорщиною продовжують залишатися напруженими [371, с.39-40]. Однак, він відновив переговори з Романовичами, прагнучи впровадити у володіннях останніх унію [371, с.39-49]. Натомість Бату переслідував остаточне встановлення тут своїх військово-політичних та економічних сфер впливу, що не до кінця вдалося зробити впродовж кінця 1240 – 1242 рр. [14, стб.786]. Уже у вересні 1245 р., судячи зі свідчень літописів, послі хана Могучія вимагали від Данила здачі Галича, що в кінцевому результаті змусило Романовича відвідати ставку великого хана [14, стб.805]. Напруженими були відносини і з Угорським королівством [360, с.214]. Володіння Данила за таких обставин потрапили у складне міжнародне становище.

Однак, Бела IV теж переживав кризу зовнішньополітичних відносин. Помітне падіння його авторитету в очах папського престолу після подій 1245 р. [59, s.396] було очевидним [457 о.127]. Тому перспектива перетворення Угорщини із лідера у другорядну країну центральноєвропейського регіону, у контексті деякого покращення відносин Романовичів з Інокентієм IV [111, с.86; 371, с.39-49], тепер виглядала цілком можливою.

Загрозливою для Арпадів була і можливість укладення союзницько-васальних відносин між Батиєм та Данилом [29, с.44-45], який “...бывшоу (у Орді – М.В.) ни дни к и е оупоущень бы и пороучена бы земля его емоу” [14, стб.808]. Б.Влодарський зазначав, що хан міг навіть пообіцяти князеві допомогу проти нових вторгнень з боку угрів [468, s.132].

Угорський володар, втративши на Русі серед місцевої феодальної еліти військово-політичну підтримку [178, с.56], тепер змінив своє ставлення до питання подальшого моделювання відносин із Романовичами. На думку частини дореволюційних [302, с.39], радянських науковців [298, с.238; 322, с.116], вчених діаспори [307, с.198] та зарубіжних істориків [388, о.29, 393, s.6, 464, о.113; 468, s.132], для Бели значно привабливішою виглядала перспектива союзницького співробітництва зі східним сусідом.

На зміну політичної орієнтації Арпадів щодо Романовичів вплинули й австро-угорські непорозуміння, які мали місце ще в 1235 р. [14, стб.776-777], а особливо загострились з 1246 р. [438, о.74]. У даному протистоянні Белу підтримував Ростислав Михайлович [165, с.68; 423, о.133]. Зокрема, угорські джерела згадують, що 15 червня 1246 р. у битві на р. Лейта та у подальшій дипломатичній службі корони брав участь “rex Rusciae” [60, s.314]*. Однак, для того, щоб здобути у війні перемогу, наявних сил Арпадів було недостатньо. Тому на рубежі літа – осені 1246 р. “...присла король Оугорьскыи вицькаго река поими дщерь ми за сна своего Лва” [14, стб.809; 33, с.147].

Однак, галицько-волинський князь, розуміючи, що його відносини з папським престолом розвиваються досить перспективно [388, о.29; 468, s.130], забезпечуючи західний кордон його володінь від претензій з боку Угорщини [367, с.132], відмовився. За станом на осінь 1246 р. Романовичі отримали від Інокентія IV сім листів, у яких предметом обговорення були не тільки справи церковної унії у Галицько-волинському князівстві, але й питання спільної організації його оборони від можливих вторгнень монголо-татар [371, с.87-90]. Окрім того, папа вже робив спроби організувати спільний Хрестовий похід проти татар, про що свідчать його листи від 1245 – 1246 рр. [72, s.27-28, s.34-35].

* Примітка: Більша частина радянських та іноземних вчених схильна вважати, що це був саме син Михайла Всеволодовича, оскільки в силу того напруження, яке мало місце у відносинах між Белою та Данилом, останній просто об'єктивно не міг брати участі у подібних заходах.

Ми припускаємо, що князя не влаштували умови договору, запропоновані королем (про які, за відсутністю джерельних свідчень, ми можемо тільки здогадуватись, вважаючи їх аналогічними умовам попередніх шлюбних союзів Арпадів із південно-руськими володарями 1221 та 1243 рр.). Літописець вдало зазначив, що Данило “...глоу его не оуя вѣры древле бо того измѣнилъ бѣ, оубѣщавъ дати дщерь свою” [14, стб.809] (на нашу думку, тут наведений епізод із переговорів Романовича з Белою на рубежі 1240 – 1241 рр.). Також не викликали у Данила позитивних емоцій спроби угорських послів довідатись у нього про найближчі зовнішньополітичні плани монголо-татар [388, о.29, 464, о.126].

Така наполегливість з боку короля змусила князя на рубежі 1246 – 1247 рр. звернутись з листом до Інокентія. Відповіддю на нього було оприлюднення папського звернення від 27 серпня 1247 р., яке забороняло поселення та діяльність на території, підвладній Романовичам, без їхнього дозволу будь-яких чернечих місій [72, s.36; 371, с.91-92], у складі яких у минулі роки були присутні угорці [6, с.20]. Припустимо, що надання курією саме пруським єпископам повноважень щодо впровадження у володіннях Данила та Василька унії [72, s.33-34; 371, с.87-88] було продиктовано останніми подіями взаємин галицько-волинських князів з короною.

Однак, починаючи з 1248 р., у стосунках верховного понтифіка з Данилом наступив певний злам. Він відобразився і на еволюції політичних та родинних взаємин Романовичів з Арпадами. Данило, не отримавши від папи обіцяної допомоги, ігнорував відносини з Римом. Постійний прямий та опосередкований тиск з боку татар [29, с.38] змушував Романовичів шукати шляхів утворення більш дієздатного союзу, що міг би за рахунок не тільки збройної сили, але й шляхом релігійно-ідеологічного впливу, вирішити подібні проблеми. Тому Данило почав активніше протегувати православним ієрархам [302, с.39], які, за словами С.Соловйова, не раз “виступали примирителями ворогуючих груп” [327, с.23]. В листуванні з папою вирішення унійного питання уникалось [72, s.42-43; 371, с.97].

Зміна зовнішньополітичної орієнтації галицько-волинських володарів не залишилась поза увагою Бели IV. Хоча угорський володар, за словами М.Вертнера, дбав про збереження “чистоти природи” династії Арпадів [463, s.7], все ж був змушений піти на укладення династичного союзу з Романовичами [261, с.186; 266, с.324]. Занепокоєння у короля викликали повідомлення Карпіні. Останній, на рубежі 1245 – 1246 рр. відвідав Сарай [59, s.426-438]. У своїх спогадах він зазначав, що татари готуються до наступу на Європу, під час якого “...одне військо мало вступити через Угорщину, інше через Польщу: прийдуть вони для того, щоб воювати безперервно 18 років” [29, с.38].

Невипадково саме тому, “...Коуриль бо митрополить идяше послань ішов Даниломъ и Василкомъ” [14, стб.809], він (Бела – М.В.) прийняв його у себе при дворі і “...словесы многими дары оувѣщова яко проведуо тя оу Грекы с великою чтью аще створить со мною миръ ” [14, стб.809].

Джерела, на жаль, не передають детального опису домовленості між митрополитом і Белою. Однак, судячи навіть із цих свідчень, зрозуміло, що король погодився щодо Данила на значні поступки. Король та його родич, бан славонської Мачви Ростислав Михайлович в черговий раз мали остаточно і безповоротно відмовитися від претензій на галицько-волинські землі [207, с.143], водночас гарантуючи Романовичам всебічну підтримку у вирішенні “татарського питання” [468, s.132]. Переконавання короля були настільки глибокими, що Кирило відклав поїздку до Нікеї. Негайно повернувшись на Русь, він запевнив галицько-волинського князя у доцільності укладення з уграми даної угоди. Руським володарям прийняти подібне рішення було не просто, адже традиція попередніх відносин Данила з угорськими правителями та їх союзниками не вимальовувала жодних позитивних перспектив для нормального розвитку даного альянсу у майбутньому. Однак, порадившись з Васильком, він погодився “...иде к королеве во Изволинъ и поя дщерь его сноу си женъ” [14, стб.809; 78, s.257].

На відміну від більшості українських [136, с.14; 367, с.134], радянських [207, с.143; 322, с.116] та іноземних дослідників [262, с.32; 388, о.29; 393, с.6; 423, о.133; 438, о.74; 457, о.127], М.Чубатий [371, с.55] та М.Грушевський [165, с.34-35] вважали, що ця подія мала місце не в 1246, 1247 або 1250 рр., а впродовж 1248 р.

Укладення династичного союзу було своєрідною гарантією дотримання умов даного військово-політичного договору, за умовами якого Данило зі свого боку “...повыпускал королевских боярь, которых был поимал” [14, стб.809], водночас обіцяючи Белі свою підтримку під час вирішення його зовнішньополітичних проблем [438, о.74]. Також Романовичі отримали деякі закарпатські землі, на території яких дотепер були помітними руські впливи. Про це опосередковано вказують угорські джерела кінця XVI ст. [4, арк.1], а також висувають припущення окремі історики XX ст. [189, с.11; 263, с.37; 284, с.216]. Львівський дослідник Л.Войтович вважає, що однією з умов договору могла бути вимога Данила перевести Ростислава у більш віддалені комітати корони [144, с.441].

Наслідки створення угро-галицького альянсу від самого початку були значно важливішими для Угорщини. Вона, отримавши у особі Романовичів, до певної міри, оборонців її фіскальних, політичних і релігійних інтересів [233, с.95; 463, с.7], покращила своє міжнародне становище. Більшість ініціаторів агресивної “галицької політики” отримала від короля земельні наділи в межах володінь Арпадів [61, с.197; 80, о.284-285]. Це зменшувало можливість появи в державі опозиційності з боку феодалів. Відтепер угорські джерела про Галичину, “...яка називалась ...нашою” [60, с.32], згадували виключно в минулому часі [440, с.54].

Натомість Романовичі укладенням даної угоди легітимізували відсутність з боку корони та її союзників претензій щодо своїх володінь. Договір символізував завершення більш як 40-річної військової та ідеологічної боротьби за право контролювати галицько-волинські землі. У контексті не зовсім сприятливих відносин Данила з папством та під загрозою нового наступу ординців для південно-західних володарів Русі це було дійсно необхідно.

Таким чином, Данило, свідомо ставши у 1235 р. фіктивним васалом Угорської корони, отримав можливість видозмінити ставлення угорського нобілітету до питання поширення на територію Подністров'я впливів корони. Позбавивши Галич наприкінці 1238 р. присутності влади Ольговичів та політичних впливів Бели IV, Романовичі об'єднали галицькі та волинські землі. Це не викликало з боку Угорщини протидії, адже, згідно чинного королівського законодавства, новий галицький князь опосередковано вважався намісником Бели.

Проте, в ході монголо-татарського нашестя на Європу у 1239 – 1242 рр., стосунки угорського правителя з галицько-волинськими князями помітно загострились. Данило, прагнучи позбавити себе залежності з боку Арпадів, в силу обставин, не підтримав угрів у боротьбі з кочівниками, викликавши в середовищі правлячої угорської династії відповідний резонанс. Внаслідок цього Бела вирішив відновити свою владу на теренах Галичини, використовуючи права сина чернігівського князя Михайла Всеволодовича – Ростислава.

Однак, військові походи 1242 – 1245 рр. проти Романовичів завершилися поразкою. Це ослабило військові сили короля, загострило соціальні протиріччя всередині країни та зумовило втрату міжнародного авторитету корони. Натомість галицько-волинські володарі вберегли власні землі від чергових посягань ординців, на короткий час нормалізували відносини з папством та з найближчими північно-західними сусідами. Це переконало Арпадів у доцільності укладення з Данилом мирного договору з утворенням між обома сторонами відповідних династичних зв'язків. Хоча останній тривалий час вагався й відмовлявся прийняти пропозицію Бели, зміна ситуації у міжнародних відносинах 1247 – 1248 рр. змусила його погодитися. Нормалізація відносин між обома династіями зумовила остаточну відмову Угорщини від прагнення поширити свої сфери впливу на територію Галичини і Волині.

Таким чином, впродовж 1199 – 1248 рр. у зовнішньополітичних концепціях Угорського королівства галицькі і волинські землі посідали чільне місце. Арпади

розраховували приєднати “спадщину Романовичів” до власних володінь на умовах укладення з боярством персональної унії. За її умовами галицька знать визнавала верховенство влади короля, взамін отримуючи широкий комплекс прав і привілей, земельні наділи, титули. За Романа Мстиславича не було можливості реалізувати даних намірів, оскільки князь заручився підтримкою Візантії і Священної імперії.

Натомість впродовж 1205 – 1235 рр. Арпади, вдало використавши обставини перетворення галицько-волинських земель у об’єкта міжнародних відносин, зуміли стабілізувати свої військово-політичні впливи у Подністров’ї і, частково, на Волині. Окрім угрів почергово починаючи з 1205 р. в даних землях встановлювали свої прямі або опосередковані впливи Лешко Білий, сіверські Ігоревичі, Мстислав Удатний, Олександр Белзький, волинські Романовичі. Проте, тривалість угорського перебування була найбільшою. Вона супроводжувалась змінами міжнародно-правового статусу галицької землі.

Прихильність до корони виявляла більша частина галицької знаті – бояр. Місцевий нобілітет був зацікавлений у існуванні на території Галичини угорської системи адміністративного управління. Дані тенденції зміцнювались в силу появи “Золотих булл” короля Ендре II (1222 і 1231 рр.). Данило і Василько не мали можливості стабілізувати своєї влади в даному регіоні через наявність впливової проугорської групи бояр. Довготривалі військові дії у галицько-волинських землях виснажили державний бюджет Угорської корони, на території якої, починаючи з 30-х рр. XIII ст., посилювались відцентрові тенденції. Хоча Бела IV не приділяв вирішенню “галицького питання” такої уваги, як його батько, волинські князі не могли самотужки встановити своєї влади у Подністров’ї. Романовичі у 1235 р. були змушені стати васалами корони для того, щоб активізувати свою діяльність у “галицькому напрямі”.

В період правління у Галицько-Волинському князівстві династії Романовичів військово-політичні відносини з Угорським королівством суттєво нормалізувались. Ініціаторами стабілізації відносин були східнослов’янські князі. Такого результату

було досягнуто як військовим так і дипломатичним шляхом. Зокрема, Арпади зазнали поразки під Ярославом і були змушені укласти з Данилом рівноправну угоду. Не останню роль у процесі виходу князів з-під васальної залежності короля, налагодження з ним союзницьких, династичних взаємин відіграло нашествя татар та внутрішньополітична нестабільність у володіннях Арпадів.

РОЗДІЛ IV. ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА І ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ДОБИ ПРАВЛІННЯ РОМАНОВИЧІВ (1248 – 1301 рр.)

Військово-політична й династична угода галицько-волинського володаря Данила Романовича та угорського короля Бели IV, укладена між ними у 1248 р. символізувала не тільки перехід обох країн до активного співробітництва й виконання відповідних союзницьких зобов'язань. Даний договір підкреслив важливість стратегічного розташування Галицько-Волинського князівства, його роль та місце у системі міжнародних відносин центральноєвропейського регіону. Припинення тривалих міжетнічних і релігійно-династичних протистоянь у Галичині та на Волині перетворило вотчину Романовичів у повноправного суб'єкта європейської політики, здатного вирішувати складні зовнішньополітичні завдання. У контексті постійної загрози з боку монголо-татар, це було вкрай важливим і необхідним для більшості країн Центрально-Східної Європи, в тому числі і для Угорщини.

Під впливом даних обставин папський престол упродовж кінця 30 – 40-х рр. XIII ст. намагався постійно протегувати місцевому руському нобілітету, прагнучи, шляхом залучення підвладних їм земель до сфер впливу католицизму, створити на Сході Європи своєрідний буфер антиординського спрямування. Приблизно аналогічного курсу притримувались й Арпади, які, остаточно відмовившись від претензій на галицько-волинські землі, намагались тепер використати військовий потенціал Романовичів у своїх цілях.

Правляча династія Угорського королівства, не реалізувавши концепцію приєднання Галичини до власних володінь на умовах укладення персональної унії з місцевими боярами, або шляхом завоювання, у середині XIII ст. відмовилась від ідеї подальшого втілення даних планів у життя. Втративши у численних протистояннях з Романовичами велику кількість війська, угри відчували суттєве ослаблення власного зовнішньополітичного потенціалу. Загострення суспільно-

політичної ситуації у країні, наслідки монголо-татарського нашествия змішували Арпадів шукати союзників у вирішенні цілої низки проблем, серед яких найактуальнішими були нейтралізація загрози з боку Орди і участь у боротьбі за “австрійську спадщину”. Важливим аспектом вирішення даних завдань була подальша співпраця з галицько-волинськими князями.

Так, вже у 1250 р., після складних за характером австро-угорських політичних і династичних непорозумінь*, “Присла король Оугорьскы до Данилоу прося его на помощь бѣ бо имѣ рать с Нѣмци” [14, стб.813-814]. Романович, виконуючи умови договору від 1248 р. погодився, а тому “...исполчи вся люди свои”, вирушив до Угорщини [14, стб.814]. Князь зустрівся з королем у Пожоні (сучасна Братислава) [265, с.68]. Саме тут Бела IV, Данило Романович, представники німецького імператора взяли участь у переговорах із чеськими делегатами [14, стб.814; 360, с.218], прагнучи політичними методами розв’язати суперечливе “австрійське питання” [120, с.9; 122, с.9]. Однак, навіть незважаючи на те, що після приходу військового контингенту галицького князя, угорці отримали не тільки збройну, але й дипломатичну підтримку, на думку М.Котляра, їм не вдалося зламати хід переговорів на свою користь [239, с.84]. Обидві сторони не досягнули згоди, а тому галицький володар повернувся на Русь [165, с.74].

Цей візит викристалізував передумови для подальшого розвитку добросусідських відносин Романовичів з Арпадами. Бела не бажав втрачати динаміки їх еволюції, а тому активно сприяв розвитку власної дипломатичної служби. Її провідником упродовж 50–х рр. XIII ст. був нобіль Герман, який проживав на території сусіднього з володіннями Галицько-Волинського князівства

* Примітка: Під час останнього угро-австрійського зіткнення на р. Лейта у червні 1246 р. загинув герцог Фрідріх Бабенберг, не залишивши спадкоємця чоловічої статі. Австрія, як виморочний лен мала відійти до його сюзерена – германського імператора Фрідріха II Гогенштауфена. З цим не погоджувалась частина австрійських баронів, яких підтримав Бела. Особливого загострення політичні баталії набули після вирішення проблеми у династичному порядку. Хоча угорський король за вказівкою Інокентія IV ще з 1248 р. опікувався представницею роду Бабенбергів – Гертрудою, частина австрійської знаті протегувала чеському претенденту, синові короля Вацлава – Оттокару II Пшемислу, пропонуючи йому одружитись на вдові Бабенберга – Маргариті. Б.Влодарський вважав, що той мав і

– Шарошського комітату [388, о.30]. За цей час, виконуючи різні завдання короля, йому вдалося суттєво покращити власне соціальне і матеріальне становище. У системі феодальної ієрархії Угорщини він зумів піднятися зі статусу сервієнтів до рангу йобагіонів, “боярських дітей свого короля”, тобто вищого військового командування однієї з прикордонних фортець [262, с.33]. Уперше в угорських джерелах як посол Бели він згадується у 1251 р. [388, о.30].

На думку деяких угорських вчених, наявність таких мобільних контактів між галицько-волинськими правителями і Арпадами мало на меті не тільки залучення союзників до вирішення різного роду власних династичних і політичних проблем [261, с.191-192; 388, о.31]. Воно передбачало, насамперед, вчасне попередження європейських монархів від можливого вторгнення монголо-татар. Оскільки Галич лежав на шляху ординців до Угорщини [393, с.6], а Мукачево знаходилося в сфері впливів Романовичів [4, арк.1], цей аспект галицько-угорських відносин був важливим і необхідним, а тому Бела приділяв його розвитку неабияку увагу.

Зацікавлення короля “татарською проблемою” було викликане особливостями його відносин з Інокентієм IV. У них, незважаючи на певне піднесення кінця 40-х рр. XIII ст. [103, с.205], на початку 50-х рр. наступило похолодання [371, с.97]. Втрата Белою підтримки в папства була пов’язана з подіями співробітництва галицько-волинських князів і Арпадів [179, с.28; 315, с.158] та подальшого нівелюванням Данилом стосунків із папою [4, арк.1; 371, с.57]. В контексті постійної напруги у взаєминах Бели IV із Пшемислом та його австрійськими прихильниками, королеві була необхідна підтримка з боку верховного понтифіка.

Розуміючи, що ставлення Інокентія до справ корони залежить і від його взаємин з Романовичами, угорський Арпади вирішили переконати останніх у доцільності продовження переговорів із папою. Розмова про це мала місце ще в Пожоні [120, с.3], однак особливо продуктивно король працював у даному напрямі

певну підтримку у папи. Це давало можливість перемогти у боротьбі з Угорщиною за право володіти окремими австрійськими землями.

між кінцем 1250 – 1251 рр. Опираючись на джерельні свідчення 1253 р. [87, s.473, 89, s.142], можна припустити, що угорський володар радив Данилові повернути увагу країн Західної Європи до “монгольської проблеми” через підтримку постійних зв’язків із папою. Король наполегливо рекомендував (і, як союзник, просив) галицько-волинському князю взяти участь у боротьбі за “австрійську спадщину” [14, стб.821]. Це б укріпило міжнародний авторитет Галицько-Волинської держави, повернуло би до нього увагу більш впливових західноєвропейських країн, лідери яких, при сприянні та ідеологічній підтримці папства, організували б і очолили антиординський хрестовий похід.

Угорський вплив на галицького князя [455, s.75] отримав реалізацію на практиці. Після чергового загострення угро-чеських відносин 1250 – 1251 рр. [360, с.218], Бела “...искаше помощи хотяше прияти землю Нѣмѣцкоюю”, а тому ще в 1251 р. “...посла к Данилови рекыи пошли ми сна Романа да вдамь за нь сестро герцюковоу* и вдамь емоу землю Нѣмѣцкоюю” [14, стб.820-821]. Припустимо, що Романович деякий час вагався, однак, після резонансних подій, що мали місце на території Австрії восени 1251 р.** , погодився укласти дану угоду.

На рубежі 1251 – 1252 рр. “...ѣха во Нѣмѣцѣ с Романом и да сестроу герцюковоу за Романа и створи обѣть” [14, стб.821]. Ми поділяємо думку М.Костомарова та М.Грушевського, які вважали, що шлюб відбувся при дворі угорського короля [165, с.75; 232, с.150]. Хоча джерела не повідомляють її детального змісту, М.Котляр переконаний, що угорський король та галицький князь створили новий військово-політичний союз, спрямований проти чеських амбіцій в Австрії [238, с.115]. Важливою його умовою було встановлення на

* Примітка: Попередній чоловік Гертруди – угрофільськи налаштований баденський маркграф Герман помер 4 жовтня 1250 р. Це створило всі передумови для того, щоб опозиційно налаштована до Бели частина австрійської знаті, підтримуючи свого чеського кандидата, захищала його права на вотчину Бабенбергів.

** Примітка 2: Восени 1251 р. Пшемисл при підтримці значної частини австрійського політичного та релігійного нобілітету зайняв Австрію, проголосивши себе герцогом цих земель.

віденському престолі Романа Даниловича. К.Мурковський і Е.Молнар вважали, що він, під титулом герцога [276, с.21; 438, о.77], не повинен був підпорядковуватись угорському адміністративно-політичному впливу [33, с.153]. Натомість Бела, використовуючи військову підтримку свого східного сусіда, мав у перспективі оволодіти штирійськими землями, приєднавши їх до земель корони. На думку А.Флоровського, це мало актуальне значення для територіального розвитку Угорщини та укріплення її ролі в процесі вирішення міжнародних проблем регіону [360, с.217]. Е.Ледерер [261, с.194] вбачала у даному союзі також антимонгольські риси. М.Вертнер [464, о.113] та Е.Маюс [435, о.42] вважали договір майже аналогічним за своєю суттю династичній угоді від 1248 р.

Погодившись взяти участь у боротьбі за “австрійську спадщину”, Данило відновив стосунки і з папською курією. Розуміючи, що у боротьбі з Пшемислом вона може укріпити позиції союзу Арпадів і Романовичів, він на весні 1252 р. відправив до Інокентія IV посольство. Значна заслуга в цьому належала угорському королю. Він у листі до верховного понтифіка 9 травня 1252 р., висловлюючи обурення щодо неприхильності до нього з боку курії [60, с.141], наголошував на тому, що саме завдяки його старанням стосунки Рима з Романовичами нормалізувались [371, с.97; 388, о.31]. Факт відновлення зв'язків галицько-волинських князів із папою особисто для Бели та його намагань поширити свої адміністративно-політичні та торгівельно-економічні сфери впливу на територію Австрії [457, о.129] був дуже важливим. За умов захоплення Оттокарком окремих володіння Бабенбергів без вагомих на те династичних прав [360, с.218], це створювало передумови для легітимізації тут Інокентієм присутності влади угрів.

Отже, на 1252 р. нове загострення міжнародних відносин у Центральній Європі погрожувало вилитись у чергову війну союзницьких блоків та груп. У ній перетинались інтереси Угорського і Чеського королівств, герцогства Баварського, Священної імперії, краківсько-сандомирського і опольського князів, половців,

папської курії та Галицько-Волинської держави [265, с.68; 467, s.14]. Значна частина українських дослідників, що займалась дослідженням даної проблеми, відзначали, що участь Данила у боротьбі за “австрійську спадщину” була політичним і стратегічним прорахунком князя [165, с.75; 238, с.115; 239, с.85]. Науковці зазначали, що він був “втягнутий” Белою у дане протистояння, реально не маючи жодних вагомих на те причин [160, с.91; 172, с.7-8; 234, с.280].

Однак, зрозуміло, що Романович переслідував у цьому певні свої цілі. Князь, встановивши на австрійському престолі Романа, хотів поширити в дунайському регіоні власні політичні й торгівельно-економічні впливи. Підтверджуючи своєю участю зацікавлення у європейській політиці, він розраховуючи у особі папи і надалі шукати підтримку проти татар. Перемога у австрійській кампанії створила би передумови для того, щоб європейські країни, з ініціативи Риму, організували хрестовий похід проти Орди.

Таким чином, провівши всі організаційні роботи, обидві коаліції готувались до відкритого протистояння. Те, що Відень перебував під владою Оттокара II, не влаштувало угорського короля, який влітку 1252 р. зумів його звідти витіснити [424, о.241; 457, о.128-129]. На думку Б.Влодарського, у його війську були загони руських воїнів [467, s.13], полки Ростислава Михайловича [468, s.142] і, як ми вважаємо, дружина Романа. Залишивши Данилового сина разом з Гертрудою у південній околиці країни – фортеці Гімберг [14, стб.836; 360, с.220], Бела вирішив закріпити свою перемогу шляхом перенесення бойових дій на чеські землі.

Упродовж липня – серпня 1252 р. він намагався ліквідувати впливи Пшемисла у Австрії, водночас відіславши підвладні йому половецькі загони спустошити Моравію [424, о.241; 464, о.114]. Однак, Оттокар, володіючи військовою перевагою, протягом серпня 1252 р. зламав хід протистояння, змусивши Белу покинути Штірію [457, о.129]. Роман таким чином опинився в оточенні.

Це викликало у Бели серйозні занепокоєння, а тому він вже наприкінці 1252 р. “...посла к Данилови рекыи оужика ми и свать еси помози ми на Чехы” [14,

стб.821]. Ми припускаємо, що посол передав князю зміст подій останнього угорського протистояння, а також проект розгортання майбутньої кампанії. Згідно цього плану, Романович вирушав до Польщі, де повинен був об'єднатись із силами місцевих володарів Болеслава Сором'язливого та Володислава Опольського. Спільна польсько-галицька армія, шляхом спустошення моравських земель, повинна була відтягнути на себе більшу частину чеських військ, які знаходились у Штірії. Натомість Бела, при сприянні баварців та половців, розраховував вибити Оттокара з Австрії і звільнити Романа. В результаті перемоги володіння Бабенбергів та частина автохтонних володінь Пшемислідів мала відійти під протекторат Угорщини [457, о.129].

Діючи згідно запропонованого плану, Данило зібрав дружину свого сина Лева та довірених галицьких бояр і відправився до Польщі. Там, зустрівшись із "...Болеславомъ мысляще како проити землю Опавськоую" [14, стб.821]. Однак, польський володар відмовлявся підтримати пропозицію Бели. Лише під впливом своєї дружини Кунігунди (доньки угорського короля [84, s.60; 461, о.459]) він все ж підтримав Арпадів [14, стб.821; 360, с.225]. Так, об'єднані сили "...приидоша на рѣкоу Одру къ городоу Козлии..." [14, стб.821], де до них приєднались військові підрозділи сина Казимира Справедливого – Володислава [6, с.171]. Останній повинен був виконувати роль координатора дій коаліційних військ у даному регіоні, адже він, як ніхто інший, знав специфіку географічного розташування моравських земель та місце знаходження основних населених пунктів [360, с.225]. Однак, Володислав, як і його краківсько-сандомирський сусід, не хотів спустошення володінь Чеського королівства [231, с.76]. Їх мотивами керували торгівельні інтереси та бажання взяти участь у християнізації прибалтійських племен пруссів і литовців, яка з ініціативи папи та за участю Тевтонського ордену і Чеського королівства мала відбутися впродовж найближчих років [298, с.256]. Однак, на даному етапі польські володарі, в силу союзницьких зобов'язань, підтримали Бела.

Підійшовши до стін міста Опава, на раді керівників походу він запропонував розділити об'єднане військо на дві, далеко не рівноцінні за своїм складом, частини. Володислав вважав, що таким чином русько-польські війська не дадуть змоги чехам вислати оточеним допомогу. Штурм було доручено Данилові, який залишився з малочисельною дружиною [360, с.227]. Однак, попри це, Романович зумів "...обидуу градъ и пожгоуть вся вняшня храмы и ограды и гоумна" [14, стб.823], хоча саме місто не захопив [232, с.150]. Я.Длугош вважав, що Данило в ході облоги захопив чимало полонених [71, s.94], які після війни, при посередництві краківського єпископа, були відправлені додому [60, s.345].

Галицько-волинський володар розумів, що поляки свідомо не дотримуються настанов Бели, прагнучи пришвидшити завершення кампанії. Проте, він продовжив похід, пішовши "...во верхъ Опавы плѣня и жгя и ста близ града Насилья" [14, стб.824]. Захоплення міста і отримання від магістрату ознак васальної підлеглості [297, с.63] переконало Данила об'єднатися з польським контингентом (який, паралельно штурму Опави, спустошив околиці чеського міста Глубочиці [360, с.228]), і завершити похід. Романович вважав свою місію завершеною, а тому, у квітні – травні 1253 р., порадившись із Левом і Болеславом "...преиде рекоу Одроу и проиде землю Володиславлю" [14, стб.826], після чого "...відправився на Русь" [71, s.94]. Ми припускаємо, що князь володів достовірною інформацією про перебіг подій в Австрії, а також про характер дипломатичних переговорів, які мали місце в цей час між представниками обох коаліцій та папою.

Натомість на іншій ділянці австро-угорського протистояння у цей час не спостерігалось особливої військової активності. Інокентій IV, протегуючи тепер у "австрійському питанні" Пшемислідам (хоча легітимність претензій Оттокара на Австрію папа визнав лише на початку липня 1253 р. [217, с.44]), повернув боротьбу за "спадщину Бабенбергів" у політичну площину. Завдяки підтримці курії, перевага опинилась на боці чеського претендента. Зміни в орієнтації верховного понтифіка були викликані бажанням зберегти військові ресурси центральноєвропейських

країн та прагненням активізувати християнізаторську політику у північному напрямі проти прибалтійських племен, де суттєву допомогу окрім хрестоносців йому могли надати і чехи [298, с.256].

Кардинальний поворот у “австрійському питанні” впливав на подальший розвиток взаємовідносин Арпадів із Романовичами. Син Данила продовжував перебувати в оточенні, причому Бела, в силу зміни вектора розвитку стосунків з Інокентієм “...не помогашеть емоу” [14, стб.836]. Літописець змальовував даний факт, як недотримання угорським королем обіцянки, даної Роману ще напередодні кампанії [14, стб.836]. Однак, переговори папи з Пшемислом та Белою IV (в 1253 р.) [78, s.261-262] переконують, що у “спадщині Бабенбегів” мав місце політичний консенсус. Він полягав у переході більшої частини Австрії під протекторат Чеського королівства. Натомість Оттокар мав компенсувати дане придбання шляхом участі у християнізації прибалтійських племен. Угорський володар міг отримати Штірію [78, s.261], однак, ми припускаємо, при умові, що намісником там буде не виходець з Галицько-Волинської Русі. Нестабільність відносин Данила з папою [72, s.42-43; 371, с.56-59] не могла сприяти укріпленню впливів князя в Австрії.

Звичайно, що Бела, навіть не дивлячись на такий поворот у політиці Риму, прагнув зберегти добросусідські союзницькі відносини з правителями Галицько-Волинського князівства. Саме тому він обіцяв Романові “...емоу дати инии городы в земль Оугорьскои” [14, стб.837], водночас “...хотя городовъ его” [14, стб.836]. Король свідомо погоджувався передати у володіння Данилового сина інші землі Арпадів (як це мало місце з Ростиславом Михайловичем [234, с.281]), розраховуючи у майбутньому “...яко добывшоу емоу землѣ Нѣмѣцкоя дати емоу всю Романови” [14, стб.836]. Проте, останній не погоджувався з цією пропозицією, продовжуючи перебувати разом з дружиною в оточеному Гімбергу [121, с.2]. На думку М.Костомарова, до відмови його могла підштовхнути і Гертруда, яка не бажала у майбутньому перебувати під пильним військово-політичним впливом

Угорщини [232, с.151]. Тому вона “...твердяшеть и кртмъ” Белу [14, стб.836], розраховуючи мати певні гарантії щодо власних земель.

Небажання Романа піти на дипломатичний діалог із папою та Белою не змінило ситуації. Завершилось поразкою і прагнення оточених прорвати смугу оборони чехів [33, с.153]. Розуміючи безпорадність становища Данилового сина, Оттокар намагався зберегти свої людські ресурси, а тому зробив спробу укласти з ним окремих, за своєю суттю, сепаратний договір: “...остави короля Оугорського...и вдамъ ти поль земли Нѣмѣцкой” [14, стб.837]. Однак і на ці умови Роман не погодився, мотивуючи це тим, що “правдою оубещахся оуцю си королеви Оугорському не могу послонати тебе яко срамъ имамъ и грѣхъ не исполнити обѣта” [14, стб.837]. Насправді ми вважаємо, що він не хотів втрачати економічно прибуткових земель Австрії, у яких він уже на протязі більше року вважався фактичним правителем. Однак, перебування у Гімберзі було загрозливим, оскільки “...толикъ бо бѣ гладъ яко и коинеѣмъ хотящимъ ясти оуже” [14, стб.837]. Внаслідок цього з ініціативи Гертруди Роман таємно покинув місто, відправившись до Литви [170, с.131; 239, с.85].

Автори угорських хронік [78, с.262] та більшість науковців, вивчаючи цей епізод русько-угорських відносин, звинувачували Данилового сина тільки у недотриманні подружньої обітниці [165, с.76; 435, о.43; 440, с.140; 455, о.77; 464, о.114]. Натомість угорський король вважався основним того, що галицько-волинські володарі не оволоділи австрійськими землями [297, с.63]. Однак, критичний аналіз подій засвідчує, що політичні помилки Романа значно глибші. Допущені ним дипломатичні прорахунки, непоступливість у переговорах з Белою поставили добросусідські взаємини Арпадів з Романовичами під загрозу розпаду. Це не сприяло вирішенню “татарської проблеми”.

Однак, ми припускаємо, що у контексті постійної загрози з боку монголів, папа був зацікавлений у збереженні існуючого альянсу. Дипломатичні відносини, які існували між обома країнами в цей час, детально інформували правителів

європейських країн про пересування татар на східному кордоні Галицько-Волинського князівства [261, с.201; 297, с.64]. Це мобілізувало курію щодо організації антиординського хрестового походу. Оприлюднення Інокентієм 14 травня 1253 р. булли із закликом до володарів Польщі, Чехії, Помор'я, Моравії, Сербії та Угорщини [72, s.43-45; 371, с.59] реально посприяло завершенню боротьби за “австрійську спадщину” [334, с.149] та збереженню існуючого союзу між Данилом та Белою.

Таким чином, Данило після боротьби за Австрію у деяких питаннях досягнув своєї мети. Спонукавши папу до активнішої організації хрестоносного руху, він зберіг союзницькі відносини з Арпадами. Позитивним результатом боротьби за “спадщину Бабенбергів” було також прийняття галицько-волинським князем від папи у другій половині 1253 р. королівської корони [14, стб.826-827; 87, s.473, 89, s.142]. Деякі російські [217, с.33], українські [371, с.58] та іноземні вчені [444, о.83] схильні вважати, що це відбулося під впливом угорського короля.

Загалом, зміна вектору у ставленні Арпадів до володінь Романовичів після 1248 р. викликала помітні трансформації і в системі міжнародних відносин центральноєвропейського регіону. Прагнення провідних військово-політичних та ідеологічних сил континенту нейтралізувати загрозу з боку монголо-татар суттєво сприяло нормалізації відносин Данила з Белою. Однак, особливо зацікавленим у цьому було Угорське королівство. Угри усвідомлювали важливість підтримання союзницьких стосунків із Галичем. Це створювало певні перешкоди для втілення планів Орди, водночас даючи змогу Угорщині використовувати сили своїх руських родичів при вирішенні власних зовнішньополітичних проблем. Результатом такої співпраці стало залучення угорським королем галицько-волинських володарів до боротьби за “австрійську спадщину”, у якій помітне місце займав проект переходу земель Бабенбергів під владу Романа Даниловича.

Участь руських князів в даному протистоянні мала відобразитися і на їх подальших взаєминах з папським престолом, а також вплинути на вирішення

“монгольської проблеми”. Хоча очікуваного результату союзники досягнути не зуміли, відносини між ними продовжували активно еволюціонувати. Галицько-волинський князь, шукаючи шляхів подолання загрози з боку Орди, отримав, при підтримці Бели, від Інокентія IV ознаки королівської влади, що свідчило про зацікавлення обох у подальшій співпраці.

Завершення у Центральній Європі першого етапу боротьби за “австрійську спадщину” (1248 – 1253 рр.) змусило провідні династії Європи активніше займатися вирішенням “татарської проблеми”. Загроза нового нападу з боку монгол була цілком реальною. Невипадково дана обставина відобразилась і на розвитку військово-політичних відносин Угорського королівства і Галицько-Волинського князівства, які після коронації Данила могли змінити вектор свого розвитку. Це було пов’язано з неспроможністю Романовичів укріпити свої сфери впливу на території Австрії. Не взяли участі Романовичі і в укладенні мирного договору між ворогуючими сторонами.

Ця подія мала місце в м. Пожонь (Братіслава) у 1254 р. [78, s.261-262]. Тут, при посередництві папи [423, о.134; 457, о.129] було вирішено, що більша частина Австрії відходить до Чехії. Південно-штирійські землі отримував Бела [265, с.69; 424, о.241]. Згідно досліджень Л.Салая, Оттокар не повинен був також у майбутньому використовувати титул герцога штирійського [455, s.77]. Судячи з документальних повідомлень, питання про успадкування австрійського престолу вихідцем з Галицько-Волинської Русі не розглядалось [54, s.168-170; 78, s.261-262].

На думку М. Грушевського, це не могло покращити відносин Данила з Белою [165, с.183]. Однак, аналіз наявних джерельних матеріалів та історіографічних публікацій доводить, що родина Романовичів після невдало проведеної кампанії могла закріпити свою владу на Закарпатті. Про це угорський король натякав Роману Даниловичу ще в 1253 р., коли той перебував у оточеному Гімберзі [14, стб.836-837]. Відомо також, що вже після 1252 р. “...у князівстві Мукачівському”

мала місце влада руського володаря [4, арк.1]. Про те, що у 1254 р. на Земплинщині існувала *Sepultura Ruthenorum* писали також у XX ст. О.Мицюк [273, с.14] та А.Годінка [417, о.14]. Це, загалом, пояснює причини збереження між обома династіями добросусідських відносин. Ми припускаємо, що галицько-волинські князі отримали право укріпити свої сфери впливу у Західних Карпатах.

Папа Інокентій IV, створивши умови для коронації Данила й проведення на підвладній Романовичам території унії [371, с.61], був зацікавлений у подальшому функціонуванні союзу останніх з Арпадами. М.Андрусак припускав, що коронація була спланована папою виключно для оборони Галича від військово-політичного тиску з боку Орди [109, с.136]. Так з'явилися сприятливі умови для оборони континенту від монгольської загрози, в чому, за словами В.Бодрухіна, провідну роль відіграли Данило і Василько [129, с.67].

Кочівники ігнорували релігійний та політичний авторитет папи. Незважаючи на те, що хан активно листувався з Інокентієм IV [60, s.219-220; 103, s.231-232], починаючи з 1254 р. загроза нового нападу татар на Європу ставала дедалі очевиднішою [179, с.43-44]. Це була своєрідна протидія спробі папства при підтримці німецьких хрестоносців у травні цього ж року організувати хрестовий похід антимонгольського спрямування [371, с.100].

У контексті подібних подій відносини Бели з Романовичами активізувались. Поряд із вже відомим угорським послом Германом, у дипломатичних відносинах які функціонували між обома державами [202, с.73; 262, с.33; 388, о.30], Данило використовував свого сина Лева. Так, після того, як хан Куремса "...приде ко Кремянцю и воева около Кремянца" [14, стб.829], галицько-волинський володар, усвідомлюючи масштаби загрози, "...Льва... оурядил бѣ королеви" [14, стб.830]. Ми припускаємо, що при його посередництві Данило розраховував отримати від Арпадів необхідну військову підтримку.

Однак, міжнародні відносини у Центрально-Східній Європі в цей час ускладнилась втручанням у боротьбу за Галич колишнього смоленського князя

Ізяслава Мстиславича. Приклад північно-руських князів переконує, що він прагнув, оволодівши даними територіями, отримати від великого хана дозвіл на князювання в Галичі. Пам'ятаючи про бажання Арпадів у першій половині XIII ст. оволодіти Подністров'ям та знаючи особливості постанов "Золотої булли" [46, о.276], Ізяслав хотів отримати допомогу і від сина свого колишнього союзника Ендре II – Бели IV. Тільки так можна пояснити, чому "...Федоръ посланъ оу него ко Солемь" [14, стб.830]. Така діяльність князя засвідчує, що він був проінформаний про зміст дипломатичних переговорів папи та угорського короля. Зокрема, ще на рубежі 1253 – 1254 рр. Рим розглядав перспективу налагодження не тільки військово-політичних, але й династичних стосунків між Арпадами та представниками родини Чингізхана [261, с.199].

Можлива реалізація сепаратистських, за своїм характером, задумів Ізяслава погрожувала зламати наявні добросусідські відносини угорського володаря з Романовичами, відродивши бажання корони мати у Галичині свого намісника. Однак, навіть незважаючи на те, що Галич, без допомоги татар, на короткий час перейшов до його рук, Лев дорогою на Карпати випередив боярина Федора, "...гна по немь ... а людие поима" [14, стб.830]. Невдовзі свою владу у столиці відновив Данило. Хоча він повернув власні володіння, загроза з боку татар продовжувала існувати. Потреба отримання союзницької підтримки від угрів, в контексті даних подій, була нагальною. Це було основною метою посольської місії Лева.

Аналіз переговорів Арпадів з папою переконує в тому, що він прибув до двору Бели на середину осені 1254 р., водночас привівши із собою полонених людей Ізяслава Мстиславича. Між зятем і тестем відбулася зустріч, у ході якої, перший змалював детальну картину міжнародної ситуації на сході Європи [60, s.218-220; 103, s.231-232]. Угорський король розумів, що відсутність обіцяної допомоги з боку папства відобразиться на стосунках Романовичів із Римом, як це вже мало місце у кінці 40 – на початку 50-х рр. XIII ст. Такі зміни могли суттєво погіршити ситуацію і у відносинах Інокентія IV із Белою. В період загострення відносин із

Другим Болгарським царством [461, о.466] та появи нових непорозумінь з Оттокараром щодо “австрійського питання” для корони це було небажаним. Арпади потребували ідеологічної підтримки з боку курії, яка виступала своерідним третейським суддею при вирішенні багатьох міжнародних питань [298, с.259].

Бела залишався зацікавленим і в тому, щоб зберегти союзницькі відносини з галицько-волинськими володарями, які уособлювали захист від татарської загрози [262, с.43; 388, о.30]. Під впливом цього у листопаді 1254 р. він написав до верховного понтифіка листа, у якому виклав своє бачення вирішення даних проблем. Король зазначав, що він “...оточений різними невірними народами, в тому числі руськими, бродниками* зі сходу; болгарами і босняками в середній частині... проти яких дотепер ми боролись” [103, s.230]. Арпади ставили папу до відома, що усе підвладне йому населення перебуває у постійному страху перед татарською загрозою [60, s.218]. Звідси, на думку Бели, випливала потреба того, що навіть попри дипломатичні зв'язки корони з Ордою, захист “інших християн” є вкрай нагальним [103, s.230-231]. Під останніми він мав на увазі “...інших друзів наших у східних землях... двох князів Русі і трьох князів Польщі, яким віддали ми двох своїх доньок за дружини” [60, s.219]. Це стосувалося і Романовичів, завдяки дипломатичним відносинам із якими, “...ми знаємо багато прихованого про татар, про їх амбіції і схильність до обману” [60, s.219; 103, s.231].

Таким чином, король Угорщини у даному листі відобразив не тільки бажання співпрацювати з галицько-волинськими лідерами у подальшому, але й виступив до певної міри репрезентантом їх (і, безперечно, своїх теж) політичних інтересів у найвищих ешелонах релігійної влади континенту.

Однак, звернення Бели виявилось невчасним: у грудні 1254 р. Інокентій IV помер [371, с.62]. Його наступник Олександр IV оцінював “татарське питання”

* Примітка: На думку М.Чубатого, Бела мав на увазі не Данила і його синів, а воїнів Ізяслава, які в якості полонених перебували в таборі Лева. У праці одного з папських посланців до великого монгольського хана – Вільгельма де Рубрука існують свідчення про те, що між Південним Бугом і Дністром у цей час активно створювались воєнізовані

через призму налагодження відносин угрів з монголами [261, с.199], а не організації католицько-православного хрестового походу [329, с.278]. Це зачіпало інтереси Романовичів, які впродовж останніх років неодноразово прагнули організувати разом з Арпадами спільну антимонгольську коаліцію. Зміна вектору розвитку зовнішньої політики папства ставила під загрозу виконання даних планів.

Олександр з обуренням поставився до факту нівелювання Данилом відносин із курією, а тому не випадково у березні 1255 р. відповідним листом дозволив литовському володарю Міндовгу "...підпорядковувати собі деякі землі (руського – М.В.) королівства" [371, с.101]. Прийняте рішення викликало "застереження з боку деяких католиків..." [371, с.101], серед яких, на нашу думку, був і Бела IV. Його активна співпраця з Данилом не передбачала подібних змін у геополітиці регіону.

Однак, на даному етапі як Романовичі, так і Арпади змирилися з існуючими реаліями, шукаючи шляхів подолання загрози з боку монголо-татар. Ми припускаємо, що під впливом даних обставин у середовищі феодалної адміністрації Угорської корони виник проект зовнішньополітичного тиску на Друге Болгарське царство. У кінцевому результаті це дозволило б не тільки приєднати до володінь Бели окремі землі місцевої династії Асенів, але й дало б змогу ефективніше боротися з просуванням татар на Балкани [206, с.143]. Виконавцем даних задумів мав стати бан славонської Мачви (*dominus de Machou*) – Ростислав Михайлович [60, s.218, s.314].

Активність угорської зовнішньої політики в "болгарському напрямі" не викликала заперечень з боку папства (скарги Бели на болгар [103, s.230] здобули у папи необхідну підтримку). Тому вже у 1255 р., скориставшись непорозуміннями, які мали місце між царем Михайлом I і нікейським імператором, син чернігівського князя зумів видати за першого свою доньку [438, о.77]. Таким чином, за словами Д.Кріштова, він отримав право претендувати на північні землі Болгарії [423, о.137].

групи людей, які ставили собі за ціль грабунок і вбивства. Ми припускаємо, що вони входили до складу військ Ізяслава і згодом були описані Белою у вище вказаному листі.

Розвиток подій на Балканах не покращив міжнародного становища Галицько-Волинської держави. Погіршення відносин із папою [371, с.63] та небезпека з боку татар, за словами Е.Ледерер, погрожували зруйнувати існуючі відносини між Арпадами і Романовичами [261, с.199-200]. Судячи з джерельних повідомлень, Олександр IV почав неприхильно ставитись до наявних союзницько-династичних стосунків між представниками обох династій. В одному з послань до Бели він писав: "...треба, щоб кожного християнського князя і, в цілому, всі країни світу відштовхував метод порятунку свого життя його родичів за допомогою таких ненависних і презирливих засобів..." [106, р.198]. Верховний понтифік пропонував угорському королю розірвати стосунки з Данилом, а натомість видати заміж за великого хана одну із своїх доньок, що було б основним гарантом ненападу останнього на володіння Арпадів [261, с.199].

Папський диплом відобразився на стосунках Данила з Белою. Романович, очоливши боротьбу руського населення з ханом Куремсою [14, стб.829] потребував підтримки з боку Угорщини [302, с.46]. Існуючі між обома країнами мобільні дипломатичні зв'язки давали змогу за порівняно короткий час організувати оборону регіону [60, с.380; 405, с.240]. Однак Бела, перебуваючи під впливом диплому Олександра IV, завагався. Це видно з факту, коли Данило на початку 1256 р. через посла Йордана просив короля допомоги, той не підтримав Романовичів [60, с.380]. Хоча Е.Ледерер вважала, що угорський володар загалом не відмовився від союзу з Данилом і навіть розглядав можливість надання йому необхідної військової підтримки [262, с.40], ми припускаємо, що Бела все ж засумнівався у доцільності підтримування подібних зв'язків. Головним чином, це відбувалось під впливом папства, яке щодо Галицько-Волинської держави, починаючи з 1257 р., почало застосовувати відповідні каральні санкції. Вже в лютому 1257 р. Олександр видав буллу, у якій засуджував відступництво Данила від католицької церкви. Водночас папа доручив оломоуцькому і вроцлавському єпископам накласти на Романовичів церковні кари, а хрестоносцям надав дозвіл

воювати “проти Русинів”, за що перші отримуватимуть відпущення гріхів, як і у випадку протистояння з язичницьким населенням Пруссії і Лівонії [371, с.102-104].

Проте, незважаючи на подібні заходи з боку верховного понтифіка, взаємини між обома династіями не зіпсувались. Романовичі знали про рівень залежності Угорщини від папства, а тому з розумінням поставились до пасивності Бели. Данило, перемігши монголів [14, стб.841-842], продовжив підтримувати відносини з Арпадами, надалі використовуючи існуючу дипломатичну службу.

Один з основних її провідників – йобагіон Герман, згідно булли 1231 р., у 1259 р. отримав від угорського володаря в управління с. Комлош Шаришського комітату, розташоване неподалік від галицького кордону [262, с.34; 388, о.30, о.35]. На думку Е.Ледерер, це було зроблено з метою подальшого підтримування тісних відносин з Романовичами [261, с.193]. Місцезнаходження даного населеного пункту дозволяло посланцю у виняткових випадках упродовж одного дня відвідати Галич і повернутися додому. За умов існування галицько-татарського кордону у Пруто-Дністровському межиріччі [35, с.117; 113, с.7] це було вкрай необхідним. У 1264 р. аналогічним пожалуванням у Сваляві оволодів Альдарус [202, с.73]. Сам Бела побоювався, щоб володіння Данила в будь-який момент не потрапили до сфер впливу Орди, адже це могло суттєво погіршити міжнародне становище Угорщини [388, о.30, о.35]. Поступове перетворення Романовичів у васалів хана погрожувало територіальній цілісності королівства. Зокрема, в період правління Лева (1270 – 1301 рр.) східні комітати були приєднані до Галицько-Волинської держави. При цьому князь, активно використовував напади монголів на володіння Арпадів у своїх цілях.

Однак, впродовж 1258 – 1259 рр. кардинальних змін у стосунках обох країн не відбулося. Обидві держави продовжували підтримувати добросусідські відносини. Зокрема, Романович, спорудивши у 1259 р. “...церквь превеликоу во граде Холмѣ во имя престыя Мрия... украси ю пречюднами иконами”, а також привіз сюди “...чашю оу земля Оугорьскыя мрамора багряна изваяноу моудростью чюдноу”

[14, стб.845]. Джерела свідчать, що дана посудина мала особливе сакральне призначення [14, стб.845], а тому ми припускаємо, що вона використовувалась під час причастя. Це могло мати місце і у зв'язку з поширенням на території Волині католицизму [84, s.120].

Тимчасове затишся на сході Європи у 1257 – 1259 рр. дало можливість лідерам Європи зайнятись вирішенням власних справ. Так, Романовичі зайнялись фортифікацією своїх земель [14, стб.842], а Арпади зосередили увагу на вирішенні “болгарського питання”. У цьому їм активно допомагав Ростислав Михайлович. Вдало використавши ситуацію, яка склалась після смерті Михайла I Асеня (1257 р.) [206, с.143], він, будучи тестем останнього і вміло вживаючи титул “болгарського царя” [423, о.137], організував у 1259 р. проти вороже налаштованого щодо Угорщини царя Костянтина похід [438, о.77]. Мета даної кампанії полягала у поверненні Другого Болгарського царства до числа союзників Арпадів. Реалізувати цілі корони йому вдалося за порівняно короткий час [462, s.54].

Однак, подібними заходами Романовичі та Арпади не зуміли вберегти свої землі від чергового нашествия монголо-татар. Зі смертю в Орді Батия та приходу до влади Берке, ординці вирішили відновити тиск на володіння Данила. Так, на початку листопада 1259 р. “...вѣсть тогда Данилови князю ...оуже Боуранда идетъ” [14, стб.849]. Усвідомлюючи, що власними силами здобути перемогу над значно талановитішим (в порівнянні з Куремсою) ординським темником йому не вдасться [457, о.130] “...Данилови же оубоявшоуся побѣже в Ляхи а из Ляховѣ побѣже во Оугры” [14, стб.850]. Практика попередніх дипломатичних відносин між обома правителями [103, s.230-231] переконує, що мета візиту до союзних Галичу земель переслідувала отримання військової допомоги проти кочівників та попередження від реальної загрози. Після зруйнування галицько-волинськими володарями Васильком, Левом та Романом на вимогу татар власноруч створених укріплень більшості міст регіону [14, стб.850], Бурундай висловив бажання бачити їх у своєму війську під час походу на Польщу [14, стб.850-851; 383, с.312].

Небажання ординців піддати спустошенню угорські землі, в контексті загострення відносин Бели з Оттокарором [464, о.115], мало місце після переговорів монголів з папою [261, с.199].

Це також зумовило невдалу поїздку Данила до Угорщини. Хоча, на думку А.Тібора, він зустрівся з польським князем Болеславом Сором'язливим та з угорським королем [457, о.130], Арпади не проаналізували належним чином новоствореної ситуації. Для них на даному етапі важливим і необхідним було приєднання до власних територій окремих австрійських земель [61, s.465; 464, о.116]. Порушивши у 1259 р. умови договору з Оттокарором II (від 1254 р.) [73, s.310], вони готувались до війни з чехами [71, s.129; 391, s.381].

М.Кордуба вважав, що Арпади у ході конфлікту запропонували Данилові чергову угоду. Її суть полягала у тому, що Романович за свою допомогу угорцям проти чехів отримає необхідне військове підкріплення для усунення монгольської загрози [229, с.2]. Незважаючи на те, що вже у січні 1260 р. "...возвротися Боурандаи во свои веже" [14, стб.855], Данило погодився. Ми припускаємо, що він усвідомлював потребу участі у європейських справах. Це дозволяло розраховувати на допомогу з боку союзних володарів і папи.

Таким чином, за словами Я.Длугоша, на червень 1260 р. під прапором Бели об'єдналось чимало союзників: "...князь Болеслав Краківський і Сандомирський, родич наш... Лешко Чорний, князь Казимир Куявський і Ленчицький... Данило король Русі і його сини Лев та Роман, болгари, словенці і босняки..." [71, s.129] та деякі інші народності [61, s.15-17]. "Австрійська хроніка" та окремі чеські документи вказують на те, що при війську Даниловичів перебував татарський загін (Tartaros... in auxilium venerant) [94, s.120]. Можна припустити, що це була розвідувальна група, яка на чолі з руськими володарями вирушила після спустошення польських земель [14, стб.852] до Угорщини, де й приєднались до дружини Романовича. Про очевидність цього вказують і деякі дослідники XIX – XX ст. [229, с.1; 440, s.171; 464, о.160].

На відміну від армії Арпадів, військо Оттокара не було таким поліетнічним. На його боці виступив "...Генріх Вратиславський, Владислав князь Опольський, Ульріх князь Карінтії, Оттон володар Бранденбурзький..." [71, s.129]. Варто зауважити, що чеський король у даному випадку володів суттєвою перевагою, адже його сили були значно мобільнішими. Він цим скористався. У битві біля Крессенбрунн 24 червня 1260 р. [464, о.130] (або 12 липня, як про це писали Д.Кріштов [424, о.242] і Б.Влодарський [468, s.146]) Оттокар форсував р.Мораву, на лівому березі якої розташувались війська Бели, несподівано на них напав і вщент розгромив [71, s.129].

Однак, сам Данило після поразки у Галичину не повернувся. Вже 31 травня 1261 р. він, разом із Ростиславом Михайловичем, взяв участь в укладенні Віденського договору, про що свідчать іноземні джерела [79, с.348]. Листування Оттокара II з папою Олександром IV, яке мало місце у 1260 р., переконує в тому, що галицький король на даному з'їзді вирішував питання взаємин як із чехами, так і з папою [61, s.15-17]. А.Флоровський вважав, що так "...був покладений кінець тій тривалій галицько-русько-чеській ворожнечі..." [360, с.233].

В цілому, невдача біля Кресенбрунн наклала помітний відбиток на взаємини між Арпадами і Романовичами. У політичних стосунках обох сторін наступив злам, який був пов'язаний з переходом володінь Данила до сфер впливу Орди [23, с.434]. Союзницькі відносини у 1259 – 1260 рр. суттєво погіршила неспроможність Бели надати своєму східному сусідові допомогу проти монголо-татар [388, о.38].

Натомість у торгівельних відносинах між володіннями обох династій у цей час мала місце помітна активність [170, с.131-132; 282, с.216]. Процес переселення жителів Галицько-Волинської держави на підвладні Угорській короні землі не знаходив з боку офіційної влади опору [46, о.275-276; 214, с.107], а переселенці користувались низкою привілей [164, с.489-491; 417, о.14].

Погіршення зв'язків із Романовичами відобразилось на зовнішньополітичному становищі Арпадів. На думку сучасних ужгородських істориків, галицько-

волинські правителі висували у попередні роки претензії щодо окремих закарпатських регіонів [189, с.11; 285, с.17]. Тут компактно проживало руське за походженням населення [417, о.14-15]. Це давало підстави претендувати на східні комітати корони. Арпади тепер побоювались подібних тенденцій особливо. Тому, між Сентміклошем і Сойвою ними було зведено нові фортифікаційні укріплення та засіки [282, с.216]. Паралельно Бела активізував дипломатичні відносини з татарами [261, с.201; 388, о.35], які хоч раніше і розвивались [103, s.231], все ж недостатньо глибоко. Прихильником таких змін виступав новий папа Урбан IV [388, о.36].

Однак, застереження короля були марними. Данило не був зацікавлений у загостренні відносин із мадярами. Продовжуючи і надалі контролювати окремі закарпатські території, він, в першу чергу, намагався нормалізувати зв'язки з монголо-татарами. Тому бажання розширити територію Галицько-Волинської держави, за рахунок захоплення сусідніх володінь Арпадів, у Романовичів не виникало. Навпаки, судячи зі свідчень літописця, галицький король шукав шляхів порозуміння як із Белою, так і з польськими князями. Саме так, на думку Б.Влодарського, слід оцінювати візит Данила на рубежі літа – осені 1262 р. до Угорщини [468, s.147], звідки князь поїхав на “...снемь Роускимь княземь с Лядськимь княземь с Болеславомь... в Тернавѣ”, де “положиша рядь межи собою оу землю роускоюу и Лядскоу” [14, стб.858]. В результаті цього угорський король отримав гарантію недоторканості своїх земель [465, s.40]. Бела міг і надалі використовувати військові ресурси Галичини у античеських заходах [468, s.148] та у боротьбі із амбіціями молодого престолонаслідника Іштвана [61, s.76].

Укладення даної угоди частково стабілізувало ситуацію у відносинах між обома династіями. Впродовж найближчих років вихідці з Русі, що проживали в межах Угорської корони, користувались відповідними правами і привілеями [103, s.273; 457, о.131-132; 464, о.154], приймаючи активну участь у внутрішньо і зовнішньополітичних акціях Арпадів [423, о.137; 424, о.243].

Зі смертю в 1264 р. короля Данила Романовича [14, стб.862], стосунки з Арпадами продовжували розвиватись. На думку окремих українських [255, с.81], радянських [212, с.18] і польських істориків [468, s.151-152], спадкоємці галицько-волинського володаря продовжували шукати на заході протидії ординським впливам. Цьому активно сприяли існуючі династичні зв'язки [468, s.152].

Отже, після драматичних за своїм характером 1252 – 1253 рр. Арпади вважали за необхідне підтримувати з Романовичами добросусідські стосунки. На даному етапі розвитку це було необхідно галицько-волинським князям, які прагнули скористатись військовим потенціалом короля Угорщини перед черговою загрозою монгольського нашестя хана Куремси. Однак, зміна вектору зовнішньої політики папської курії і її вплив на міжнародні позиції Арпадів не дала змоги реалізуватись союзницьким планам. Данило був змушений вирішувати татарську проблему самотужки.

Загалом, це не зіпсувало його взаємин із Белою. Між обома володарями продовжували існувати тісні дипломатичні зв'язки, які особливо активізувались в період чергової небезпеки з боку орди Бурундая. Не маючи змоги самотужки чинити опору переважаючим силам кочівників, галицько-волинський князь прагнув отримати необхідну військову підтримку від свого західного сусіда й союзника. Проте, останній, знову втрутившись у боротьбу за “австрійську спадщину”, погодився підтримати Данила тільки після вдалого завершення кампанії, при умові, що Романович допоможе здобути йому цю перемогу. Після поразки Арпадів та їх східних союзників у битві біля Крессенбрунн, це не сприяло вирішенню “татарського питання”.

Руйнацію союзницьких стосунків Угорського королівства і Галицько-Волинського князівства викликала і позиція папи. Переконавшись у тому, що католицизм у володіннях Данила і Василька прищеплюється повільно, він перестав підтримувати місцеву владу у її антимонгольських амбіціях, поступово протегуючи в даних питаннях угорському королю. Бела усвідомлював наслідки такого

похолодання, а тому укріпив східні кордони. Однак, його застереження були даремними. Романовичі прагнули підтримувати із Заходом союзницькі відносини. Свідченням таких переконань був візит Данила впродовж літа – осені 1262 р. до Угорщини та Краківсько-Сандомирського князівства й укладення з лідерами даних країн відповідних угод.

Військово-політичні й династичні відносини між угорською династією Арпадів та галицько-волинськими володарями після переломних в історії обох держав 1269 – 1270 рр. увійшли у заключну стадію розвитку. На відміну від постійних, динамічних за своїм характером стосунків у 50 – 60 рр. XIII ст. остання третина століття не відрізнялась у даному плані надзвичайною активністю. Слід зауважити, що як вітчизняні, так і іноземні джерела не відображають всіх аспектів русько-угорських взаємин, акцентуючи увагу на дотичних другорядних темах в історії обох країн. Це було пов'язано з багатьма причинами.

Арпади, після смерті у 1270 р. короля Бели IV, зосередили увагу власної зовнішньої політики на черговому вирішенні “австрійського питання” [467, s.58], по-новому налагоджуючи взаємини з папством [440, s.211]. Натомість, Лев, приєднавши у 1269 р. до власних володінь окремі території свого покійного брата Шварна [212, с.19], активно протидіяв просуванню на південь племен ятвягів [165, с.92]. Кордони володінь Романовичів суттєво розширились на північ та захід, де галицько-волинські князі поступово стабілізували присутність своєї військово-політичної влади у Мукачево. Відносини з ординцями базувались на принципі васально-сюзеренних контактів [29, с.33; 115, с.8; 298, с.299], однак, все ж дозволяли князям брати участь у європейській політиці.

Невипадково саме тому новий угорський король Іштван V (1270 – 1272 рр.), спровокувавши у 1270 р. нове загострення відносин із чеським володарем Оттокарором [468, s.152], вирішив заручитися підтримкою свого галицького родича. Лев із власними зовнішньополітичними амбіціями міг йому надати цілком реальну

допомогу. Скориставшись старими дипломатичними контактами, які продуктивно розвивались ще в кінці 50-х рр. XIII ст., Арпади, на думку Б.Влодарського, зуміли привернути увагу галицького князя до даної проблеми вже у 1270 р. [468, s.152]. Однак, активно бойові дії проводились наступного року.

Так, зі свідчень літописця, "...Болеслав же тогда заратилъ с Воротъславскимъ князем идоша еому в помочъ Лев Мъстиславъ а Володимеръ самъ не иде а посла свою рать со Жилиславомъ" [14, стб.870]. А.Нарушевич [440, s.211] та Б.Влодарський [468, s.152], небезпідставно вважали даний похід складовою частиною організованої Іштваном V античеської кампанії. У концепціях угорського короля галицький володар посідав далеко не останнє місце. Про це свідчить факт укладення між Оттокаром і Арпадами у 1272 р. мирної угоди, де останній підкреслював важливість союзу з "...Левом родичем нашим, князем Русі" [62, s.126; 103, s.530].

Добросусідські відносини між обома династіями сприяли нормальному існуванню і соціально-економічних контактів, які мали місце як та території володінь Угорщини [4, арк.1; 417, о.14-15], так і в Галицько-Волинській державі. На думку частини українських [227, с.233; 285, с.17], радянських [185, с.223; 473, с.7-8] і угорських істориків [418, о.46-53], на кордоні обох країн, при підтримці місцевих жителів (хоча це й не було обов'язковою повинністю [46, о.276]), у цей час активно зводились фортифікаційні укріплення. Їх власниками часто були західноєвропейські феодали, які приходились родичами місцевій знаті. Згідно чинного законодавства [46, о.277], активно функціонували і церковні структури [185, с.223]. Це реально сприяло укріпленню тут католицьких впливів [226, с.25]. Дані тенденції не зовсім влаштовували Лева, який ще з 50-х рр. XIII ст. контролюючи Мукачево, негативно ставився до даного процесу [4, арк.1].

Однак, ми припускаємо, що на князя справляла вплив дружина Констанція. Вона, проживаючи після шлюбу у Львові, підтримувала функціонування латинських парафій. Незважаючи на втрату католиками з 70-х рр. XIII ст. своїх

впливів на території Галицько-Волинської держави, донька Бели IV сприяла роботі домініканського ордену [393, s.12]. Так із її ініціативи та за відсутністю заперечень з боку офіційної влади, у Львові було споруджено костюл Іоанна Хрестителя [145, с.92].

Добросусідськими залишались відносини між обома династіями і після смерті в 1272 р. Іштвана V та з приходом до влади в Угорщині Ласло IV [165, с.98]. Не зважаючи на те, що новий правитель, як і його попередник вважались rex Galitiae et Lodomeriae [63, s.79, s.214; 91, o.9, o.12, o.16, o.25], Лев прагнув не псувати з ним стосунки. Це було пов'язано із особливостями відносин галицько-волинських правителів з Ордою [29, с.334] та Чехією [298, с.301], а також залежало від політичної ситуації, яка мала місце в Угорському королівстві.

Середньовічний хроніст Шимон Кезаї повідомляв, що у часи правління Ласло свавілля місцевої знаті набуло особливо великих розмірів [83, o.193-195; 90, s.97-99]. Це змушувало Арпадів відмовитися від проведення активної зовнішньої політики і зосередитись на вирішенні даної проблеми. В ході придушення феодалної анархії, у 1280 р., на думку Л.Войтовича, король користувався певною підтримкою Лева. До таких висновків вчений прийшов на основі геральдичного аналізу Левового герба [145, с.91-92; 144, с.457]. За це галицький володар отримав у володіння жупу Берег. На відміну від частини дожовтневих [165, с.98], діаспорних [307, с.108] та сучасних істориків [285, с.17]*, цієї ж позиції притримується В.Шандор [374, с.10].

Достовірність однієї або іншої точки зору, за відсутністю конкретних джерельних повідомлень, перевірити важко. Однак, враховуючи те, що Ласло, як і

* Примітка: М.Грушевський, Н.Полонська-Василенко, І.Кондратович, Ю.Химинець та А.Олашин схильні вважати, що Лев силоміць приєднав дані землі до складу своїх володінь. Науковці зауважували, що окрім Берега у сфері впливу Галицько-Волинської держави потрапив Хуст, Шариш і Вишків.

Лев, був прихильником православ'я грецького взірця [293, с.51], із думкою Л.Войтовича можна погодитись.

Польські князі, а також угорські та галицько-волинські правителі у 70 – 80-х роках XIII ст. були далеко не такими впливовими політиками й воєначальниками, як їхні попередники. Неврахування “татарського фактора” не сприяло існуванню союзницьких військово-політичних і династичних стосунків між ними. Невдовзі це відчули на собі як Арпади, так і престолонаслідники Романовичів.

На початку 80-х рр. XIII ст. Центральна Європа опинилась перед черговою загрозою монгольського спустошення. Оскільки галицько-волинські володарі “...бяхоуть... в воли Татарської”, ординці вирішили їх залучити до даної кампанії [14, стб.888]. Зокрема, у лютому 1282 р., коли “...пришедшоу оканьномуу и безаконьномуу Ногаеви и Телебуозѣ з нимъ на Оугры в силѣ тяжцѣ в бецисленомъ множествѣ...” [14, стб.888], приєднались до складу даного війська і більшість Данилових спадкоємців [468, с.202]. У поході взяли участь Лев зі своїм рідним братом Мстиславом, Юрій Львович, а також Юрій Володимирович – онук Василька Романовича [14, стб.888; 187, с.296].

Офіційна літописна версія участі руських князів у поході ординців на територію Угорщини полягає в тому, що перші вважались васалами монголів. Однак, навіть враховуючи це, ми припускаємо, що галицько-волинські володарі могли задовольняти і власні зовнішньополітичні амбіції. Це мало місце впродовж наступних років, коли спільними силами Галичини, Волині й Орди було спустошено польські землі [14, стб.888]. Похід монголо-татар князі використали як привід до нападу на сусідні землі [143, с.454].

Однак, кампанія завершилась невдало. Спершу, під час відсутності Лева, польський князь “...Болеслав ...воева около Щекарева и взя десять сель” [14, стб.888]. Це змусило галицького князя повернутися додому [33, с.162], певним чином ослабивши татарські війська і позбавивши їх провідників. Тільки так можна пояснити те, що “...Ногаеви и Телебуозѣ с нимъ воеваша землю Оугорскоую”

[14, стб.890] і, на думку В. Пашуто, не зустрічаючи там особливого опору [298, с.299], довго не могли покинути Карпати. Зокрема, “...Нога поиде на Бряшевъ и Телебоузъ поиде попереk Гору што бьшетъ переити треими дньми и ходи по л днии блоудя в горах” [14, стб.890-891]. Дослідження угорського історика Д. Дьорффі показали, що дані терени були тоді густозаселеними і кочівники могли знайти тут провідників [415, о.49].

У процесі посилення тиску з боку монголо-татар на Угорське королівство, галицько-волинські князі продовжували переслідувати власні цілі. Згідно зі свідченнями Холмського євангелія, у 1283 р. Лев перебував при дворі Ласло, де, на думку М.Грушевського, між володарями обох країн було укладено договір [165, с.98-99]. Нам невідомий його зміст, однак можна припустити, що син Данила прагнув узаконити перехід під його протекторат окремих закарпатських володінь. Розвиток зовнішньополітичної ініціативи Романовичів у західному напрямі не суперечила намірам Орди.

Незважаючи на невдачі попередньої кампанії, у 1285 р. монголи підготували проти угрів наступний похід. Так, “...пришедши Руску Краину през руские панства” [42, с.26], ординці знову заручились підтримкою галицько-волинських володарів (“Левъ князь со снмъ Юрьемъ а Мьстиславъ со своєю ратью а Володимѣрь со своєю ратью” [14, стб.893]). Спершу монголи відправились до Польщі, де змусили місцевого князя Лешка Чорного “втікати до Угрів” [87, с.518]. Згодом ординці спустошили “Полскую, Куявскую, Шмонскую землю ...землю Муравскую и Венгерское панство” [42, с.26]. Зробивши “...землю поустоу всю” [14, стб.894] (в тому числі і галицько-волинські володіння), ординці повернулись у степи. Це, на думку радянських [298, с.301] та сучасних науковців [145, с.90], на короткий час стабілізувало відносини Арпадів з Романовичами.

Дискусійним і практично не дослідженим залишається питання спільної русько-угорської боротьби з кочівниками. Так, окремі закарпатські дослідники, посилаючись на одну із грамот Ласло IV, опубліковану у 1804 р. І.Орлаєм [286,

с.262-263], схильні вважати, що король на початку 1286 р. (можливо при допомозі галицько-волинських володарів) організував проти ординців контракцію [293, с.51; 365, с.16]. Ми припускаємо, що представники обох династій вирішили відновити традицію галицько-угорського співробітництва, яка мала місце після 1248 р. Це впливає хоча б з того, що королівські війська просувалися територією Галичини.

Про хід кампанії у грамоті немає жодних вказівок. Зрозуміло лише, що війська Арпадів, не зустрічаючи жодного опору з боку сторожових татарських загонів, дійшли до Києва, після чого повернули назад. При цьому король запропонував місцевому руському, за своїм етнічним походженням, населенню переселитись у його володіння [180, с.9] (“...Мы Владиславъ, король Угорскій, обьявляемъ... чтобы все вольные, желающіе поселиться въ оныхъ земляхъ, селились не возбранно и безъ всякого опасенія и чтобы никто не дерзаль наносить имъ обиды”) [286, с.263]. Український діаспорний історик Ю.Боржава писав, що це було четверте за всю історію угро-руських відносин масове переселення східних слов'ян на підвладні Арпадам землі [132, с.13].

Всіх охочих, після переходу Карпат, було компактно розселено по обидва боки р.Тиси у Шаришському комітаті [286, с.263; 293, с.51]. На думку ряду дослідників, у цей час кордон обох країн перестав бути явищем політичного характеру [202, с.73], поступово набуваючи етнічних рис. Однак, активні асиміляційні процеси, які мали місце тут після даного переселення, послідовно знищували і цю межу [359, с.208; 417, о.19]. Це стало поштовхом до посилення з боку Галицько-Волинської держави зовнішньополітичного тиску у закарпатському напрямі. Опосередковано сприяли даній обставині релігійні відмінності між представниками різних етносів. На думку В.Пачовського та Ю.Химинця, саме остання причина викликала у 1286 р. незадоволення серед православного населення Спішського комітату, змусивши Лева вжити щодо угрів відповідні санкції. В результаті походу на Закарпаття дані землі перейшли під протекторат галицького володаря [293, с.53; 365, с.17].

Таким чином, незважаючи на те, що між обома династіями існували тісні родинні зв'язки, Романовичі у 80-х рр. XIII ст. проводили експансіоністську політику щодо східних комітатів Угорського королівства. Використовуючи руські впливи, які мали місце у сусідніх з Галичиною володіннях Арпадів [144, с.457; 202, с.73], Лев і надалі зберігав існуючу нестабільність на кордоні з Угорським королівством. За умов внутрішньополітичної анархії у самій Угорщині [293, с.54] це дозволяло руським князям закріпити свою владу за Карпатами.

Натомість Ласло, ініціюючи появу відповідної історично-ідеологічної та релігійної літератури, яка могла зупинити подібні тенденції [422, о.34-35], у військовому відношенні був гірше підготовлений, ніж Лев. До кінця 80-х рр. XIII ст. галицько-волинські володарі контролювали практично все Закарпаття, окрім комітатів Унг і Марамарош [53, о.165; 157, с.124; 326, с.48]. Згідно з документами місцеві феодали визнавали себе васалами руських князів [67, s.216-217, s.239-240; 174, с.23], що створювало всі передумови для подальшого розвитку та поглиблення даного успіху*. Ми припускаємо, що галицька знать була зацікавлена у використанні природних запасів даних земель (зокрема, покладів солі), а також виступала репрезентантом саме європейської політики свого князя.

Після приходу до влади в Угорщині у 1290 р., всупереч інтересам папи, короля Ендре III [293, с.54] ситуація у відносинах Арпадів із Романовичами кардинальним чином не змінилась. Галицько-волинські князі, незважаючи на вживання новим угорським правителем титулу *rex Galitiae et Lodomeriae* [66, s.45; 76, о.22], активізували власну зовнішньополітичну діяльність у закарпатському напрямі. Хоча між обома державами існували нормальні торгівельні зв'язки [96, s.29], на початку 90-х рр. XIII ст. "...Лев військами спустошив комітат Угочі" [64, s.87]. Це було викликано результатами польсько-чеської конфронтації 1289 р., у якій

* Примітка:

Окремі сучасні українські дослідники вважають, що Лев притримувався даного політичного курсу, використовуючи підтримку Золотої Орди, а також Чехії.

галицький князь брав активну участь [165, с.100]. Прагнучи здобути краківський престол [461, о.487], він, на думку М. Задорожного і М. Вегеша [189, с.11], при підтримці окремих представників угорської знаті, переслідував аналогічні цілі стосовно корони та володінь Арпадів. За умов, коли останні не могли власноруч справитись з існуючою феодалною анархією [160, с.128], дані амбіції отримали можливість реалізуватись на практиці. За станом на 1298 р. Лев досягнув поставлених завдань, а тому в одному з документів Ендре III називав Ужгородський комітат (навіть при наявності угорського намісника) руською землею [53, о.165]. Дане володіння, хоча й належало місцевому феодалу Якобу, все ж не могло передаватись ним у спадок, бо "...вважалось Руським" [53, о.165].

Однак, під кінець століття зовнішньополітичний тиск галицько-волинського володаря стосовно східних угорських комітатів зменшився. Не зумівши оволодіти бажаною краківською землею та регіонами, підвладними Арпадам, Лев, за свідченням польських і угорських документів, уклав із своїми західними сусідами мир. Пам'ятним каменем було відзначено місце, де перетиналися кордони Угорського королівства, володінь Романовичів і Малої Польщі [96, s.29]. За Галицько-Волинською державою, при цьому, закріплювалось право контролювати все Закарпаття, яке й перебувало у складі володінь країни до 1321 р. [165, с.100].

Прийняте рішення щодо укладення з уграми й поляками мирного договору з'явилося невипадково. Безперервні війни князів із найближчими північними та західними сусідами виснажили країну, яка й так перебувала у сфері пильної уваги Сараю і могла потрапити під прес її військового та адміністративно-політичного тиску. Такі обставини підштовхували лідерів Галичини й Волині вдатися до нормалізації відносин з Ендре III. Ми припускаємо, що це могло мати місце в контексті тих переговорів, які, на думку українських вчених із США, у питаннях церковної реорганізації на Русі проводили між собою представники Угорщини, Візантії та Орди [456, s.42].

Загалом, після смерті у 1301 р. князя Лева та в результаті припинення існування династії Арпадів, взаємовідносини між Угорщиною та Галицько-Волинською державою увійшли в цілком нову стадію розвитку.

Отже, в останній третині XIII ст. вектор військово-політичних відносин Арпадів з Романовичами розвивався у контексті постійного військового тиску на територію Центрально-Східної Європи з боку Орди. Дана обставина не сприяла консолідації зусиль нових престолонаслідників як в Угорському королівстві, так і в Галицько-Волинському князівстві з метою оборони своїх земель. Навпаки, угорські королі (Іштван V, Ласло IV і Ендре III) та Лев зосередили увагу власної зовнішньої політики на цілком відмінних від попередніх років напрямках, лише іноді налагоджуючи між собою співпрацю, як це мало місце у 1270 та 1286 рр.

Даний період не був показовим щодо союзницьких взаємин обох країн. Руські князі, перебуваючи у залежності від татар, моделювали міжнародну політику, відштовхуючись від даної обставини. Це не сприяло нормалізації відносин з Арпадами. Останні, в результаті активної діяльності ординців та Романовичів у “східному напрямі” втрачали свої землі. Лев, будучи типовим представником феодалної еліти, намагався скористатись ослабленням західного сусіда. У зв’язку з цим князь активно використовував у своїх інтересах етносоціальні, політичні та релігійні особливості розвитку закарпатських земель, зумівши впродовж короткого часу приєднати їх до складу власних територій. Починаючи від середини 80-х рр. XIII ст. дана тенденція продовжувала мати місце, результатом чого була більш як 30-річна анексія всього Закарпаття.

Фактично на цьому союзницькі династичні взаємовідносини династії Арпадів із володарями Галицько-Волинського князівства перестали розвиватись. Активні асимілізаційні процеси, які мали місце між обома народностями як у межах Угорщини, так і на території Подністров’я, започаткували дещо інші за своїм характером стосунки, які ще більше видозмінились після 7-річного безкоролів’я та приходу до влади в Естергомі у 1308 р. династії Анжу.

Таким чином, зміна у ставленні Угорщини до питання розширення власних військово-політичних впливів на Подністров'я і Волинь передбачало насамперед налагодження з галицько-волинськими князями добросусідських стосунків. Результатом укладення рівноправного династичного союзу між Арпадами і Романовичами було залучення руських правителів до боротьби за “спадщину Бабенбергів”, участь угорського короля у переговорах Данила з папською курією щодо створення антимонгольської коаліції та коронації князя.

Неспроможність лідерів провідних країн Центрально-Східної Європи усунути татарську загрозу на рубежі 50 – 60-х рр. XIII ст. викликала загострення військово-політичних стосунків Орди з володарями Галицько-Волинської держави. Це негативно відобразилось і на стосунках Арпадів Романовичами. Бела IV, не підтримавши свого східного сусіда в боротьбі з монголами, спричинив до перетворення Данила на ординського васала. Нестабільність відносин з Угорщиною вдало використав Лев Данилович, який впродовж останньої третини XIII ст. приєднав до своїх земель угорські комітати Закарпаття.

ВИСНОВКИ

В ході дослідження ми дійшли таких висновків. У період від другої половини XII ст. східнослов'янська цивілізація перебувала в апогеї власної династичної та внутрішньополітичної нестабільності. Поступова децентралізація колись потужної у територіальному, військовому та економічному плані держави на окремі удільні князівства стала переломним моментом у формуванні нової структури адміністративно-політичного управління та міждинастичних відносин. Показовими у даному відношенні були південно-західні землі Русі – Волинь та Галичина. У контексті моделювання подальшого розвитку князівств, місцеві династії ще впродовж XII ст. намагались укріпити свій міжнародний авторитет союзницькими відносинами з найближчими західними сусідами, зокрема – з Угорським королівством та Краківсько-Сандомирським князівством. Це було зручно як у географічному, так і в династичному відношенні. Зокрема, Арпади зберігали традицію родинних стосунків із галицькими князями ще із середини XI ст.

Актуальність добросусідських стосунків із західними сусідами для князів була однією з першочергових і у другій половині XII ст. Більшість представників руської феодальної еліти це розуміла, а тому після чвар 1148 – 1152 рр. намагалась підтримувати з ними активні контакти. Цьому сприяли міжнародні відносини та внутрішньополітичний розвиток князівств, зокрема – Галицького.

По-перше, близькість кордонів, тривалість економічного співробітництва Угорщини і Галицького князівства обумовлювало поступове ослаблення інституту князівської влади у Подністров'ї, поширюючи в Галичі олігархічні тенденції серед бояр. Цьому сприяла політика опривілейовування Ростиславичами місцевого нобілітету шляхом надання у користування значних земельних володінь. На дані процеси мала вплив Угорщина. Місцеві барони, в силу відсутності у королівстві законодавства, яке б регламентувало феодальні відносини, поступово позбувались політичної залежності з боку королів. Процеси феодалізації угорського суспільства справляли вплив на галицькі землі, створюючи прецедент до утворення у

Подністров'ї аналогічної форми правління. Це спричинило до появи в оточенні князя міцної, економічно стабільної групи бояр та кристалізації яскраво вираженої угрофільської орієнтації.

Зі смертю у 1187 р. Ярослава Володимирковича її лідери отримали можливість реалізувати свої плани на практиці. Галицьке князівство протягом 1187 – 1193 рр. перетворилося у об'єкт міжнародних відносин. Арпади в ході війни на короткий час, при сприянні значної частини боярства, зуміли приєднати до власних володінь землі Ростиславичів. Виробивши відповідні ідеологеми, корона у подальшому була зацікавлена в утриманні цієї землі та проведенні на її території релігійних перетворень.

Однак, військово-дипломатичні прорахунки Угорської корони, ігнорування прав місцевої феодальної еліти дестабілізувало становище угрів у регіоні. Ворожість, яка появилася між ними та прихильниками руських князів у цей період зумовила поразку Арпадів у війні за Галич. Відновлення Володимира Ярославича (1190 р.) на галицькому престолі при допомозі Казимира Справедливого спричинило до появи угро-польського конфлікту та чергового загострення військово-політичних і дипломатичних відносин із Ростиславичами.

Починаючи з кінця XII ст., відносини Угорщини та Галицького князівства розвивались у контексті спроб підпорядкувати Галич впливу волинських князів. Так, Роман Мстиславич, оволодівши у 1199 р. Галичем, намагався стабілізувати відносини з короною. Фізично ліквідувавши більшість представників проугорської групи бояр, він прагнув відновити існування в регіоні одноосібної князівської влади. Оскільки це суперечило планам Арпадів навіть за умов суспільно-політичної нестабільності в королівстві, для Романа існувала потреба отримати від них гарантії невтручання у галицькі справи. Хоча ці дипломатичні проекти спершу не знаходили відповідної реакції серед угрів, князь за рахунок активізації власної міжнародної політики нормалізував стосунки з королем Ендре II. Покращенню відносин Угорського королівства з Галицько-Волинським князівством сприяло теж

падіння Візантії і спроб Романа, на тлі даних процесів, знайти підтримку у імператора Священної імперії.

По-друге, несподівана загибель у 1205 р. галицько-волинського володаря актуалізувала міжнародне значення “галицького питання”. Сприяли цьому і проугорські позиції місцевого нобілітету, який за короткий час стабілізував свою владу у регіоні. Це стало однією з причин переходу Галича до адміністративно-політичних та військових сфер впливу династії Арпадів. Вдало використовуючи сприятливу міжнародну кон’юнктуру, права на Галич Романовичів та Ігоревичів, а також інтереси місцевої знаті, король Ендре II тривалий час зберігав за собою право йменуватись rex Galitiae et Lodomeriae, водночас впливаючи на соціально-економічні, релігійні та політичні процеси в регіоні. Дані тенденції не задовольняли князів Південно-Західної Русі – претендентів на галицький престол. Однак, контрзаходи, вжиті ними з метою усунення угорського етнічного елементу з Галичини, не позбавили Подністров’я “присутності влади Арпадів”.

Кардинальних змін у процесі контролю Угорщини за суспільно-політичним розвитком Галичини не відбулося навіть після здобуття Галича Мстиславом Удатним. Засилля угрофільськи налаштованого боярства не дало змоги останньому централізувати інститут політичної влади, незважаючи на наявність родинних зв’язків із Романовичами та Ростиславичами. Всупереч короткочасним військовим прорахункам, Арпади зберегли в Галичині власні політичні позиції, які особливо зміцнились після дипломатичних перемог над Удатним і чергового переходу краю в 1227 р. під прямий контроль корони.

Проте, наявність тривалих військово-політичних та соціально-економічних впливів Угорщини у Галичині все ж не спричинила до укладення персональної унії з боярами. Цьому завадила діяльність Романовичів, які, завершивши об’єднання Волині, у 1227 – 1235 рр. втрутились у боротьбу за Галич з особливим ентузіазмом, цілеспрямованістю та наполегливістю. Наступ на позиції корони дозволив на короткий час заволодіти галицькими землями. Однак, відсутність підтримки з боку

більшості місцевої знаті обумовила короткочасність присутності влади Данила у Подністров'ї. Натомість король, відчуваючи прихильність з боку частини бояр та вдало використовуючи міжнародну ситуацію, у якій опинилася Галичина у цей час, зберігав тут політичні та релігійні впливи. Лише зі смертю Ендре II та посиленням в Угорщині відцентрових тенденцій Романовичі отримали можливість обійняти батьківський престол. Однак, така перевага з'явилась не внаслідок військово-політичних перемог, а в результаті власного фіктивного “васального” підпорядкування Данила короні восени 1235 р.

Надання Романовичами з боку Угорщини необхідної прихильності і відповідних гарантій щодо невтручання у боротьбу за Галич дозволила князям позбавити Подністров'я впливів та влади Ольговичів. Суттєве покращення міжнародного авторитету Романовичів наприкінці 30-х рр. XIII ст., а також стабілізація внутрішньополітичної ситуації в країні створили передумови для остаточного позбавлення й контролю з боку Арпадів. З цією метою, за умов загрози від татар, галицький володар висував проект укладення між обома сторонами рівноправного союзницького договору з відповідними династичними зв'язками.

Відмова короля змусила Данила розірвати з ним умови “васального договору” від 1235 р. Це викликало чергове загострення відносин між обома сторонами, результатом чого було відновлення зовнішньополітичного тиску Арпадів у галицькому напрямі. Однак, невдачі кампаній 1242 – 1245 рр., а особливо – поразка під Ярославом, змусили Белу у 1248 р. укласти з Романовичами мир.

По-третє, династичний шлюб Лева Даниловича з донькою короля Бели Констанцією став переломним у відносинах між обома країнами. Зв'язки обох держав набули рівноправного статусу, де кожна зі сторін несла взаємні зобов'язання. Правлячі династії Угорщини та Галицько-Волинського князівства налагодили мобільні дипломатичні відносини, водночас активно взаємодіючи з іншими своїми європейськими союзниками. Хоча така співпраця була необхідна

обом державам, Арпади часто не дотримувались союзницьких зобов'язань щодо Романовичів.

Особливо це мало місце в другій половині XIII ст. під час боротьби за “австрійську спадщину” (1252 – 1270 рр., з перервами) та в період постійної загрози з боку монголо-татар. Бела IV, моделюючи відносини з Данилом, перебував у фарватері зовнішньополітичних зв'язків папства. Ця орієнтація обумовлювала його ставлення до “татарської проблеми” та міжнародних відносин у Центральній Європі. Натомість для галицького володаря ключовим у зовнішній політиці залишалось питання налагодження стосунків з Ордою. Неспроможність порозуміння у даній площині між обома правителями зумовила перехід володінь Романовичів на рубежі 50 – 60-х рр. XIII ст. до сфер впливу Чингізидів.

По-четверте, ослаблення дипломатичних відносин між Галицько-Волинською державою та короною спричинило до погіршення військово-політичних стосунків за часів правління Лева. Спадкоємці Данила Галицького перебували у прямій залежності від монголо-татар. Це відображалось на їхній зовнішньополітичній діяльності, яка, судячи з документальних свідчень, не переслідувала мети усунення ординської загрози. У контексті даних змін трансформувався вектор розвитку стосунків Арпадів з Левом. Хоча князь на початку власного правління виступав союзником угорських королів у їх міжнародній діяльності, він не вважав за доцільне підтримувати з ними постійні й динамічні стосунки. В результаті регулярних нападів галицького князя на східні комітати, відбулось приєднання усього Закарпаття до складу галицько-волинських земель. Королі, вирішуючи внутрішньополітичні непорозуміння в країні, не мали можливості приділяти належної уваги обороні кордонів від посягань Льва Даниловича. Нестабільність у стосунках із Галицько-Волинським князівством збереглась і після припинення існування у 1301 р. династії Арпадів та приходу до влади в Угорщині у 1308 р. родини Анжу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

НЕОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Державний Архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). – Ф.4 (Наджупан Ужанської жупи, м.Ужгород). – Оп.2. – Спр.439. – 1 арк.
2. ДАЗО. – Ф.4 (Наджупан Ужанської жупи, м.Ужгород). – Оп.2. – Спр.365. – 1 арк.
3. ДАЗО. – Ф.10 (Наджупан Березької жупи, м.Берегово). – Оп.8. – Спр.37. – 1 арк.
4. ДАЗО. – Ф.151 (Правління Мукачівської греко-католицької єпархії, м.Ужгород). – Оп.25. – Спр.35. – 9 арк.

ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

5. Акты историческое, относящиеся к России / Под ред. А.И. Тургенева. – СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1841. – Т.1. – 399 с.
6. Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XIII ст.). Збірник документів і матеріалів / АН УРСР. Інститут суспільних наук та ін. Упорядкував Є.А. Гринів та ін. – К.: Наукова думка, 1988. – 288 с.
7. «Великая хроника» о Польше, Руси и их соседях XI – XIII вв. / Вступ. статья Н.И. Щавелевой. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 259 с.
8. Владимирский летописец. Новгородская вторая (архивская) летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – М.: Наука, 1965. – Т.30. – 240 с.
9. Вологодско-Пермская летопись // ПСРЛ. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – Т.26. – 412 с.
10. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / За ред. М.Ф. Котляра. – К.: Наукова думка, 2002. – 396 с.

11. Дашкевич Н.П. Грамота князя Ивана Ростиславича Берладника 1134 г. // Сборник статей по истории права, посвященный М.Ф. Владимискому-Буданову его ученикам и почитателям / Под ред. М.Н. Ясинского. – К.: Типография С.В. Кульфацко, 1904. – С.366-382.
12. Ермолинская летопись // ПСРЛ. – СПб.: Типография М.А. Александрова, 1910. – Т.23. – 242 с.
13. Западнорусские летописи // ПСРЛ. – СПб. Типография М.А. Александрова, 1907. – Т.17. – 648 с.
14. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – СПб.: Типография М.А. Александрова, 1908. – Т.2. – 938 с.
15. Киннам И. Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов (1118 – 1180) / Под ред. проф. Н.И. Карпова. – СПб.: В типографии Григория Трусова, 1859. – 363 с.
16. Лаврентьевская и Троицкая летописи // ПСРЛ. – СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1846. – Т.1. – 235 с.
17. Летописный сборник, именуемый летописью Авраамки // ПСРЛ. – СПб.: Типография Ф.Елеонского и К^о, 1889. – Т.16. – 389 с.
18. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью / С прил. извлечений / С прил. извлечений из монографии Б.М. Клосса “Никоновский свод и русские летописи XVI – XVII веков” // ПСРЛ. – М.: Языки русской культуры, 2000. – Т.9. – 256 с.
19. Летописный свод 1497 г. Летописный свод 1518 г. (Уваровская летопись) // ПСРЛ. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т.28. – 411 с.
20. Летописцы последней четверти XVII в. // ПСРЛ. – М.: Наука, 1968. – Т.31. – 262 с.
21. Летопись по Воскресенскому списку // ПСРЛ. – СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1856. – Т.7. – 345 с.

- 22.Летопись по Лаврентьевскому списку // ПСРЛ. – Л.: Изд-во историко-археографической комиссии АН СССР, 1926. – Издание 2. – Выпуск 1. – Т.2. – 938 с.
- 23.Літопис Руський / За ред. Л. Махновця. – К.: Дніпро, 1989. – 590 с.
- 24.Львовская летопись // ПСРЛ. – СПб.: Типография М.А. Александрова, 1910. – Т.20. – Ч.1. – 418 с.
- 25.Московский летописный свод конца XV века // ПСРЛ. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1949. – Т.25. – 463 с.
- 26.Никаноровская летопись. Сокращённые летописные своды конца XV века // ПСРЛ. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1962. – Т.27. – 418 с.
- 27.Новгородская летопись старшего и младшего изводов / Под ред. и с предисловием А.Н. Насонова, отв. ред. М.Н. Тихомиров. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 640 с.
- 28.Новгородские и псковские летописи // ПСРЛ. – СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1848. – Т.4. – 360 с.
- 29.Плано Карпини. История Монгаловъ. Вильгельм де Рубрук. Путешествие в восточные страны / Перевод А.И. Малеина. – СПб.: Издание А.С. Суворина, 1911. – 224 с.
- 30.Постниковский, Пискаревский, Московский и Бельский летописцы // ПСРЛ. – М.: Наука, 1978. – Т.34. – 303 с.
- 31.Псковские и софийские летописи // ПСРЛ. – СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1851. – Т.5. – 279 с.
- 32.Слово о полку Ігоревім / Упоряд. та примітки О.Мишанича. – К.: Радянська школа, 1989. – 619 с.
- 33.Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / За ред. Ю. Мицика. – К.: Наукова думка, 1992. – 334 с.
- 34.Тверская летопись // ПСРЛ. – СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1863. – Т.15. – 504 с.

- 35.Тизенгаузен В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды: В 2 т. – СПб.: Издано на иждивение графа С.Г. Строганова, 1884. – Т.1. – 563 с.
- 36.Типографская летопись // ПСРЛ. – Л.: 2-я Государственная типография, 1921. – Т.24. – 272 с.
- 37.Холмогорская летопись. Двинской летописец // ПСРЛ. – Л.: Наука, 1977. – Т.33. – 250 с.
- 38.Хониат Н. История: В 2 т. / Перевод В.И. Долоцкого. – СПб.: Въ типографіи Григорія Трусова, 1860. – Т.1. – 446 с.
- 39.Хониат Н. История: В 2 т. / Перевод Н.В. Чельцова. – СПб.: Въ типографіи Департамента Уделов, 1862. – Т.2. – 495 с.
- 40.Хрестоматия по истории средних веков: В 3 т. / Под ред. С.Д. Сказкина. – М.: Соцэкгиз, 1963. – Т.2. – 752 с.
- 41.Хроника магистра Винцентия Кадлубка // Щавелева Н.И. Польские латиноязычные средневековые источники. – М.: Наука, 1990. – С.76-140.
- 42.Хроники: Литовская и Жмойская, и Быховца // ПСРЛ. – М.: Наука, 1975. – Т.32. – 320 с.
- 43.*Anonymi Belae Regis notarii Historia Hungarica // Scriptorum Rerum Hungaricarum.* – Vindobonensis, 1756. – S.1-38.
- 44.*Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI – XIV század / Szer. L.Makkai.* – Budapest: Gondolat kiadó, 1960. – 451 l.
- 45.*Árpád-kori oklevelek 1001 – 1196 / Szer. Gy.Györffy.* – Budapest: Ballasi kiadó, 1997. – 147 l.
- 46.*Az Aranybulla 1231. évi megújítása (Részletek) // Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000 – 1526.* – Budapest: Akademiae kiadó, 2000. – O.274-278.
- 47.*Az 1222 évi Aranybulla // Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000 – 1526.* – Budapest: Akademiae kiadó, 2000. – O.268-274.

- 48.III Béla emlékezése / Szer. Gy. Kristó, F. Makk. – Budapest: Magyar Helikon, 1986. – 328 l.
- 49.Bendefy L. Fontes Authentici itinera (1235 – 1238) fr. Iuliani Illustrantes. – Budapestini, 1937. – 53 s.
- 50.Chronika Hungaro-Polonika / Szer. B. Korácsnyi. – Szeged, 1969. – 76 l.
- 51.Chronicon Henrici de Mügelin Germanice conscriptum // Scriptorum Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum / Ed. E. Szentpétery. – Budapestini, 1938. – V.2. – S.88-178.
- 52.Chronikon Pictum Vindobonense // Historiae Hungaricae Fontes domestici / Ed. M. Florianus. – Lipsiae, 1883. – S.100-245.
- 53.Codex diplomaticus Árpadianus. Árpád-kori oklevelek 1095 – 1301. – Pest, 1867. – K.1. – 216 l.
- 54.Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae: In 4 t. / Studio et opera A. Boszek. – Olomoucii, 1841. – T.3. – 412 s.
- 55.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1829. – T.1. – V.1. – 496 s.
- 56.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1829. – T.2. – V.1. – 464 s.
- 57.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1829. – T.3. – V.1. – 480 s.
- 58.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1829. – T.3. – V.2. – 495 s.
- 59.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1829. – T.4. – V.1. – 480 s.
- 60.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1829. – T.4. – V.2. – 480 s.
- 61.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1829. – T.4. – V.3. – 560 s.

- 62.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1829. – T.5. – V.1. – 328 s.
- 63.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1829. – T.5. – V.2. – 608 s.
- 64.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1829. – T.5. – V.3. – 520 s.
- 65.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1841. – T.5. – V.7. – 480 s.
- 66.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1830. – T.6. – V.1. – 400 s.
- 67.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1830. – T.6. – V.2. – 416 s.
- 68.Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Ed. G. Fejer. – Budae, 1830. – T.7. – V.3. – 520 s.
- 69.Codex diplomaticus Poloniae / Ed. L. Pzyszczewski. – Varsaviae, 1847. – T.1. – 367 s.
- 70.Dlugossii Joannes. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae: In 10 libres / Komit. red. Z.Kozłowska-Budkowa i inni. – Warszawa: PWN, 1973. – Lib.5-6. – 432 s.
- 71.Dlugossii Joannes. Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae: In 10 libres / Komit. red. Z.Kozłowska-Budkowa i inni. – Warszawa: PWN, 1975. – Lib.7-8. – 433 s.
- 72.Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075 – 1953): In 2 v. / Colleget in introductione et adritationibus auxit P. Athanasius G. Welykyi OSBM. – Romae, 1953. – V.1. – 686 s.
- 73.Fontes rerum Bohemicarum. Prameny dějin českých vydavane z nadani F. Palackego. – Praha, 1874. – T.2. – 572 s.

74. Hazai Oklevéltár 1234 – 1536 / Szer. I. Nagy, F. Deák, Gy. Nagy. – Budapest, 1879. – 473 l.
75. Codex diplomaticus patrius. Hazai Okmánytár / Ed. I. Nagy, I. Paur, K. Ráth, D. Véghely. – Győrött, 1865. – K.1. – 448 l.
76. Codex diplomaticus patrius. Hazai Okmánytár / Ed. I. Nagy, I. Paur, K. Ráth, D. Véghely. – Győrött, 1865. – K.2. – 492 l.
77. Historia Regni Hungariae e probatissimis scriptoribus. Synoptice deducta. – Posonii: Typis Georgii Aloysii Belnay, 1804. – 439 s.
78. Historia Regum Hungariae cum notiis praeviis. – Budaë, 1801. – 334 s.
79. Historia Russiae Monumenta / Ab. A.J. Turgenev. – Petropoli: В типографии Эдуарда Праца, 1841. – T.1. – 399 s.
80. Hodinka A. Az oroszok évkönyvek magyar vonatkozásai. – Budapest, 1916. – 510 l.
81. Joannes Kinamos – Johannes Cinnamos // Morávcsik Gy. Az Árpád-kori történet bizanci forrásai. Fontes Byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descenduntium. – Budapest: Akadémiai kiadó, 1984. – S.206.
82. Kálti Márk. Képes krónika. – Budapest: Akadémiai kiadó, 1959. – 254 l.
83. Kézai Simon. A magyarok története // A magyarok elődeiről és honfoglalásról. Kortársak és krónikások hirdetései. – Budapest, 1975. – O.182-195.
84. Kodeks dyplomatyczny Malopolski / Ed. F. Piekosinski. – Krakow: Nakładem Akademii umijetności Krakowskiej, 1886. – T.2. – 374 s.
85. Kronika Boguchwala i Godysława Paska // Monumenta Poloniae historica: In 5 t. / Ed. A. Bielowski. – Warszawa: PWN, 1961. – T.2. – S.454-598.
86. Kronika Domowa Dzieduszyckich. – Lwow: Nakładem Familii dla własnego użytku, 1865. – 480 s.
87. Kronika Polska Marcina Kromera biskupa Warmińskiego: W 3 t. – Sánok: Nakład i druk Karola Pollaka, 1857. – T.1. – 456 s.
88. Kronika Wielkopolska. – Warszawa: PWN, 1965. – 331 s.

89. Maciej de Miechowita. *Chronika Polonorum* / Pod red. Sławomira Tabkowskiego. – Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1986. – 540 s.
90. Magistri Simon de Keza *Gesta Hungarorum // Historiae Hungaricae Fontes domestici*. – Lipsiae, 1883. – S.52-99.
91. *Monumenta Hungariae historica. Magyar történelmi emlékek*. – Budapest, 1888. – K.2. – 402 l.
92. *Monumenta Ungarica* / Ed. L.Ch. Engel. – Viennae: Sumtibus Antonii Doll Bibliopolae, 1809. – 479 s.
93. Nagy I., Véghely D., Nagy Gy. *Zala vármegye története. Okleveltár*. – Budapest, 1886. – T.1. – 155 l.
94. *Oesterreichische Chronik // Monumenta Germania Historiae*. – Hannoverae et Lipsiae, 1909. – T.6.
95. Piekosinski F. *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej s.Waclawa*. – Kraków, 1874 // *Monumenta Medii Aevi Historica res gestas Poloniae illustrantia*. – T.1. – 379 s.
96. *Polska Jana Dlugosa* / Red. naukowy H. Samsonowicz. – Warszawa: PWN, 1984. – 598 s.
97. *Rerum Hungaricarum. Monumenta Arpadiana* / Scheitlin E. Zollikofer. – Sankt-Gallen, 1849. – 748 l.
98. *Rogerii Carmen Miserabile // Scriptorum Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* / Ed. E.Szentpétery. – Budapestini, 1938. – V.2. – S.543-589.
99. *Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis recusi fecit Gesta Friderici imp. Auctoribus Ottone et Ragevino*. – Hannoverae, 1867. – 350 s.
100. Strykowski M. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi: W 2 t.* / Przedmowa M.Malinowskiego i Danilowisza. – Warszawa: Nakładem Gustawa Leona Glücksberga, 1846. – T.1. – 392 s.

101. Szent Istvántól Mochácsig. Források a középkori Magyarországról / Szer. L. Blazovics. – Szeged, 1994. – 262 l.
102. Thuróczy J. A magyarok krónikája. – Budapest: Akademia kiadó, 1978. – 564 l.
103. Vetera Monumenta Historica Hungariam sacram Illustrantia / Ed. A. Theiner. – Romae, 1859. – T.1. – 945 s.
104. Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae / Ed. A. Theiner. – Romae, 1860. – T.1. – 856 s.
105. Vita sanctae Salomeae reginae Haliciensis // Monumenta Poloniae Historica. – Warszawa: PWN, 1961. – T.4. – S.770-796.
106. Wenzel G. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus // Monumenta Hungariae Historica Scriptores. – Budapest, 1871. – T.9. – 819 p.

МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ ТА ПРАЦІ ДОВІДКОВОГО ХАРАКТЕРУ

107. Андрій II // Довідник з історії України. Видання друге, доопрацьоване і доповнене / За загальною ред. І. Підкови і Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С.24.
108. Андрияшев А.М. Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. – К.: Б.В., 1887. – 232 с.
109. Андрусак М. Унія з Римом і коронація Данила // Збірник документів V наукової конференції НТШ. – Торонто, 1954. – С.132-137.
110. Аннинский С.А. Известия венгерских миссионеров XIII – XIV вв. о татарах и Восточной Европе // Исторический архив. – 1940. – Т.3. – С.71-113.
111. Аркас М. Історія України-Руси. – Одеса: Маяк, 1994. – 392 с.
112. Арпади (Арпадовичі) // Довідник з історії України. Видання друге, доопрацьоване і доповнене / За загальною ред. І. Підкови і Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С.35.
113. Аулих В.В. Древнерусские города: Володимир-Волынский // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Раннеславянский и древнерусские периоды. Сборник статей. – К.: Наукова думка, 1990. – С.93-96.

114. Аулих В.В. Прикарпатье, Волынь и Закарпатье в период Киевской Руси и феодальной раздробленности: торговля // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Раннеславянский и древнерусские периоды. Сборник статей. – К.: Наукова думка, 1990. – С.83-86.
115. Бабенко Р. Прикордонні землі Південно-Західної Русі і Золотої Орди (друга половина XIII ст. – перша половина XIV ст.) // Історія України в школі. – 2000. – №3. – С.6-12.
116. Багрий Р.С. Древнерусские города: Плеснеск // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Раннеславянский и древнерусские периоды. – К.: Наукова думка, 1990. – С.111-114.
117. Бадяк В. До питання про коронацію і корону Данила Галицького // Науковий вісник Українського університету. – М., 2002. – Т.2. – С.33-39.
118. Балагурі Е.А., Пеняк С.І. Закарпаття – земля слов'янська. З історії слов'янських племен Закарпаття VI – XIII ст. Нариси. – Ужгород: Карпати, 1976. – 159 с.
119. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России: от водворения славян в сей стране до уничтожения Гетманства. – К.: Час, 1993. – 656 с.
120. Барвінський Б. З'їзд галицького князя Данила з угорським королем Белою IV у Прешбурзі 1250 р. – Львів, 1901. – 27 с.
121. Барвінський Б. Ким свідчив ся Отокар ? // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т.47. – С.1-3.
122. Барвінський Б. Прешбурзький з'їзд в справі спадщини по Бабенбергах (причинок до історії великого австрійського безкоролів'я) // Записки НТШ. – Львів, 1902. – Т.52. – С.1-27.
123. Баткин Л.М. Гвельфы // Советская историческая энциклопедия: В 16 томах. – М.: Советская энциклопедия, 1963. – Т.4. – С.142.
124. Бела // Советская историческая энциклопедия: В 16 т. – М.: Советская энциклопедия, 1962. – Т.2. – С.211.

125. Бертенъи И. Международное положение Венгрии после татарского нашествия // Восточная Европа в древности и средневековье. Сборник статей / АН СССР. Институт истории СССР. Редколлегия М.А. Коростовцев и др. – М.: Наука, 1978. – С.315-320.
126. Бодрухин В. Боротьба Ольговичів за гегемонію в Південній Русі // Сіверянський вісник. – 2000. – №5. – С.53-59.
127. Бодрухин В. Українська державність удільної доби (XII – XIV ст.). – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2002. – 304 с.
128. Бодрухин В. Чернігівська земля-князівство. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2002. – 132 с.
129. Бодрухин В., Чикаєва В. та ін. Пізні кочовики Східноєвропейського степу. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2002. – 186 с.
130. Бойко О.Д. Історія України. – К.: Академія, 1999. – 566 с.
131. Борецкій-Бергфельдъ Н. История Венгрии въ Средние века и новое время // История Европы по эпохам и странам в средние века и новое время / Под. ред. Н.И. Кареева и И.В. Лучицкого. – СПб.: Издание Акционерного Общества “Брокгауз – Эфрон”, 1908. – 207 с.
132. Боржава Ю. Від Угорської Русі до Карпатської України. – Філадельфія, 1923. – 55 с.
133. Брайчевський М.Ю. Географічні межі Галицького князівства близько 1185 р. (з коментарів до “Слова о полку Ігоревім”) // Галич і Галицька земля. – К. – Галич: Місіонер, 1998. – С.24.
134. Бузескуль Вл. Князь Торопецкій Мстислав Мстиславичь // Журнал Министерства Народного Просвещения (далі – ЖМНП). – СПб., 1869. – Ч.3. – С.188-220.
135. Васильевский В.Г. Из истории Византии в XII в. Союз двух империй (1148 – 1155 гг.) // Славянский сборник. – СПб., 1877. – Т.2. – С.210-262.

136. Вегеш М. Галицько-Волинська держава і Угорщина // Срібна земля. – 2000. – №31. – С.14.
137. Великий А.Г. Проблеми коронації Данила // *Analecta OSBM.* – Серія 2. – Секція 2. – Вип.1-2. – Рим, 1954. – С.95-105.
138. Вернадский Г. Монголы и Русь / Пер. с англ. Е.П. Бернштайна, Б.Л. Губмана, О.В. Строгановой. – Тверь: ЛЕАН, М.: АГРАФ, 1997. – 480 с.
139. Вернадский Г. Русская история. Учебник / Пер. с англ. В.С. Антонов, М.М. Гурвиц. – М.: АГРАФ, 1997. – 544 с.
140. Войнар М. о. Корона Данила в правничо-політичній структурі Сходу // *Analecta OSBM.* – Серія 2. – Секція 2. – Вип.1-2. – Рим,1954. – С.105-119.
141. Войтович Л. Генеалогія династії Рюриковичів і Гедиміновичів. – К.: НАНУ ПУ, 1993. – 199 с.
142. Войтович Л. Друга галицька династія. Загадки і проблеми досліджень // *Пам'ять століть.* – 2002. – №5. – С.35-49.
143. Войтович Л. Князівська верства в галицькій землі // IV Міжнародний конгрес українців. – Одеса, 26-29 серпня 1999. – Ч.1. – Одеса – К. – Львів, 1999. – 1999. – С.80-86.
144. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.: склад, суспільна і політична роль) / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – 649 с.
145. Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів в XII – XIII ст. / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 1996. – 256 с.
146. Всемирная история: В 10 т. / Под ред. Н.А. Сидоровой и др. – М.: Политиздат, 1957. – Т.3. – 895 с.
147. Всемирная история. Закат Римской империи. Раннее средневековье / Авт. А.Н. Бадак, И.Е. Войнич, Н.М. Волчек и др. – М.: АСТ; Минск: Харвест, 1999. – 1048 с.

148. Гарайда И. Галицька политика угорських королів Бейлы III-го и Андрія II-го // Зоря. – 1943. – №1-4. – С.119-176.
149. Головацкий Я. Очерк быта Угорских Русских // Головацкий Я. Карпатская Русь. Географическо-статистические и историческо-этнографические очерки Галичины, Северо-Восточной Угрии и Буковины: В 2 ч. – СПб., 1875. – Ч.1-2. – С.1-30.
150. Головко О. Б. Давньорусько-польські відносини на початку XIII ст. (Про обставини загибелі галицько-волинського князя Романа Мстиславича) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 1991. – Вип. 1. – С.7-10.
151. Головко О.Б. Князь Роман Мстиславич та його доба. – К.: Стилос, 2001. – 249 с.
152. Голубовский П. Печенеги, торки и половцы до нашествія татарь // Университетскія известія. – 1884. – №4. – С.1-48.
153. Грабовецький В.В. Історія Прикарпаття: В 5 т. – Івано-Франківськ, 1995. – Т.1. – 208 с.
154. Грабовецький В.В. Об'єднання Галицько-волинських земель в єдину державу – спадкоємицю Київської України-Русі. До 800-річчя утворення Галицько-Волинського князівства // Вісник Прикарпатського університету. – Історія. – 1999. – Вип.2. – С.17-26.
155. Грабовецький В.В. Столиця Ростиславичів і Романовичів у міжнародних відносинах XII – XIII століть // Вісник Прикарпатського університету. – Історія. – 1998. – Вип.1. – С.3-13.
156. Грабовський С. і ін. Нариси з історії українського державотворення. – К.: Генеза, 1995. – 600 с.
157. Гранчак І.М., Балагурі Е.А. Деякі питання стародавньої історії Ужгорода // Дослідження стародавньої історії Закарпаття. – Ужгород: Карпати, 1972. – С.114-133.

158. Греков Б.Д. Древнейшие судьбы Западной Украины // Новый мир. – 1939. – Ч.10-11. – С.248-256.
159. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М.: Госполитиздат, 1953. – 576 с.
160. Грицак П. Галицько-Волинська держава. – N-У.: Обнова, 1958. – 174 с.
161. Грот К.Я. Из истории Угрии и славянства в XII веке (1141 – 1173). – Варшава: Типография Земкевич, 1889. – 424 с.
162. Грот К.Я. Карпато-Дунайские земли в судьбах славянства и в русских исторических изучениях. – СПб.: Типография Министерства путей и Собощения, 1905. – 72 с.
163. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України. – К.: Наукова думка, 1992. – 326 с.
164. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 10 т., 11 кн. – К.: Наукова думка, 1992. – Т.2. – 640 с.
165. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 10 т., 11 кн. – К.: Наукова думка, 1993. – Т.3. – 640 с.
166. Грушевський М.С. Хронольоґія подій Галицько-Волинської літописи // Записки НТШ. – Львів, 1901. – Т.41. – С.1-72.
167. Гумилев Л.Н. Древняя Русь и Великая Степь. – М.: Мысль, 1989. – 764 с.
168. Гумилев Л.Н. От Руси к России. – М.: Изд-во АСТ, 2002. – 392 с.
169. Гумилев Л.Н. Поиски вымышленного царства. – М.: Институт ДИ-ДИК, 1997. – 480 с.
170. Гуревич Ф.Д. Западная Русь и Византия в XII – XIII вв. // Советская археология. – 1988. – №3. – С.130-145.
171. Гуржій І. Об'єднувач галицько-волинських земель // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVII ст.). – К.: Інститут історії України НАНУ, 2002. – Вип.2. – С.392-416.
172. Гуслистий К. Данило Галицький. – Саратов: Укрвидав при ЦК КП(б)У, 1942. – 12 с.

173. Гущин О. Вступ чернігівських Ольговичів в боротьбу за Галицько-Волинську спадщину: трагедія Ольговичів // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. – Львів, 1993. – С.95-97.
174. Данилюк Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку ХХ ст.). – Ужгород: Патент, 1997. – 289 с.
175. Даніш М. Словаччина та Галич (на перехресті середньовічних торговельних шляхів) // Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України (матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції). – Івано-Франківськ – Галич: Плай, 1998. – С.69-76.
176. Дашкевич Я. Українські землі в часах галицько-волинської державності (кінець Х – середина ХІV ст.) // Пам'ять століть. – 2002. – №4. – С.3-22.
177. Дашкевич Н. Данные для древнерусской истории в Monumenta Poloniae historica. – Lwow, 1884. – Т.4. – К., 1885. – 18 с.
178. Дашкевич Н. Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям. – К.: Типография Императорского Университета, 1843. – 158 с.
179. Дашкевич Н. Первая уния юго-западной Руси с католичеством. – К.: Въ университетской типографіи (І.І. Завадзкаго), 1884. – 46 с.
180. Деволан Г.А. Угорская Русь. Исторический очерк. – М.: Типография Лебедева, 1878. – 49 с.
181. Дейвіс Н. Європа: історія / Пер. з англ. П. Паращук, О. Коваленко. – К.: Основи, 2000. – 1464 с.
182. Джеджора О. Проблеми історичної топографії давнього Галича // Записки НТШ. – Праці історично-філософської серії. – Львів, 1991. – Т.222. – С.292-304.
183. Домбровский Я. Польская политика и натиск германского феодального мира на Чехию и Венгрию в средние века // Германская экспансия в Центральной и Восточной Европе. Сборник статей по истории так

- названою «Дранг нах Остен» / Под ред. В.Д. Королюка. – М.: Прогресс, 1965. – С.71-108.
184. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991. – 373 с.
185. Думнич Ю.В. Грамоти XIII – початку XIV століття, як джерело до вивчення соціально-економічних відносин на Закарпатті // Культура та побут населення Українських Карпат. – Ужгород: Карпати, 1972. – С.222-224.
186. Ждан М. Другий напад татарів на Україну (1238 – 1241) // Визвольний шлях. – 1965. – Кн.7-8. – С.775-787.
187. Ждан М. Золота Орда // Визвольний шлях. – 1966. – Кн.3. – С.292-299.
188. Заброварний С. Перемишльке князівство (1084 – 1141) // Наше слово. – Варшава, 1985. – Ч.29. – 18 серпня. – С.1.
189. Задорожний М., Вегеш М. Галицько-волинський князь Лев Данилович і Закарпаття (XIII ст.) // Срібна земля. – 1993. – 18 трав. – С.11.
190. Зубрицкий Д. История древнего Галичско-Русского княжества: В 2 ч. – Львов: Институт Ставропигийский, 1852. – Ч.2. – 368 с.
191. Зубрицкий Д. Критико-историческая повесть временных лет Червоной или Галицкой Руси. – М.: Въ Унитверситетской типографіи, 1845. – 246 с.
192. Ідзьо В.С. Дипломатичні відносини Української держави з Австрійським герцогством в середині XIII століття (1235 – 1253) // Науковий вісник Українського університету. – М., 2002. – Т.1. – С.202-206.
193. Ідзьо В.С. Дипломатичні стосунки України-Русі з Польщею в 1245 – 1280 роках // Науковий вісник Українського університету. – М., 2002. – Т.1. – С.213-217.
194. Ідзьо В.С. Руське королівство під управлінням королів Данила, Шварна та Льва (1253 – 1301). Король Данило Романович I (1253 – 1264) // Науковий вісник Українського університету. – М., 2002. – Т.2. – С.16-33.

195. Ідзьо В.С. Угорські джерела епохи династії Арпадів про Україну-Русь (IX – XIII ст.) // Науковий вісник Українського університету. – М., 2002. – Т.2. – С.48-51.
196. Ідзьо В.С. Україна-Русь IX – XIII ст. у вивченні російськими вченими XIX – XX століття // Науковий вісник Українського університету. – М., 2002. – Т.1. – С.87-90.
197. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. – 320 с.
198. Иловайский Д.И. Периоды Киевский и Владимирский // Иловайский Д.И. История России: В 5 т. – М.: Изд-во АСТ, 1996. – Т.1. – 775 с.
199. Іоаннісян О.М. Про один епізод візантійсько-угорсько-галицьких відносин у другій половині XII ст. // Галич і Галицька земля. – К. – Галич: Місіонер, 1998. – С.59-66.
200. Ісаєвич Я. Галицько-Волинська князівство доби Данила Галицького та його нащадків // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С.3-12.
201. Ісаєвич Я. Джерела про західні межі української етнічної території // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1968. – №12. – С.78-85.
202. Ісаєвич Я. Історична географія Угорщини та суміжних країв XI – XIV ст. // Архіви України. – 1967. – №2. – С.71-74.
203. Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура / Національна Академія наук України Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича. – Львів: Світ, 1996. – 336 с.
204. Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. Киевская Русь и её славянские соседи. Сборник статей / Отв. ред. В.Д. Королюк и др. – М.: Наука, 1972. – 290 с.
205. Исторические черты Угро-Русских / Под ред. И. Дулишковича. – Унгварь, 1874. – Тетрадь 1.

206. История Болгарии: В 2 т. / Под ред. П.Н. Третьякова, С.А. Никитина и Л.Б. Валеева. – М.: АН СССР, 1954. – Т.1. – 575 с.
207. История Венгрии: В 3 т. / Ред. коллегия Т.М. Исламов и др. – М.: Наука, 1971 – 1972. – Т.1. – 644 с.
208. История внешней политики России. Конец XV – XVII век (от свержения ордынского ига до Северной войны) / Ред. коллегия А.В. Игнатъев и др. – М.: Международные отношения, 1999. – 448 с.
209. История Европы с древнейших времен до наших дней: В 8 т. / Отв. ред. Е.В. Гутнова, З.В. Удальцова. – М.: Наука, 1992. – Т.2. – 808 с.
210. История России с древнейших времён до конца XVII века / Отв. ред. А.П. Новосельцев, А.Н. Сахаров, В.И. Буганов и др. – М.: Изд-во АСТ, 1996. – 576 с.
211. Історія України: нове бачення: В 2 т. – К.: Україна, 1995. – Т.1. – 350 с.
212. Історія Української РСР: В 8 т., 10 кн. / Голов. ред. колег. А.Г. Щавелев та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – Т.1. – Кн.2. – 495 с.
213. Історія християнської Церкви на Україні / Відповід. ред. О.С. Онищенко. – К.: Наукова думка, 1991. – 104 с.
214. Історія Центрально-Східної Європи / За ред. Л. Зашкільняка – Львів: Видавництво Львівського університету, 2001. – 660 с.
215. Каждан А.П., Литаврин Г.Г. Очерки истории Византии и южных славян. – М.: Учпедгиз, 1958. – 325 с.
216. Карамзин Н.М. История Государства Российского: В 3 кн. М.: Книга, 1988. – Кн.1. – Т.3. – 637 с.
217. Карамзин Н.М. История Государства Российского: В 3 кн. М.: Книга, 1988. – Кн.1. – Т.4. – 637 с.
218. Каргалов В.В. Монголо-татарское нашествие на Русь. – М.: Просвещение, 1966. – 135 с.

219. Кизя А., Коваленко М. Вікова боротьба українського народу проти Ватикану. – К.: Видавництво Київського університету, 1959. – 291 с.
220. Кипаренко Г. Угорщина, Угорська Республіка // Довідник з історії України. Видання друге, доопрацьоване і доповнене / За загальною ред. І. Підкови і Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С.892-896.
221. Кобрин В.Д. Галицко-Волинское княжество // Советская историческая энциклопедия: В 16 томах. – М.: Советская энциклопедия, 1963. – Т.4. – С.58-60.
222. Коваленко В. Політичне становище південно-руських земель в XII – XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVII ст.). – К.: Інститут історії України НАНУ, 2002. – Вип.2. – С.77-102.
223. Козловский И. Сношения древней Руси. – Варшава: Типографія Варшавскаго Учебнаго Округа, 1911. – 24 с.
224. Коломієць І.Г. Боротьба південно-західних руських князівств проти експансії угорських феодалів XI – XIII ст. ст. // Наукові записки УжДУ. – Історично-філологічна серія. – Ужгород, 1949. – Т.2. – С.3-27.
225. Кондратович І.М. История Подкарпатской Руси для народа. – Ужгородъ, 1924. – 120 с.
226. Кондратович І.М. История Подкарпатской Руси. – Ужгородъ, 1930. – 109 с.
227. Кордуба М. Західне пограниччє Галицької держави між Карпатами та долишнім Сяном // Записки НТШ. – Львів, 1925. – Т.140. – С.159-245.
228. Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до половини XIII століття // Записки НТШ. – Львів, 1899. – Т.31-32. – С.1-42.
229. Кордуба М. Участь Данила у битві під Крессенбрун // Записки НТШ. – Львів, 1896. – Т.10. – С.1-2
230. Коротка історія Угорщини / Ред. Л. Маккаї, К. Бенда, К. Вьорьош та ін. – Ніредьгаза: Педагогічний інститут імені Д.Бешшенєї, 1997. – 222 с.

231. Костомаров М.І. Данило Романович Галицький // Литературный сборник издаваемый Галицко-русской матицею. – 1886. – Вып.1. – С.48-87.
232. Костомаров М.І. Історія України в житєписах єї визначнійших діячів. – Львів: Накладом Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1918. – 494 с.
233. Коструба Т. Нариси з церковної історії Х – XIII століття / Коструба Т. Вибрані твори. – Торонто, 1956. – 136 с.
234. Котляр М. Галицько-Волинська Русь // Україна крізь віки: В 15 т. – К.: Альтернативи, 1998. – Т.5. – 336 с.
235. Котляр М. Галицько-Волинське князівство (до 800-річчя утворення) // УІЖ. – 2000. – №4. – С.73-78.
236. Котляр М. Галицько-Волинський літопис XIII ст. – К: Інститут історії України АН України, 1993. – 167 с.
237. Котляр М. Данило Галицький. – К.: Інститут Історії України НАНУ, 2001. – 153 с.
238. Котляр М. Данило Романович Галицький (до 800-ліття з часу народження) // УІЖ. – 2001. – №1. – С.103-117.
239. Котляр М. Дипломатичні відносини Галицько-Волинської Русі з Угорщиною в XIII ст. // Галич і Галицька земля. – К. – Галич, 1998. – С.82-86.
240. Котляр М. Дипломатія галицьких і волинських князів XII – XIII ст. // Київська старовина. – 2000. – №4. – С.3-15.
241. Котляр М. Дипломатія галицьких і волинських князів XII – XIII ст. // Київська старовина. – 2000. – №5. – С.3-14.
242. Котляр М. Дипломатія Галицько-Волинської Русі (Тенденції. Напрямки. Методика дослідження) // IV Міжнародний конгрес українців. – Одеса, 26-29 серпня 1999. – Ч.1. – Одеса – К. – Львів, 1999. – 1999. – С.68-73.
243. Котляр М. Древнерусская государственность. – СПб.: Алетейя, 1998. – 443 с.
244. Котляр М. Історія дипломатії Південно-Західної Русі. – К.: ІУ НАНУ, 2002. – 247 с.

245. Котляр М. Історія України в особах: Давньоруська держава. – К.: Україна, 1996. – 240 с.
246. Котляр М. Князівські клани в дипломатичному суперництві за Київ (середина XII ст.) // Київська старовина. – 2002. – №1. – С.3-10.
247. Котляр М. Полководці Давньої Русі. – К.: Україна, 1991. – 151 с.
248. Котляр Н., Смолий В. История в жизнеописаниях. – К.: Наукова думка, 1990. – 255 с.
249. Котляр М. Спадок Ярослава Мудрого (До проблеми історичної пам'яті літопису) // УІЖ. – 2000. – №1. – С.21-32.
250. Котляр Н. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX – XIII вв. – К.: Наукова думка, 1985. – 184 с.
251. Котляр М. Як і чому настала удільна роздробленість на Русі (XII – XIII ст.). Історичні зошити. – К.: ІУ НАНУ, 1998. – 106 с.
252. Кралюк П. Роман Мстиславич – князь волинський і галицький. Історико-біографічний нарис. – Луцьк: Надстир'я, 1999. – 76 с.
253. Краткая история Венгрии: с древнейших времен до наших дней / Ред. Т. Исламов. – М.: Наука, 1991. – 608 с.
254. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 1999. – 220 с.
255. Крип'якевич І. Історія України / Відповідальні редактори Ф.П. Шевченко і Б.З. Якимович. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.
256. Крип'якевич І. Князь Ярослав Осмомисл. – Львів, 1937. – 35 с.
257. Кришто Д. Русские в Венгрии в эпоху династии Арпадов // Славяноведение. – 2001. – №2. – С.22-30.
258. Кучінко М.М. Нариси стародавньої та середньовічної історії Волині. – Луцьк: Надстир'я, 1994. – 209 с.
259. Левкович І. Нарис історії Волинської землі (до 1914 року). – Вінніпег: Новий шлях, 1953. – 111 с.

260. Левченко М.В. Проблемы истории русско-византийских отношений. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – 553 с.
261. Ледерер Э. Венгерско-русские отношения и татаро-монгольское нашествие // Международные связи России до XVII в. Сборник статей / Ред. коллектив А.А. Зимин, В.Т. Пашуто. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С.181-202.
262. Ледерер Э. Татарское нашествие на Венгрию в связи с международными событиями эпохи // Acta historica Academiae Scientiarum Hungariae. – Вр.: Akademiae kiadó, 1953. – Т.2. – №1-2. – С.1-45.
263. Лелекач М.М. Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X – XI ст. // Наукові записки Ужгородського Державного Університету (далі – УЖДУ). – 1949. – Т.2. – С.28-38.
264. Ліхтей І. Австро-угорсько-чеське протистояння 30 – 50-х рр. XIII ст. // Carpatica – Карпатика. – Вип.21. – Політичні студії: історія, теорія, практика. – Ужгород: УжНУ, Науково-дослідний інститут Карпатознавства, 2003. – С.114-132.
265. Ліхтей І. Універсальні тенденції в зовнішній політиці чеського короля Пршемисла Оттокара II (1253 – 1278) // Науковий вісник УЖДУ. – Серія історія. – 2000. – Вип.5. – С.67-75.
266. Лонгинов А.В. Родственные связи русских князей с угорским королевским домом // Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству в Вильне. – Вильна, 1893. – С.313-326.
267. Мавродин В.В. Народные волнения в Древней Руси. – М.: Соцэргиз, 1961. – 118 с.
268. Мавродин В.В. Народные движения против иноземных захватчиков в Древней Руси. – Л.: Госполитиздат, 1945. – 52 с.
269. Майоров А.В. Бояре и община Юго-Западной Руси в событиях 1187 – 1190 гг. (к проблеме внутриобщинных отношений в домонгольский период) // Средневековая и новая Россия. Сборник научных статей к 60-летию

- професора Игоря Яковлевича Фроянова. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1996. – С.226-243.
270. Майоров А.В. Галицко-Волынская Русь. Очерки социально-политических отношений в домонгольский период. Князь, бояре и городская община / Под ред. И.Я. Фроянова. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 640 с.
271. Масан О. Середньовічна Україна і Німецький Орден: недосліджені проблеми взаємовідносин // IV Міжнародний конгрес українців. – Одеса, 26-29 серпня 1999. – Ч.1. – Одеса – К. – Львів, 1999. – 1999. – С.74-78.
272. Медведев И.П. Очерки византийской дипломатии: Частноправовой акт. – Л.: Наука, 1988. – 264 с.
273. Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії Подкарпатської Русі: В 2 т. – Ужгород, 1936. – Т.1. – 246 с.
274. Міськов І.О. Привілеї королівських міст і містечок Закарпаття у XIII – XIV ст. // Науковий вісник УжДУ. – Серія історія. – 2000. – Вип.5. – С.63-66.
275. Мудрий С. Історія Церкви в Україні. – Івано-Франківськ: Вид-во Теологічно-катехетичного духовного інституту, 1999. – 527 с.
276. Мурковский К. Даниил Романович Галицкий в сношениях с Римом. – К.: Въ типографіи С.Кульженко и В.Давиденко, 1898. – 25 с.
277. Нариси з історії дипломатії України / Голова редакційної ради М.В. Литвин. – К.: Альтернативи, 2001. – 736 с.
278. Нариси історії Закарпаття: В 2 т. / За ред. І. Гранчака та ін. – Ужгород.: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління у пресі, 1993. – Т.1. – 436 с.
279. Нариси історії України / За ред. С.Н. Белоусова. – К.: АН УРСР, 1937. – Вип.1. – 346 с.
280. Наумов Е.П. Из истории внешней политики Руси середины XII века (союзники и противники Володимирка Галицкого) // Внешняя политика Древней Руси. Сборник статей. – М.: Наука, 1988. – С.63-64.

281. Неодлы З. История Закарпатской Руси до XIV столетия // Известия АН СССР. – М., 1945. – Т.2. – №4. – С.201-221.
282. Немет П. Образование пограничной области Боржава // Проблемы археологии и древней истории угров / Отв. ред. А.П. Смирнов. – М.: Наука, 1972. – С.206-221.
283. Новосельцев А.П., Пашуто В.Т. Внешняя торговля Древней Руси // История СССР. – 1967. – №3. – С.81-108.
284. Овсій І.О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року). – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
285. Олашин А.В. Історія Закарпаття. – Мукачево, 1992. – 120 с.
286. Орлай И. История о Карпато-Россахъ // Северный вестник. – СПб., 1804. – Ч.1. – С.158-187, С.261-276.
287. Острогорський Г. Історія Візантії / Пер. з німецької А. Онищенко. – Львів: Літопис, 2002. – 608 с.
288. Отрощенко В.В., Рассемакин Ю.Я. Взаимоотношения Руси с половцами в период формирования Золотой Орды // Международные связи в средневековой Европе. Сборник статей. – Запорожье, 1988. – С.39-40.
289. Очерки истории СССР. Период феодализма IX – XV вв.: В 2 ч. / Под ред. Б.Д. Грекова, Л.В. Черепнина, В.Т. Пашуто. – М.: Изд-во АН СССР, 1953. – Ч.1. – 984 с.
290. Павлушкова М.А. Аннотация на статью Э. Ледерер «Международные отношения в период татарского нашествия» // Средние века. – 1954. – Т.5. – С.405-409.
291. Палаузов С.Н. Ростислав Михайловичъ русскій удельный князь на Дунаѣ въ XIII веке. – СПб.: Въ типографіи Императорской Академіи Наукъ, 1851. – 58 с.
292. Пастернак Я. Старий Галич. – Івано-Франківськ: Плай, 1998. – 347 с.
293. Пачовский В. Історія Закарпаття. – Мюнхен: Вид-во Українського Вільного Університету, 1946. – 139 с.

294. Пачовский В. Срібна земля. Тисячоліття Карпатської України. Нарис історії з мапою. – Ужгород: Карпати, 1993. – 69 с.
295. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. – М.: Наука, 1968. – 472 с.
296. Пашуто В.Т. Героическая борьба русского народа за независимость (XIII век). – М.: Политиздат, 1956. – 279 с.
297. Пашуто В.Т. О политике папской курии на Руси (XIII век) // Вопросы истории (далі – ВИ). – 1949. – №5. – С.52-77.
298. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М.: Изд-во АН СССР, 1950. – 330 с.
299. Перхавко В.Б. Связи Древней Руси со славянскими странами. – М.: Знания, 1987. – 64 с.
300. Петегирич В.М. Прикарпатье, Волынь и Закарпатье в период Киевской Руси и феодальной раздробленности: ремесло // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Раннеславянский и древнерусские периоды. Сборник статей. – К.: Наукова думка, 1990. – С.89-93.
301. Петрушевич А. Было-ли два Галичи княжескіе города, один в Угорско-словацкой области, а другой по сю сторону Карпат над Днестром или нет? Критико-исторические рассуждения // Литературный сборник издаваемый обществом Галицко-русской матицы. – Львов, 1865. – Вип. 1-4. – С.24-50.
302. Петрушевич А. Обзор важнейших политических и церковных происшествий в Галицком княжестве с половины XII до конца XIII века // Литературный сборник издаваемый обществом Галицко-русской матицы. – Львовь, 1854. – Вып.2. – С.8-81.
303. Петрушевич А. О паннонских ругах или псевдо руссах // Литературный сборник издаваемый обществом Галицко-русской матицы. – Львов, 1865. – Вип.1-4. – С.120-135, С.170-185.

304. Пичета В. Основные моменты исторического развития Западной Украины и Западной Белоруссии. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1940. – 136 с.
305. Платонов С.Ф. Лекции по русской истории. Издание 7-е. Издаль Ив. Блиновъ. – СПб.: Сенатская типография, 1910. – 657 с.
306. Покровский М.Н. Русская история с древнейших времен // Покровский М.Н. Избранные произведения: В 4 кн. / Под общей ред. М.Н. Тихомирова и В.М. Хвостова. – М.: Мысль, 1965. – Кн.2. – Т.3-4. – 663 с.
307. Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2 т. – К.: Либідь, 1992. – Т.1. – 640 с.
308. Полонська-Василенко Н. Король Данило на тлі історичної доби // Визвольний шлях. – 1954. – Кн.9. – С.77-83.
309. Поп И.И. Историография истории Подкарпатской Руси // Славяноведение. – 2003. – №1. – С.57-72.
310. Поп И.И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. – Ужгород: Изд-во В.Падяка, 2001. – 431 с.
311. Похилевич Д. Уніатська церква – ворог українського народу. – Львів, 1960. – 84 с.
312. Похлёбкин В.В. Внешняя политика Руси, России и СССР за 1000 лет в именах, датах, фактах. Справочник. – М.: Международные отношения, 1992. – 288 с.
313. Прицак О. Походження Русі. – К.: Обереги, 1997. – 1074 с.
314. Пушкарёва Н.Л. Женщины Древней Руси. – М.: Мысль, 1989. – 286 с.
315. Рамм Б.Я. Папство и Русь в X – XIII вв. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1959. – 284 с.
316. Рапов О.М. Княжеские владения на Руси в X – первой половины XIII вв. – М.: Изд-во Московского университета, 1977. – 261 с.

317. Раппопорт М.В. Червонная Русь (Галиция). Исторический очерк / Под ред. В.В. Федорова. – СПб.: Типография И.В. Леонтьева, 1912. – 76 с.
318. Рожко М.Ф. Карпатські фортеці доби Київської Русі // Київська Русь. Культура, традиції. – К.: Наукова думка, 1982. – С.12-20.
319. Рожко М.Ф. Карпатські шляхи та їх оборона // УІЖ. – 1990. – №10. – С.86-97.
320. Сахаров А.Н. Даниил Романович // Советская историческая энциклопедия: В 16 томах. – М.: Советская энциклопедия, 1963. – Т.4. – С.970.
321. Свешников И.К. Древнерусские города: Звенигород // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья. Раннеславянский и древнерусский периоды. Сборник статей. – К.: Наукова думка, 1990. – С.107-110.
322. Свідерський Ю.Ю. Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X – XIII ст. – К.: Наукова думка, 1983. – 128 с.
323. Сергієнко М. Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці // Записки НТШ. – Львів, 1892. – С.3-30.
324. Сидоренко О.Ф. Українські землі в міжнародній торгівлі (IX – середина XVIII ст.). – К.: Наукова думка, 1992. – 332 с.
325. Скальський В. Династичні шлюби у зовнішній політиці Данила Романовича // Науковий вісник Українського університету. – М., 2002. – Т.2. – С.46-48.
326. Сова П. Прошлое Ужгорода. – Ужгород: Б.В., 1937. – 16 с.
327. Соловьёв С.М. Взгляд на состояние духовенства в Древней Руси до половины XIII века // Соловьёв С.М. Сочинения: В 18 книгах. Работы разных лет. – М.: Мысль, 1998. – Кн.22 (дополнительная). – С.18-31.
328. Соловьёв С.М. История России с древнейших времён: В 15 кн. / Ответственный редактор Л.В. Черепнин. – М.: Изд-во социально-экономической литературы, 1960. – Кн.1. – Т.1-2. – 811 с.
329. Соловьёв С.М. Общедоступные чтения о русской истории // Соловьёв С.М. Сочинения: В 18 книгах. Работы разных лет. – М.: Мысль, 1998. – Кн.21 (дополнительная). – С.247-401.

330. Соловьёв С.М. Учебная книга русской истории // Соловьёв С.М. Сочинения: В 18 книгах. Работы разных лет. – М.: Мысль, 1998. – Кн.18. – С.153-528.
331. Соловьёв С.М. Чтения и рассказы по истории России / Сост. и вступ. статья С.С. Дмитриева. – М.: Правда, 1990. – 768 с.
332. Софроненко К.А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской земли XI – XIII вв. – М.: Госполитиздат, 1985. – 140 с.
333. Спицын А. А. Торговые пути Киевской Руси // Сборник, посвященный С.Ф. Платонову. – СПб.: Б.В., 1911. – С.112-138.
334. Стахів М. Корона Данила і татари // *Analecta OSBM.* – Сер.2. – Секц2. – Вип.1-2. – Рим, 1954. – С.137-153.
335. Субтельний О. Україна: історія. – К.: Либідь, 1993. – 512 с.
336. Татаро-монголы в Азии и Европе. Сборник статей / Отв. ред. С.Л. Тихвинский. – М.: Наука, 1977. – 503 с.
337. Татищев В.Н. История Российская: В 3 т. – М.: Изд-во АСТ, 2003. – Т.2. – 732 с.
338. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення Старокиївської держави до кінця XIV ст. – К.: Перун, 1996. – 496 с.
339. Тимощук О.Б. Городища-крепости Северной Буковины // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. Раннеславянский и древнерусские периоды. – К.: Наукова думка, 1990. – С.147-148.
340. Тимощук О.Б. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – К.: Наукова думка, 1982. – 204 с.
341. Тимощук О.Б. Північна Буковина – земля слов'янська. – Ужгород: Карпати, 1969. – 192 с.
342. Тихомиров М.Н. Древняя Русь. – М.: Наука, 1975. – 429 с.
343. Ткач Д.І. Перші серед перших (до десятиріччя встановлення українсько-угорських стосунків) // Науковий вісник дипломатичної Академії України. – 2001. – №5. – С.213-224.

344. Толочко П.П. Від Русі до України. – К.: Абрис, 1997. – 400 с.
345. Толочко П.П. Древняя Русь. – К.: Наукова думка, 1988. – 248 с.
346. Толочко П.П. Історичні портрети. – К.: Наукова думка, 1990. – 272 с.
347. Толочко П.П., Толочко О.П. Київська Русь // Україна крізь віки в 15. – К.: Альтернативи, 1998. – Т.4. – 351 с.
348. Толочко П.П. Торговля Киева в XI – XIII вв. // Новое в археологии Киева. – К.: Наукова думка, 1981. – С.366-379.
349. Томашівський С. Історія України: старинні і середні віки. – Мюнхен: Вид-во Українського Вільного Університету, 1948. – 146 с.
350. Томенчук Б.П. Давній Галич в історії Церкви (XII – поч. XVII ст.) // Вісник Прикарпатського університету. – Історія. – 2000. – Вип.3. – С.3-12.
351. Томенчук Б.П. З історії першої письмової згадки про Галич в “Діяннях угрів” угорського Аноніма // Наукові записки інституту народознавства НАН України. – Івано-Франківськ, 1999. – Вип.4. – С.5-9.
352. Томенчук Б.П. Прицерковні кладовища княжого Галича // Галич і Галицька земля. – К. – Галич: Місіонер, 1998. – С.127-132.
353. Томенчук Б.П. Україна в геополітичному просторі IX ст.: за “Баварським географом” // Галичина. – 2001. – №7. – С.58-65.
354. Троицкий Д.И. Галицкое княжество. Мелкия княжества (Исторические очерки). – СПб.: Б.В., 1905. – 46 с.
355. Успенский Ф.И. История Византийской империи: В 3 т. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – Т.3. – 860 с.
356. Успенский Ф.И. История Крестовых походов. – СПб.: Евразия, 2000. – 384 с.
357. Федака С. Політична історія України-Руси доби трансформації імперії Рюриковичів (XII століття). – Ужгород: Вид-во Падяка, 2000. – 308 с.
358. Феннел Дж. Кризис средневековой Руси 1200 – 1304. – М.: Прогресс, 1989. – 296 с.

359. Филевичь И. Очеркь карпатской территории и населения // ЖМНП. – СПб., 1895. – Май. – ССХСІХ. – С.156-218.
360. Флоровский А.В. Чехи и восточные славяне. Очерки по истории чешско-русских отношений (X – XVIII вв.): В 3 т. – Прага, 1955. – Т.1. – 368 с.
361. Фонт М. Киевская летопись как источник для изучения венгерской истории // *Specimina nova universitatis quinqueecclesiensis*. – 1989. – S.149-156.
362. Фонт М. Политические отношения венгерского короля Гези II с Русью 1141 – 1152 // *Hungaro-Slavica*. – 1983. – Budapest: Akademiae kiadó. – О.33-40.
363. Фонт М. Роль соседних кочевников в формировании древнерусских княжеств южного региона // Место России в Евразии. – Budapest: Magyar Ruzsisztikai Intézet, 2001. – С.55-63.
364. Фроянов И.Я. Киевская Русь. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – 322 с.
365. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави: Нариси з історії Закарпаття: Нотатки з історії Закарпаття. – Ужгород: Карпати, 1991. – 144 с.
366. Холмський І. Історія України. – Н.-Ү. – Мюнхен: Вид-во Українського Вільного Університету, 1949. – 230 с.
367. о. Хома І. Східноєвропейська політика папи Інокентія IV // *Analecta OSBM*. – Серія 2. – Секція 2. – Вип.1-2. – Рим, 1954. – С.126-137.
368. Христова Церква в Україні 988 – 1596 / Авт. Стахів Матвій. – Львів: Стрім, 1993. – 585 с.
369. Цьольнер Е. Історія Австрії / Переклад з нім. Р. Дубасевич та ін. – Львів: Літопис, 2001. – 712 с.
370. Чорний М. Дослідження історії домініканського Ордену в державах Центральної та Східної Європи // Вісник Львівського Університету. – Серія історична. – Львів, 2000. – Вип.35-36. – С.124-133.
371. Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII ст. у своїх змаганнях до церковної унії // Записки НТШ. – Львів, 1917. – Т.123-124. – С.1-108.

372. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні (до р. 1353): В 5 т. – Рим – N.-Y., 1965. – Т.1. – 816 с.
373. Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. – N.-Y. – Париж, 1964. – 159 с.
374. Шандор В. Закарпаття – історично-правний нарис від IX ст. – до 1920. – N. – Y.: Карпатський Союз, 1992. – 292 с.
375. Шараневич І. Изследование на поли Отечественной географии и истории. – Львов: Въ печатне Ставропигійского Института подъ зарядомъ Стефана Гучковского, 1869. – 94 с.
376. Шараневич І. Історія Галицко-Володимирской Русы отъ найдавніших времен до року 1453. – Львов: Накладом автора, 1863. – 348 с.
377. Шуст Р. Спішська (Списька) умова 1214 // Довідник з історії України. Видання друге, доопрацьоване і доповнене / За загальною ред. І. Підкови і Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С.814.
378. Шушарин В.П. Арпады // Советская историческая энциклопедия: В 16 томах. – М.: Советская энциклопедия, 1961. – Т.1. – С.790.
379. Шушарин В.П. Древнерусское государство в западно и восточно-европейских памятниках // Древнерусское государство и его международное значение / Отв. ред. Новосельцев А.П., Пашуто В.Т., Черепнин Л.В. – М.: Наука, 1965. – С.420-452.
380. Шушарин В.П. Ранний этап этнической истории венгров. Проблемы этнического самосознания. – М.: РОССПЭН, 1997. – 572 с.
381. Шушарин В.П. Свидетельства письменных памятников королевства Венгрии об этническом составе населения восточного Прикарпатья первой половины XIII века // История СССР. – 1978. – №2. – С.38-53.
382. Щавелёв А.С. Съезды князей Галицко-Волынской Руси XIII века // Науковий вісник Українського університету. – М., 2002. – Т.2. – С.43-46.

383. Щавелева Н.И. К истории второго нашествия монголо-татар на Польшу // Восточная Европа в древности и средневековье. Сборник статей / АН СССР. Институт истории СССР. Редколлегия М.А. Коростовцев и др. – М.: Наука, 1978. – С.307-315.
384. Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу. – К.: Таксон, 1997. – 237 с.
385. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К.: Генеза, 1997. – 312 с.
386. A magyar krónikája / Szer. F. Glatz. – Budapest: Akademiae kiadó, 2000. – 840 l.
387. A magyar nemzet története / Szer. S. Szilágyi. – Budapest, 1896. – K.2. – 706 l.
388. A tatárjárás Magyarországon és nemzetközi politika / Szer. L. Zicsi. – Budapest: Akademiae kiadó, 1952. – 39 l.
389. Baumgarten N. Généalogies et mariages occidentaux des Ruricides Russes. Du X^o au XIII° siècle. – Roma: Pont. Institutum orientalium Studiorum, 1928. – 94 p.
390. Csuday G. Die Geschichte der Ungarn. – Б.М., 1900. – 140 s.
391. Česko-slovenska kronika: V 3 t. / Vypr. V. Simak. – Praha, 1924. – T.2. – 559 s.
392. Czolowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. – Lwów, 1892. – 70 s.
393. Czolowski A. Lwów za ruskich czasów. – Lwów, 1891. – 42 s.
394. Czolowski A. O polozeniu starego Halicza. – Lwów, 1890. – 23 s.
395. Deér J. Die Heilige Krone Ungarns. – Wien, 1966. – 303 s.
396. Die Geschichte Ungarns von den Anfängen bis zur Gegenwart. – Budapest: Akademiae kiadó, 1991. – 288 s.
397. Dobozy M. Királyneink az Árpád és Ánsoukorban. – Szeged, 1934. – 100 l.
398. Dümmert D. Az Árpádok nyomában. – Budapest: Akademiae kiadó, 1977. – 510 l.
399. Erdélyi L. Magyarország törvényei Szent Istvantól Mochácsig. – Szeged, 1942. – 630 l.
400. Felcsak W. Historia Wegier. – Wroclaw-Warszawa-Kraków: PWN, 1966. – 387 s.
401. Fessler I.A. Geschichte von Ungarn. – Leipzig, 1867. – T.1. – 502 s.

402. Fettlich N. Adatok a honfoglaláskor archaeologiajához // *Archaeologiai értesítő*. – Budapest, 1931. – K.45. – O.48-330.
403. Font M. A korai magyar-szláv kapcsolatok Hodinka Antal értelmezésében // *Hodinka Antal emlékkönyv / Szer. I. Udvári*. – Nyiregyháza: Bessenyi György Tanárképző Főiskola, 1993. – O.151-158.
404. Font M. II András orosz politikája és hadjáratai // *Századok*. – 1992. – №1-2. – O.107-144
405. Font M. Einige räpräsentanten des Kleinadels im polnisch-ungarischen Grenzgebieten im 13 Jh. und die Zukunft ihrer Familie // *Specimina nova universitatis quinqueecclesiensis*. – 1995. – №9. – S.237-250.
406. Font M. Hungaro-kievan political ties and cultural relations during the 12-th century // *Specimina nova universitatis quinqueecclesiensis*. – 1996. – №12. – S.139-149.
407. Font M. Magyar-orosz politikai kapcsolatok a 12 században // *Aetas*. – 1991. – №3. – O.53-75.
408. Font M. Oroszország, Ukrajna, Rusz. – Budapest: Ballasi kiadó; Pecs: University press, 1998. – 218 l.
409. Font M. Przedstawicie drobnej szlachty na pograniczu polsko-węgierskim w XIII wieku i losy ich rodzin // *Cracovia. Polonia. Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofirwane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*. – Kraków: Secesja, 1995. – S.427-439.
410. Font M. Szempontok III Béla halicsi hadjárataihoz kronologiajához // *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. – *Acta Historica*. – T.84. – Szeged, 1987. – O. 45-50.
411. Font M. Ungarn, Polen und Galizien-Wolhynien im ersten Drittel des 13. Jh. // *Studia Slavica Hungariae*. – 1993. – №1-2. – S.27-39.
412. Gorski K. Boris ustep z dziejów XII wieku. – Lwów, 1876. – 38 s.
413. Gorski K. Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusia. – Lwów, 1875. – 33 s.

414. Grodecki R. Polska Piastowska. – Warszawa: PWN, 1969. – 786 s.
415. Györffy Gy. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. – Budapest: Akademiae kiadó, 1963. – 910 l.
416. Historia Polski / Red. H. Lowmiańskiego. – Łódź, 1955. – 630 s.
417. Hodinka A. A karpátja rutének, lakóhelye, gazdaságunk és multjuk. – Budapest, 1923. – 48 l.
418. Homan B. A magyarok városok az Árpádok korában. – Budapest, 1908. – 128 l.
419. Homan B. Geschichte des ungarischen Mittelalters: In 2 Bd. / Übers von H. von Roos und L. Saszek. – Berlin, 1940. – Bd.1. – 439 s.
420. Horváth M. Geschichte der Ungarn: In 2 t. – Pest, 1851. – T.1. – 512 s.
421. Koperski A., Parczewski M. Das Altungarische Reitergrab von Przemyśl (Südostpolen) // Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. – Budapest, 1978. – T.30. – Fasciculi 1-2. – S.213-231.
422. Kristó Gy. A történeti irodalom Magyarországon a kezdetéektől 1241-ig. – Budapest: Irodalomtörténeti füzetek, 1994. – 157 l.
423. Kristó Gy. Az Árpád-kor háborúi. – Budapest: Zrinyi Katonai Kiadó, 1986. – 328 l.
424. Kristó Gy. Magyarország története 895 – 1301. – Budapest: Akademiae kiadó, 1998. – 316 l.
425. Kristó Gy., Mákk F. Az Árpád-házi uralkodók. – Budapest: IPM Könyvtar, 1988. – 309 l.
426. Kristó Gy. Oroszok az Árpád-kori Magyarországon // Acta Historica Szegediensis. – Szeged, 1980. – O.57-65.
427. Lederer E. A Tátárjárás és nemzetközi kapcsolatai // Századok. A Magyar történelmi társulat közlönye. – Budapest: Akademiae kiadó, 1952. – T.86. – №2. – O.327-363.
428. Lewicki A. Zarys historii Polskiej aż do najnowszych czasów: W 6 t. – Warszawa – Kraków – Lublin – Łódź – Poznan – Wilno – Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa, 1928. – T.1. – 380 s.

429. Ligeti L. A Magyarság és keleti kapcsolatai. – Budapest, 1932. – 96 l.
430. Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok / Szer. H. Sztrypszki. – Budapest, 1916. – 92 l.
431. Magyarok a Kárpát-medencében. – Budapest: Akademiae kiadó, 1988. – 335 l.
432. Mákk F. Magyar-bizanci kapcsolatok a XII században. – Szeged, 1978. – 148 l.
433. Mákk F. Magyarország a 12 században. – Budapest: Akademiae kiadó, 1988. – 234 l.
434. Mályusz E. Az V Istvan-kori gesta. – Budapest: Akademiae kiadó, 1971. – 154 l.
435. Mályusz E. Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon. – Budapest: Akademiae kiadó, 1973. – 110 l.
436. Marki S. Az oroszok hazánk történetében. – Nagyvárad, 1877. – 94 l.
437. Molnár E. Magyarország története. – Budapest: Akademiae kiadó, 1964. – 190 l.
438. Molnár E. Magyar történet a XIII – XIV században. – Budapest, 1950. – 190 l.
439. Naruszewicz A. Historya narodu polskiego: W 10 t. – Lipsk: u Breitkopf & Haertel, 1836. – T.6. – 240 s.
440. Naruszewicz A. Historya narodu polskiego: W 10 t. – Lipsk: u Breitkopf & Haertel, 1836. – T.7. – 248 s.
441. Pasternak J. Die ersten Altungarischen Grabfunde nördlich der Karpaten // Archaeologia Hungarica. – Budapest, 1937. – Bd.21. – S.1-7.
442. Pauler Gy. A magyar nemzet története Árpád-házi királyok alatt 2-ban. – Budapest, 1893. – K.1. – 530 l.
443. Pauler Gy. A magyarok megtelepedéséről // Szazadok. – Budapest, 1877. – VII füzet. – O.481-500.
444. Pozsonyi Z. Árpádkor és Kelet. – Szeged, 1935. – 160 l.
445. Prehled dějin Československých do roku 1848: In 3 d. – Praha: Československa Akademia věd Historicky ústav, 1958. – Dil.1. – 955 s.
446. Raumbaud A. Oroszország története eredetétől kezdve 1881-ig. – Budapest, 1890. – 432 l.

447. Rhode G. Die Ostgrenze Polens: In 3 Bd. – Köln-Graz: Böhlau-Verlag, 1955. – Bd.1. – 458 s.
448. Senga T. Béla királyfi bolgár, halicsi és osztrák hadjárataihoz // Szazádok. – Budapest, 1988. – №1-2. – O.36-51.
449. Senga T. IV Béla külpolitikája és IV Inze pápához intézet tatár-levele // Szazádok. – Budapest, 1987. – №4. – O.584-611.
450. Sinor D. History of Hungary. – London, 1959. – 310 s.
451. Smolka S. Mieszko Stary i jego wiek. – Warszawa, 1881. – 544 s.
452. Starożytna Polska pod względem hisztorycznym jeograficznym i statystycznym opisana / Ed. M. Balinski, T. Lipinski. – Warszawa: Nakład. S. Oldebranda ksiegarza, 1886. – T.4. – 890 s.
453. Szábo I. Magyarság életrajza. – Budapest, 1941. – 276 l.
454. Szarvas L. Magyar történelem. – Budapest, 1939. – 79 l.
455. Szalay L. Geschichte Ungarns: In 2 t. – Pest, 1866. – T.1. – 315 s.
456. The Old Rus' Kievan and Galician – Volhynian Chronicles: The Ostroz'kyj (Xlebnikov) and Četvertyns'kyj (Pogodin) Codices / With an introduction by O. Pritsak // Harvard Library of Ukraine Literature: In 9 v. – Harvard: Distributed by the Harvard University Press for the Ukrainian Research institute of Harvard University, 1990. – V.8. – 761 p.
457. Tibor A. A tizenharmadik század története. – Budapest: Akademiae kiadó, 2000. – 224 l.
458. Unger M., Szabolcs O. Magyarország története. – Budapest: Akademiae kiadó, 1965. – 418 l.
459. Unger M., Szabolcs O. Magyarország története (rövid áttekintés). – Budapest: Akademiae kiadó, 1979. – 421 l.
460. Vass J. Béla király névtelen jedyzőjének kora. – Pest, 1965. – 93 l.
461. Werthner M. Az Árpádok családi története. – Nagybecskereken: Pleitz Fer. Pál Könyvnyomdája, 1892. – 629 l.

462. Werthner M. Boris und Rostislav. Beitrag zur Geschichte der russisch-polnisch-ungarischen Beziehungen. – Berlin, 1889. – 54 s.
463. Werthner M. Die Allianzen der Arpaden. Politisch-genealogische Studie. – Wien, 1887. – 10 s.
464. Werthner M. Negyedik Béla király története. – Temesvár, 1893. – 251 l.
465. Winter E. Russland und das Papsttum: In 2 Bd. – Berlin, 1960 – 1961. – Bd.1. – 375 s.
466. Włodarski B. Polityka Ruska Leszka Białego // Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. – Dział II. – T.3. – Zeszyt 3. – 1925. – S.1-84.
467. Włodarski B. Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i początkach XIV wieku (1250 – 1306). – Lwów: Nakładem Towarzystwa Naukowego z zasiłkiem funduszu kultury narodowej. Drukarnia uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem J. Filipowskiego, 1931. – 214 s.
468. Włodarski B. Polska i Rus (1194 – 1340). – Warszawa: PWN, 1966. – 326 s.
469. Włodarski B. Rola Konrada Mazowieckiego w stosunkach polsko-ruskich // Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. – Dział II. – T.19. – Zeszyt 2. – 1936. – S.1-54.
470. Włodarski B. Salomea krolowa Halicka. – Kraków, 1957. – 23 s.
471. Zakrzewska G. Die Knochenreste eines Pferdes aus dem altungarischen Grab in Przemyśl // Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. – Bp., 1978. – T.30. – Fasciculi 1-2. – S.235-241.

АВТОРЕФЕРАТИ

472. Горбенко С.О. Ярослав Осмомисл – реконструкція антропологічна та історична: Автореферат дис. ...кандидата історичних наук. 07.00.05. / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – Х., 1996. – 26 с.

473. Лелекач Н.М. Очерки истории Закарпатья феодально-крепостнической эпохи XI – XVIII вв.: Автореферат дис. ...кандидата исторических наук. 07.00.01. / Ужгородский университет. – Ужгород, 1958. – 22 с.
474. Чорний М.І. Домініканський орден у Центрально-Східній Європі в XIII – першій половині XV ст.: Автореферат дис. ...кандидата історичних наук. 07.00.02. / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2002. – 17 с.
475. Шушарин В.П. Венгерский народ в IX – XVII вв.: проблемы этнического развития, социально-экономической и внешнеполитической истории: Автореферат дис. ...доктора исторических наук. 07.00.03. / АН СССР. Институт славяноведения и балканистики. – М., 1991. – 22 с.

ДОДАТОК А.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

1. “Австрійська спадщина”, “спадщина Бабенбергів” – землі, що входили до складу герцогства Австрійського і в середині – другій половині XIII ст. були предметом суперечностей ряду центральноєвропейських династій.
2. Арпади – династія угорських князів (від 895 – 1001 рр.) та королів (від 1001 – 1301 рр.).
3. Асені – династія царів Другого Болгарського царства (1187 – 1323 рр.)
4. Барон – (з латинської *baro* – барон, чоловік) представник верхівки феодальної ієрархії в Угорщині та згідно угорських документів – у Галичині. У середньовічній Європі барони займали місце між графом і нобілем-лицарем. Титул барона передавався спадково.
5. Бабенберги – династія австрійських герцогів, що правила Австрією впродовж 976 – 1246 рр.
6. Велика Угорщина (з латинської *Magna Hungaria*) – назва території межиріччя Ками й Оки, на якій проживали угорські племена до свого переселення у Європу (VII – початок IX ст.). Даний термін зустрічається в документах католицьких місіонерів, які з ініціативи Ендре II та Бели IV у 30-х рр. XIII ст., здійснили вдалу спробу локалізувати цю землю.
7. “Волинська спадщина” – землі, що входили у XIII ст. до складу Володимиро-Волинського князівства і впродовж першої половини XIII ст. були об’єктом зовнішньополітичного зазіхання князів Польщі і королів Угорщини.
8. “Галицька політика”, “галицьке питання” – сукупність військово-політичних, дипломатичних та релігійних заходів з боку Арпадів та їх союзників, спрямованих на приєднання Галицького князівства до володінь Угорської Корони.

9. “Галицька спадщина” – землі, що входили у XIII ст. до складу Галицького князівства і у першій половині XIII ст. були об’єктом зовнішньополітичного зазіхання князів Польщі, королів Угорщини, володарів Чернігова і Києва.

10. Домініканський Орден – (заснований за іменем його засновника – святого Домініка) католицький чернечий Орден, створений у 1216 р. з метою нейтралізації у Європі єретичних рухів. На території Русі виконував релігійно-політичну місію, прагнучи окциденталізувати місцеву еліту та заручитись її підтримкою у боротьбі папства з імператорами Священної імперії.

11. Йобагіони королівських міст (з латинської – *jobagiones castri*, *jobbágy* – з угорської “феодално залежний”) – у кінці XII – XIII ст. дрібні й середні феодали, що займали адміністративні посади в королівських замках і маєтках при них.

12. “Київська спадщина” – землі, що входили до складу Київського князівства.

13. Комітат – (з русинської – жупа, з угорської – медьє [*megye*, *vármegye*], з латинської – комітат [*comitatus*]) адміністративна й судова одиниця в Угорському королівстві. Назва походить від латинського слова *comes* – член дружини, один з йобагіонів. З їх допомогою він збирав податки, управляв маєтком, доменом. У XIII ст. було утворено категорію піджупана (*aliispán*), що обирався місцевою знаттю.

14. Окциденталізація – (з французької *occident* – захід) у буквальному розумінні християнізація у римо-католицькому обряді.

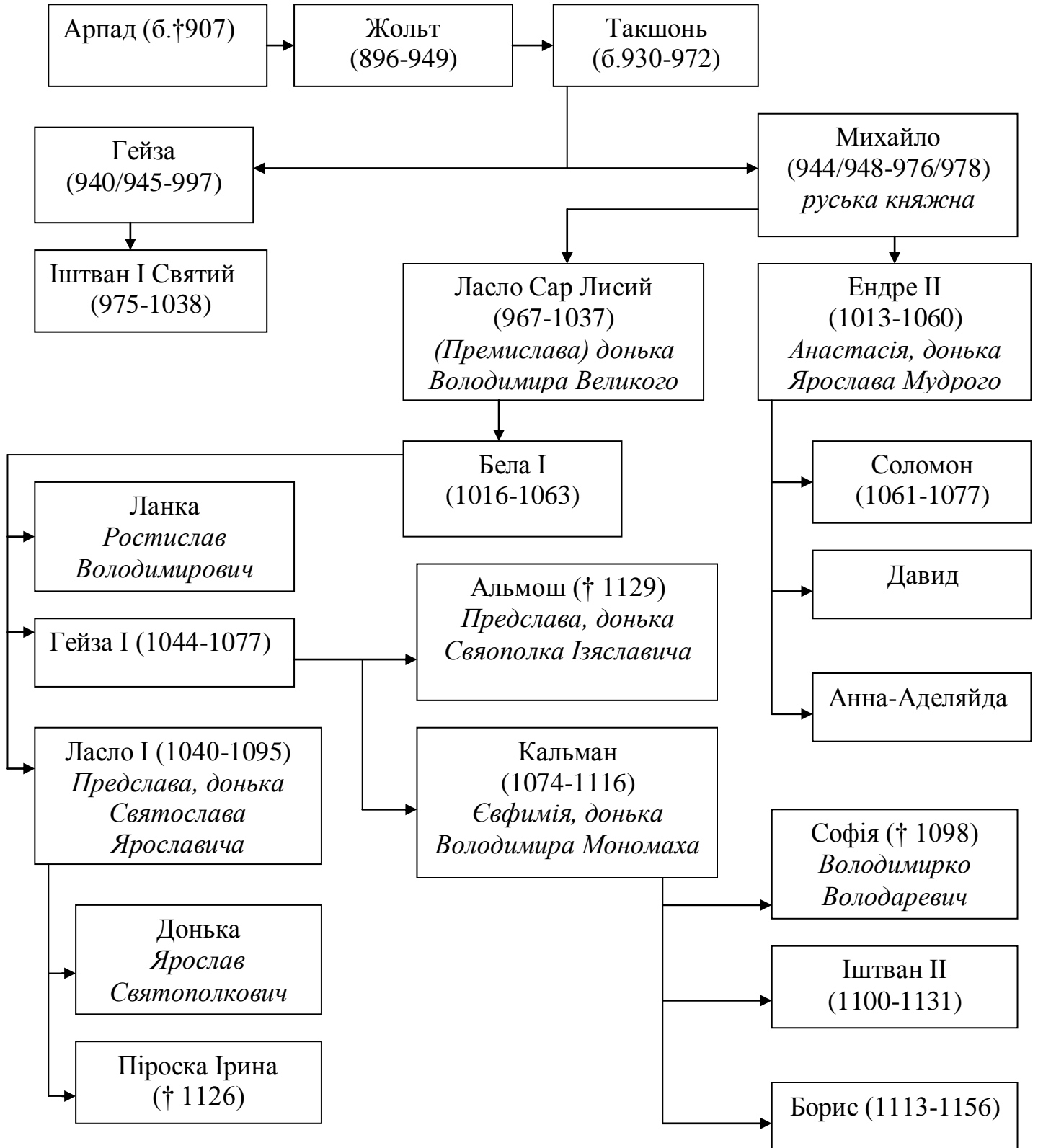
15. Палатин – (з латинської *palatinus*) володар області, палатинату, чи банату, фактично її самодержець (інша назва – бан), друга особа після короля, головний воєвода.

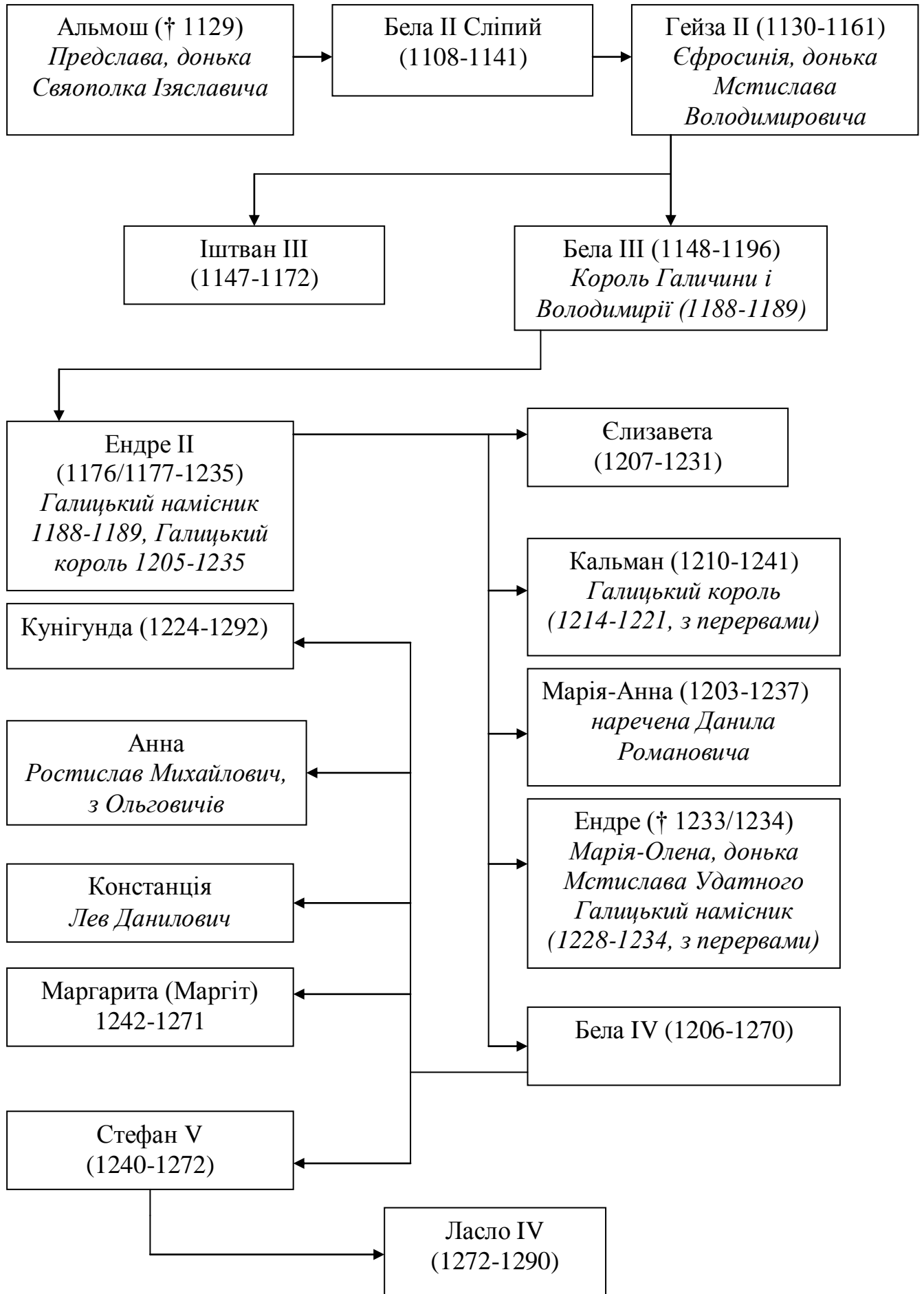
16. Секеї – представники угорської народності, які мали окремі етнічні відмінності. У XII – XIII ст. секеї жили обцинним устроєм, зберігаючи свої права і свободи. Поселення секеїв виникали у західних районах Трансільванії.

17. Сервієнти – (з латинської – *servientes regis*) королівські слуги, дрібні й середні феодали, основа майбутнього угорського дворянства. У порівнянні з йобагіонами володіли меншим числом прав та привілей.
18. “Татарське питання”, “монгольське питання”, “ординське питання” – комплекс заходів дипломатичного, військово-політичного, релігійно-ідеологічного характеру з боку провідних країн Центрально-Східної Європи та папства, спрямований на подолання постійної (починаючи від 40-х рр. XIII ст.) військової загрози з боку Орди.
19. Темник – воєначальник монголо-татарського війська, командував 10 тис. чоловік.
20. Францисканський Орден – (назва походить від засновника – святого Франциска з Бернадону) католицький чернечий Орден, створений у 1212 р. з метою посилення впливів папства у Європі та боротьби з еретичними рухами.
21. Чингізиди – династія монгольських правителів, що виводила свій рід від “Великого Хана” Чингіз-Хана, засновника Великої Монгольської держави.

ДОДАТОК Б.

Генеалогічні зв'язки Арпадів зі східнослов'янськими князівськими династіями
(основа – згідно Baumgarten N. *Généalogies et mariages occidentaux des Ruricides russes. Du X^o au XIII° siècle.* – Roma, 1928. – 94 p.)

ДОДАТОК В.

Az Aranybulla 1231.évi megújítása (részletek)*

A megújított Aranybulla szövege sok helyen szó szerint követi az eredeti 1222-es fogalmazását. A megújításra került sor az 1222 évi rendelkezésekert nem hajtották végreg. Az első Aranybulla 31 törvényeikből 12 egyáltalán nem újult meg, az átvett artikulusok közül többnek megváltozott a tartalma, s több új követelést is bevettek. A változások elsősorban a megújítást kieszköző egyháziak érdekeit szolgálták, a servinsek helyzete és jogállása lényegében nem módosult, s tovább szaporodtak az idegeneket érintő intézkedések. A «mindnyájan együtt és külön-külön» kifejezést, amely az 1222-es Aranybullában a püspökök és az előkelők ellenállásával és ellentmondásával összefüggésben fordult elő, az 1231-es Aranybulla az ország védelmével összefüggésben alkalmazza.

Оновлення Золотої булли 1231 р. (витяги)

Оновлена Золота булла в багатьох місцях дослівно повторює поняття оригіналу 1222 р. Через те, що почалися зміни, положення 1222 р. не могли довести до кінця. З 31 статті першої булли (1222 р.) 12 зовсім не поновлювалися. З перенесених артикулів, зміст багатьох змінився, але були включені і нові постанови. В першу чергу зміни відповідали інтересам духовенства, яке їх добивалось. Положення і правове становище сервієнтів не змінилось, далі мали місце статті, які стосувались іноземців. Вислів “усі разом” і “окремо” в буллі 1222 р. був пов’язаний з протистоянням знаті, а в буллі 1231 р. – стосувався оборони держави.

2. A főpapoknak eme törvényt napokon való megjelenési kötelezettségéről

* Примітка: Оскільки “Золота булла” 1222 р. більш відома вітчизняній історичній науці і надрукована у Хрестоматії по історії середніх віків: В 3 т. / Под ред. С.Д. Сказкина. – М.: Соцэґиз, 1963. – Т.2. – С.711-714, ми пропонуємо переклад окремих витягів з оновленого проекту булли 1231 р., який здійснено за виданням Az Aranybulla 1231. évi megújítása (Részletek) // Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000 – 1526. – Budapest: Akademiai kiadó, 2000. – О.274-278.

Az egyházak főpapii mind az érsekek, mind a püspökök, a szegények panaszának meghallgatására és netalan szabadság megerősítésére, hacsak kánonjogilag igazolható akadály nem gátolja őket, kötelesek megjelenni.

Про обов'язок вищого духовенства бути присутніми на законних днях

Вище духовенство, як митрополити, так і єпископи зобов'язані з'явитися, щоб вислухати скарги бідняків щодо їхньої свободи, якщо канонічне право цього не забороняє.

3. A nadornek e törvényt napokon való felelőségre vonásáról

Ha a nador aközben rosszul intézné a király és az ország ügyeit, könyörögni fognak nekünk, hogy helyere hasznasabban állítsunk, akit akarunk, és mi az kéréseiknek engedni fogunk.

Про притягнення намісників бути присутніми на законних днях

Якщо намісник (nádor) буде погано справлятися з королівськими та державними справами і нас проситимуть, щоб на його місце поставити кращого, якого ми захочемо, ми їх прохання задовольнимо.

5. A jövőben elkövetendő efféle sérelmek teljes jóvátételéről

És mivel ezek a mi eskünkkel és a mi főembereink esküjével erősítették meg: ha valakit mi vagy a mi fiaink, vagy bárki ezen idő, tudniillik a mi uralkodásunk tizenhetedik éve után birói ítélet nélkül kifosztának, [az ilyenek javait] teljes mértékben vissza állítani.

Про повне відшкодування образ, які здійснюватимуться у майбутньому

Все це нашою клятвою і клятвою наших головних осіб укріпили: якщо ми когось, або наші сини, або будь-хто після цього часу 17-го року нашого правління без суду обкрадемо, то їх майно необхідно повністю відшкодувати.

6. A jogtalan és rendkívüli adok megszüntetéséről

Úgyszintén: semmiféle adót, semmiféle behajtást, sem «kamara haszna»-t, bármely számítás szerint vessék is ki, soha semmilyen alkalommal sem fogunk szedetni

semmiféle nemzetiségű vagy állopotú emberektől, kivéve azokat, akik a király kincstárnak meghatározott adót tartoznak fizetni.

Про припинення незаконних і особливих податків

Так само: незалежно від національності і соціального стану, жодні податки, ніколи ні за яких обставин з людей збирати не будемо, окрім того встановленого податку, який вони зобов'язані сплачувати до королівської казни.

7. A servienseknek és az ő népeinek minden beszállsolás alóli mentességéről

a) A serviensek házaiba, vagy falvaiba sem mi nem szállunk, sem a mi lovászaink, sem solymáraink, sem pecéreink, sem szekereink, nem szállnak az ő akaratunk ellenére;

b) На pedig valahol megtörténig, hogy mi vagy a mi tisztviselőink megszállnak, igazságos térítést fogunk fizetni, miként az alábbiakban foglaltatik.

Про пільги сервієнтам і їх людям на поселення

a) Вдома у сервієнтів, або у їх селах ми не будемо оселятись. Ні наші конюхи, ні сокольники, ні рибалки, ні ті, що їздять водою без їхньої згоди не поселятяться;

б) Якщо колись станеться так, що ми, або наші посадовці оселятяться, тоді нехай сплатять справжню оплату, оскільки це встановлено у вищесказаному.

8. A beszállások esetén és a máskor fizetendő térítésekről

a) És mivel emiatt, tudniilik a mi és királyné asszony és fiaink megszállásai miatt, mind érsekeink, püspökeink, báróink és nemeseink beszállásokai az egész országban elvisethetetlen károkat és terheket látunk keletkezni, szigorúan elhatározva megparancsoljuk, hogy semmit se vegyenek el a mi vagy mieink konyhája számára, csak a méltányos ár megfizetése után;

b) Hasonlóképpen sem gabonából sem borból, sem más szükséges dolgokból semmit se fogadjanak el, csak az igazságos ár megfizetése után.

Про оплату при поселенні та в інших випадках

a) Потрібно знати, що через наші постійні двори, постійні двори королеви і наших синів, митрополитів, єпископів, баронів і дворян (бояр) у всій країні має

місце невиправна шкода і труднощі. Суворо наказуємо, щоб вони нічого не брали для нас, або нашої кухні, тільки після того, як заплатять;

б) подібно ні з зерна, ні з вина, ні з інших необхідних речей нічого щоб не приймали, виключно після оплати.

9. Azok büntetéséről, akik térítés nélkül visznek el valamit

a) Az olyan honi személy ügyében, akinek igazságos nem szolgáltattak, a faluból három paraszt tartozik esküt tenni, és ezeknek az esküjére a külföldi vendég, bárki volt is, a honi személynek teljes igazságot szolgáltasson a király birsággal együtt;

b) Vagy pedig a falu ura, barki legyen is az, akár püspök, akár némes, személyesen tartozzék az ügyben igazságos ítéletet mondani.

Про покарання тих, хто без оплати щось забере

a) У справі несправедливого осудження нашого співвітчизника, із села три селянина повинні поклястися (що це мало місце) і, відштовхуючись від цієї клятви, нашому співвітчизникові, а не іноземцю, ким би він не був, відшкодовується справедливість разом із королівським штрафом;

б) У даній справі сільський можновладець, чи то єпископ, чи дворянин (боярин) зобов'язаний висловити свою думку.

10. Azok büntetéseiről, akik nem szolgaltatnak igazságot

Amely némes pedig eme törvényünk végzése szerint igazságot nem igazságot, az ilyeneket bármilyen püspök a saját egyházmegyájében közösitse ki és mi őket kiközösítettek fogjuk tekinteni mindaddig, amíg a sérelmet szenvedettnek megfelelő módon elégtetelt nem adnak.

Про покарання тих, хто не судить справедливо

Якщо дворянин (боярин) не судить справедливо за нашими законами, таких будь-який єпископ у власній парафії може відлучити від Церкви, і ми їх будемо вважати вигнаннями до тих пір, поки вони не відшкодують своєї провини.

15. A nemesek és mások haffkötelezettségének újabb szabályozása

a) Ha mi az országon kívül vezetünk hadat, a nemesek nem tartoznak velünk jönni;

b) Csupán az ispánok és a zsoldosok, várjobbagyok és azok, akik tisztségüknél fogya erre kötelesek, és akiknek nagyobb birtokokat adományoztunk.

Про нові правила для знаті та інших щодо військової повинності

a) *Якщо ми будемо воювати за межами країни, знать не зобов'язана вирушати з нами;*

b) *Тільки іспанни та солтиси, йобагіони королівських фортець, а також ті, які згідно посади щодо цього зобов'язані і ті, кому ми надали найбільші володіння.*

16. Ugyanarról

Ha azonban hadsereg jön az ország ellen mindnyájan együtt és külön-külön tartoznak a haza védelmére az ellenséggel szemben kiállni. S ha az ellenség ellenünk jövő serege visszavonul ezeket megtorlás végett tartoznak üldözni.

Про те ж

Якщо військо вирушає проти нашої країни, всі разом і кожен окремо зобов'язаний стати на захист батьківщини. Якщо військо, яке йде проти нас відступить, ми повинні його розбити до кінця.

17. A nádor birósági jogköréről

A nádor pedig minden ember felett különbség nélkül itelkezzék az egyházi személyeket és klerikusokat, valamint a házassági és hitberügyeket és egyházi [vonátkozásu] ügyeket, amelyek bármely címen egyhazi vizsgálat alá tartozóknak látszanak.

Про судово-правові функції намісника

Намісник повинен судити без винятку кожную людину, і духовенство, і клерикалів і одружених. Всі справи, що стосуються Церкви, перебувають у повноваженнях намісника.

18. Ugyanarról

A nemesek [olyan] ügyei, melyek fővésztéssel, avagy birtokaik feldulásával járnak, a király tudta nélkül semmiféle bíró által ne legyenek befejezhetőek.

Про те ж

Такі справи знаті, за які позбавляють голови, або руйнують їхні маєтки (володіння) без відома короля ніяким судом не можна завершити.

19. A nádor helyetteséről

A nádor helyetteséről birákat ne tartson, csak egyetlen a saját udvarában. És gondosan óvakodjék [ti. a nádor], nehogy bárki felett is eme határozat ellenére biráskodjék vagy ítéllett mondjon.

Про заступника намісника

Щоб у заступника намісника не було судів, він є одним у своєму помісті. Намісник повинен слідкувати, щоб його заступник нікого не судив.

21. A poroszlókról és az egyházak hiteles helyi működéséről

a) És mivel az országban sokan szenvednek serelmet a hamis poroszlók miatt, ezek idézésen vagy tanúbizonyságái ne legyenek érvényesek, csak a megyés püspök vagy a káptalan tanúbizonysága által [támogatva];

b) S a meggyanúsított poroszló is csak ezek tanúbizonysága által tisztázhasmagát;

c) Kisebb ügyekben pedig a szomszédos konventek vagy kolostorok tanúbizonysága legyen érvényes.

Про місцеву діяльність державних охоронців та Церкву

a) *У країні багато хто страждає від несправедливості державних охоронців. Тому їх свідчення не можуть бути дійсними, якщо їх не підтвердить комітатський єпископ;*

b) *Звинувачений державний охоронець може бути виправданий лише їхніми свідченнями;*

c) *У менших (за значенням) справах дійсними будуть свідчення сусідніх конвентів або монастирів.*

22. A poroszlók visszatartása ellen

Poroszlót senki se tartson magánál egy évig vagy annál tovább, csak annak az ügyenek az elintézéséig, amélyre küldtek.

Проти затримання державних охоронців

Щоб ніхто не затримував державних охоронців більше як на рік і то лише до завершення тієї справи, на яку їх прислали.

23. Az idegenek tisztségviselése ellen

Az országba jövő nemes vendégeket, hacsak nem akarnak atteni lakosok lenni méltóságokra ne emeljék, az ilyenek viszik ki ugyanis az ország gazdagságát.

Проти займання посад іноземцями

Іноземній знаті, яка прибуває у країну, звичайно, якщо вони не хочуть стати її жителями, не надаються посади, тому що вони виносять з країни багатство.

25. A tolvajok és rablok csaladtogjairól

A tolvajok vagy rablok feleséget vagy gyermekeiket az arákbüntetteiért ne adják el.

Про членів сім'ї розбійників і злодіїв

Дружин або дітей розбійників і злодіїв за скоєння ними злочинів не продавати.

28. A serviensek és egyházak népeinek a vármunkától való mentességéről

Kerítések vágására és árkor ásására, kertekben vagy bármely királyi épületekben vagy műhelyekben [való munkára] a servienseket vagy egyházak népeit nem kéantszerithetjük.

Про пільги сервієнтам і населенню, що належить духовенству щодо замкових робіт

Не примушувати сервієнтів, або людей, що належать духовенству (при їх небажанні) копати канали, працювати в королівських будівлях, або майстернях.

29. A huszad szedéséről

A huszadon kívül, amely a királyokat régtől fogva megilleti, tizedet nem szedünk, mivel ez a népet megterheti.

Про збирання двадцятини

Крім двадцятини, яка платиться королю, ми не збираємо десятини, оскільки це обтяжує народ.

30. A serviensek birtokainak a legeltetés alóli mentességéről

Disznaink a serviensek erdeiben vagy rétjein, ezek akarata ellenére, ne lehelhessenek.

Про заборону пасти худобу на землях сервієнтів

Наші свині нехай не пасуться в лісах і лугах сервієнтів, якщо останні цього не захочуть.

31. A zsidok és szaracénok tisztségviselése ellen

A pénzverde, a sókamárok és más állami hivatalok élére zsidokát és szaracénokat ne állítsanak.

Про заборону займати посади євреям і сарацинам

Євреїв і сарацинів на монетні двори, солеві рудники та на інші державні посади не призначати.

32. A birtokok külföldi személyek részére való adományozása ellen

- a) Birtokokat nem szabad az országon kívüli személyeknek adományozni.
- b) Ha ilyeneket adományoztak vagy eladtak, meg kell engedni az ország lakóinak, hogy azokat visszaválthassák, vagy egyszerűen vissza kell venni azokat.

Про заборону дарувати володіння іноземцям

- a) особам іноземного походження не можна дарувати володіння;
- б) якщо ж (володіння) подарували, або віддали, слід дозволити жителям країни, щоб вони (його) відкупили, або повернули назад.

33. A nyestbőrandó pénzben való megváltásáról

- a) Úgyszintén: minden egyes nyestbőr helyett négy pondust* kell fizetni;
- b) Amennyi ebből bejön, annak egyharmad része a telek urának, kétharmad része a föld urának adássék.

Про заміну податку шкірою куниці на грошовий податок

- a) *Замість шкіри куниці треба платити 4 (pondust) пондушт.*
- б) *З них 1/3 частину власникові поселення, 2/3 – земельному феодалові.*

* Примітка: 1 марка (206 – 240 гр. срібла) = 4 fertó (фертоу), 1 фертоу = 12 pondust (пондушт).

34. A királyi és az ispáni jövedelmekről

a) Az ispanok elégedjenek meg ispáni tisztük jövedelmével;

b) Egyebeket, amelyek a királyt illetik, tudniillik a csöböradót, [pénz] adákat, ököradót és a várak [jövedelmének] kétharmad részét, a király akarta szerint osszák széjjel azok között, akik között ő akarja.

Про прибутки королів та ішпанів

a) *Ішпан комітату нехай задовольняється прибутками зі своєї посади. користується всіма правами свого сану;*

b) *Усім іншим, що стосується короля, а саме податок з бочок, податок биками і двома частинами прибутків із замків володіє король.*

35. Az elitélek birtokairól

a) Úgyszintén: ha valakit biról úton elitéltek, akaratunktól fog függni, hogy az ilyenek birtokait magunkat tartsuk meg, vagy tetszésünk szerint mások közt osszuk szét.

b) Azt azonban nem akarjuk, hogy az ilyenek falvaira tüzet bocsássanak.

c) Hogy pedig mindezek mind a mi időnkben, mind a mi utódaink idejében erősen és változatlanul megmaradjanak, mind a mi, mind a mi fiaink személyesen esküt téve, megerősítettük és saját, valamint fiainak pecsétjeivel megpecsételtük.

Про майно засуджених

a) *Так само: якщо когось суддя засудив, то від нас залежить, чи його володіння залишити собі, чи роздати тим, кому ми забажаємо;*

b) *але ми не хочемо, щоб їхні села спалили;*

c) *для того, щоб це в наш час і в часи наших наступників без змін залишилось, і ми і наші сини особисто поклянемося і поставимо свої печаті і печаті своїх синів.*

